

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

**НАУКОВИЙ ВІСНИК
УЖГОРОДСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ**

Серія
ФІЛОЛОГІЯ

Випуск 2 (40)

Ужгород – 2018

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Головний редактор: декан філологічного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет», кандидат філологічних наук, доцент Г.В. Шумицька.

Заступник головного редактора – відповідальний редактор: завідувач кафедри слов'янської філології та світової літератури ДВНЗ «Ужгородський національний університет», доктор філологічних наук, проф. Н.П. Бездір.

ЧЛЕНИ РЕДКОЛЕГІЇ:

Шумицька Галина Василівна – декан філологічного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет», кандидат філологічних наук, доцент (головний редактор).

Барчан Валентина Володимирівна – завідувач кафедри української літератури ДВНЗ «Ужгородський національний університет», доктор філологічних наук, професор.

Бездір Наталія Прокопівна – завідувач кафедри слов'янської філології та світової літератури ДВНЗ «Ужгородський національний університет», доктор філологічних наук, професор (відповідальний редактор).

Бідзіля Юрій Михайлович – завідувач кафедри журналістики ДВНЗ «Ужгородський національний університет», доктор наук із соціальних комунікацій, професор.

Виноградов Анатолій Олексійович – доктор філологічних наук, професор кафедри слов'янської філології та світової літератури ДВНЗ «Ужгородський національний університет».

Лизанчук Василь Васильович – завідувач кафедри радіомовлення та телебачення Львівського національного університету ім. Івана Франка, доктор філологічних наук, професор.

Мережинська Ганна Юрївна – доктор філологічних наук, професор кафедри російської мови та літератури Київського національного університету ім. Тараса Шевченка.

Пахомова Світлана Миколаївна – професор кафедри словацької філології ДВНЗ «Ужгородський національний університет», доктор філологічних наук, професор.

Різун Володимир Володимирович – директор Інституту журналістики Київського національного університету ім. Тараса Шевченка, доктор філологічних наук, професор, почесний професор Ужгородського національного університету.

Сабадос Іван Васильович – завідувач кафедри української мови ДВНЗ «Ужгородський національний університет», доктор філологічних наук, професор.

Сенько Іван Михайлович – кандидат філологічних наук, доцент, літературознавець, фольклорист.

Сидоренко Наталія Миколаївна – завідувач кафедри історії журналістики Інституту журналістики Київського національного університету ім. Тараса Шевченка, доктор філологічних наук, професор.

Статєєва Валентина Іванівна – доктор філологічних наук, професор, мовознавець. Суран Тамара Іванівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри слов'янської філології та світової літератури ДВНЗ «Ужгородський національний університет».

Татаренко Алла Леонідівна – завідувач кафедри слов'янської філології Львівського національного університету ім. Івана Франка, доктор філологічних наук, професор.

Устюгова Людмила Михайлівна – доктор філологічних наук, професор кафедри слов'янської філології та світової літератури ДВНЗ «Ужгородський національний університет».

Шаповалова Галина Валентинівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри журналістики ДВНЗ «Ужгородський національний університет».

РЕЦЕНЗЕНТИ

Доктор філологічних наук, професор **І.В. Сабадос**

Доктор філологічних наук, професор **В.В. Барчан**

Наукове фахове видання, затверджене постановою
Президії ВАК України від 14 квітня 2010 року, № 1–05/3
(Бюлетень ВАК України. – 2010. – № 5. – С. 9).

Свідомство про державну реєстрацію: серія КВ № 7972 від 9 жовтня 2003 р.

Друковане наукове видання переєстроване та включене до Переліку наукових фахових видань України за №896. Затверджено наказом Міністерства освіти і науки України за № 515 від 16.05.2016.

Рекомендовано до друку вченою радою ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
Протокол № 11 від 19 листопада 2018 р.

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
STATE HIGHER EDUCATIONAL ESTABLISHMENT
«UZHHOROD NATIONAL UNIVERSITY»

**SCIENTIFIC BULLETIN
OF UZHHOROD UNIVERSITY**

Series
PHILOLOGY

Issue 2 (40)

Uzhhorod – 2018

EDITORIAL BOARD

Editor-in-Chief: H.V. Shumytska, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Dean of Philological Faculty of State higher education institution “Uzhhorod National University”.

Deputy Editor – managing editor: N.P. Bedzir, Doctor of Philology, Professor, Head of Slavic Philology and World Literature Department of State higher education institution “Uzhhorod National University”.

EDITORIAL BOARD MEMBERS:

Shumytska Halyna Vasylivna– Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Dean of Philological Faculty of State higher education institution “Uzhhorod National University” (Editor-in-Chief).

Barchan Valentyna Volodymyrivna– Doctor of Philology, Professor, Head of Ukrainian Literature Department of State higher education institution “Uzhhorod National University”.

Bedzir Natalia Prokopivna– Doctor of Philology, Professor, Head of Slavic Philology and World Literature Department of State higher education institution “Uzhhorod National University” (managing editor).

Bidzilia Yurii Mykhailovych– Doctor of Social Communications, Professor, Head of Journalism Department of State higher education institution “Uzhhorod National University”.

Vynohradov Anatolii Oleksiiovych– Doctor of Philology, Professor Slavic Philology and World Literature Department of State higher education institution “Uzhhorod National University”.

Lyzanchuk Vasyl Vasylovych– Doctor of Philology, Professor, Head of Radio and Television Department of Ivan Franko National University of Lviv.

Merezhynska Hanna Yuriiivna– Doctor of Philology, Professor of Russian Language and Russian Literature Department of Taras Shevchenko National University of Kyiv.

Pakhomova Svitlana Mykolaivna– Doctor of Philology, Professor, of State higher education institution “Uzhhorod National University”.

Rizun Volodymyr Volodymyrovych– Doctor of Philology, Professor, Director of Institute of Journalism of Taras Shevchenko National University of Kyiv, Honorary Professor of Uzhhorod National University.

Sabadosh Ivan Vasylovych– Doctor of Philology, Professor, Head of Ukrainian Language Department of State higher education institution “Uzhhorod National University”.

Senko Ivan Mykhailovych– Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, specialist in literature, folklorist.

Sydorenko Nataliia Mykolaivna– Doctor of Philology, Professor, Head of Journalism History Department of Institute of Journalism of Taras Shevchenko National University of Kyiv.

Statieieva Valentyna Ivanivna– Doctor of Philology, Professor, linguist.

Suran Tamara Ivanivna– Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Head of Slavic Philology and World Literature of State higher education institution “Uzhhorod National University”.

Tatarenko Alla Leonidivna– Doctor of Philology, Professor, Head of Slavic Philology Department of Ivan Franko National University of Lviv.

Ustiuhova Liudmyla Mykhailivna– Doctor of Philology, Professor of Slavic Philology and World Literature Department of State higher education institution “Uzhhorod National University”.

Shapovalova Halyna Valentynivna– Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of Journalism Department of State higher education institution “Uzhhorod National University” (executive editor).

REVIEWERS:

I.V. Sabadosh, Doctor of Philology, Professor

V.V. Barchan, Doctor of Philology, Professor

Scientific specialized edition, approved by the Presidium
of the Higher Attestation Commission of Ukraine from April 14, 2010, №1-05/3
(Bulletin of the Higher Attestation Commission of Ukraine. – 2010. – №5. – P.9)
Certificate of state registration: Series KV № 7972 from October 9, 2003

Printed scientific edition is registered and included in the List of scientific professional
editions of Ukraine № 869.

Approved by the order of the Ministry of Education and Science of Ukraine № 515 from 16.05.2016.

Recommended for publication by the Academic Council of State higher education institution
«Uzhhorod National University» Protocol № 11 of November 19, 2018

СИНТАКСИЧНО-СТИЛІСТИЧНА ОСОБЛИВІСТЬ АНГЛОМОВНИХ ПРОМОВ УКРАЇНСЬКИХ ПОЛІТИКІВ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2(40) 2018

УДК 316.77:81'243

Биндас О.М. Синтаксично-стилістична особливість промов українських політиків; 15 стор.; кількість бібліографічних джерел – 7; мова – українська.

Анотація. У статті проаналізовано англомовні промови українських політиків на стилістичному та синтаксичному рівнях (на прикладі промов діючого президента України Петра Порошенка). В результаті дослідження виявлено, що найпродуктивнішою групою є саме стилістичні тропи (69 %). Менш продуктивними – стилістичні фігури (23 %) та стилістичні прийоми (8 %). Було визначено, що в політичному мовленні пана Президента найчастотнішими є такі стилістичні засоби, як метафора, синекдоха, порівняння, епітет, ідіоми, перифраз, гіпербола та цитати. З метою виділення експліцитних відношень між українським політиком та міжнародною аудиторією були проаналізовані репліки, найбільш продуктивні з яких є питально-відповідні. Це пов'язано з тим, що політична промова повинна бути емоційною, образною та динамічною для того, щоб переконати аудиторію, подати свою позицію як головну і єдину, та прийняти її.

Ключові слова: стилістичні фігури, синтаксичні конструкції, мовленнєві засоби, англомовна промова, президент, український політик.

Постановка проблеми. Мовна особистість політика є цікавим об'єктом дослідження для журналістів, лінгвістів та інших політиків. Тому за англомовними промовами та публічними виступами українських політичних діячів слідкують майже всі українські та іноземні громадяни.

Політична та ділова мова є важливими складовими мовлення будь-якого політика. Для нас вагомим і цікавим є мовлення Петра Порошенка, яке характеризується наявністю морфологічних, синтаксичних та лексико-стилістичних ознак. Публічні виступи Президента України будемо аналізувати на двох мовних рівнях: стилістичному та синтаксичному.

Аналіз останніх досліджень. Теоретичну основу дослідження складають науки положення, представлені у працях вітчизняних і закордонних вчених, а саме Ф. Бачевич, Я. Бондаренко, Т. Говорун, Т. Довжикової, В. Кузевич. Комунікативні моделі взаємодії політики і суспільства, їх вплив на суспільно-політичні процеси розглядаються на основі досліджень Ю. Габермаса, Е. Тофлера, М. Маклюена, Г. Лассвелла, Ж. Бодрійяра. Актуальність даної роботи полягає в синтаксичному та стилістичному дослідженні особливостей англомовних промов українських політиків та їх здібностей під час публічних виступів.

Мета даної статті – проаналізувати англомовні промови українських політиків на стилістичному та синтаксичному рівнях (на прикладі промов діючого президента України Петра Порошенка).

Виклад основного матеріалу. Аналізуючи синтаксично-стилістичну структуру політичної

промови, беремо до уваги засоби її вербалізації. Останнім часом суспільство спостерігає політичне посилення експресивності виступів політиків, лідерів країни та самих президентів, що пов'язано з їх боротьбою за залучення до своїх ідей якнайбільшої кількості прихильників. У процесі політичної комунікації передача інформації відбувається за допомогою двох знакових систем – вербальної та невербальної. Оскільки нашим завданням є дослідження мовної вербалізації політичних промов, тому зазначимо, що найбільш дієвими є використання синтаксичних та стилістичних засобів.

До синтаксично-стилістичних засобів відносимо:

1) стилістичні тропи – слова та словосполучення, вжиті в переносному значенні з метою створення образу [2, с. 20]. До цієї групи належать метафора, метонімія, гіпербола, порівняння, іронія, перифраз. Такі стилістичні засоби потрібні для підкреслення емоційності, виразності промови. З цією ж метою застосовуються синтаксичні фігури: інверсія, риторичні питання, паралельні конструкції;

2) стилістичні фігури – явища стилістичного синтаксису, в яких поєднуються синтаксичні конструкції, виразне лексичне наповнення і прийоми інтонування; синтаксичні мовні звороти орієнтовані на невизначеність слововживання, посилення емоційності, образності вислову [2, с. 21]. О. Мороховський виокремлює фігури кількості (гіпербола, мейози, літота), що побудовані на зіставленні двох явищ або предметів за їх спільною ознакою, та фігури якості (перифраз, евфемізм,

метафора, метонімія, синекдоха, персоніфікація, алегорія, іронія) [2, с. 22];

3) стилістичні прийоми – це різні способи комбінування мовних одиниць одного рівня в межах одиниць вищого рівня, які ґрунтуються на синтагматичних відношеннях між стилістично маркованими і стилістично немаркованими одиницями в тексті [2, с. 22]. До стилістичних прийомів, що застосовуються у процесі виголошення політичної промови, можна віднести театральність, агресивність, ідеологічність, цитування. Такі виражально-зображальні засоби спрямовані на підсилення прагматичного ефекту, а також для виразності мовлення політика.

Для аналізу синтаксичних та стилістичних особливостей політичних промов у нашому дослідженні використовуємо англомовні публічні виступи Президента України П. Порошенка. У даному контексті необхідно враховувати особливості перекладу та перекладацьких трансформацій тропів, стилістичних фігур або синтаксичних конструкцій.

Успішність виголошення політичної промови безпосередньо залежить від самого політика та створення так званого «політичного образу». Вважаємо доречним визначення Л. Байрачної щодо деталізації цього поняття, а саме: «це штучно створюваний, стійкий соціально-психологічний образ того або іншого суб'єкта політики, що впливає на поведінку особистості в політичній сфері суспільства та включає в себе загальні характеристики, що властиві іміджу, та особливі ознаки, що властиві конкретному різновиду іміджу [1, с.98].

Аналізуючи політичні виступи П. Порошенка англійською мовою (можна переглянути на сайті <http://www.president.gov.ua/news/>), ми виявили, що мовлення Президента є дещо сповільненим та монотонним. П. Порошенко робить багато пауз, які є не завжди виправданими, однак таким чином привертається увага слухачів.

Промови та виступи Президента України завжди є довготривалими, яскравими та насиченими. Він послуговується психологічними доказами, тобто говорить про те, що підсвідомо бажає чути аудиторія, наприклад, про матеріальне благополуччя, економічні успіхи, суспільні інтереси та ін.

It is only upon the respect of the sovereignty and territorial integrity of Ukraine that we can achieve peace and stability in Europe. Ukraine strives for peace as, I believe, everyone does in this hall [6].

Петро Порошенко для переконання використовує статистичні дані, а для надання аргументованої відповіді – назви законів. Так, наприклад,

Also, the new laws “On Judicial System and Status of Judges”, “On High Council of Justice”, “On Constitutional Court”, new procedural codes were adopted - and all this in less than three years! [6].

Під час аналізу синтаксичного аспекту англомовних публічних виступів пана Президента

було виявлені синтаксичні конструкції, що характерні для політичної промови.

Проаналізуємо та наведено приклади на кожну з них.

1) речення, що містять слова вдячності, висловлення сподівань та надії:

I would also like to express words of my gratitude for the invitation to address this distinguished Assembly. It is a true honor for me [4].

2) речення, що містять слова заклику або заяви:

I call on the honorable Assembly to continue to pay attention to the issue of respect of human rights in the occupied Crimea and Donbas [5].

3) речення, що містять факти, аргументи або статистичні дані:

Ukrainians and Crimean Tatars get arrested even for posts in social networks or, as it was in case of Crimean farmer Volodymyr Balukh in December 2016, for putting a Ukrainian national flag on a private residence [5].

4) речення, що містять уточнення або пропозиції щодо вирішення проблем:

Today, I would like to suggest the idea of creating an international group of friends of de-occupation of Crimea to coordinate common steps and actions [6].

5) заперечні речення:

You can't bring tens of thousands of dead Ukrainians back to life. You can't stick together broken contracts [6].

6) протиставні речення:

Military machine built by Russia on the Western border is already capable, if tasked, to implement any barbaric aggressive plans of the Kremlin. But the Revolution of Dignity spoiled these plans [6].

7) риторичні питання:

Stealing other nations' land... kidnapping people... conducting a hidden war...downing a civilian aircraft... spreading lies globally – is this the kind of behavior we expect from a permanent Security Council member? [4].

8) паралельні конструкції:

Transnational terrorism, use of force in international relations, proliferation of weapons of mass destruction, refugee crisis, poverty, human rights violations and environmental fragility are only some of the challenges we face [4].

9) речення, що містять антитезу:

This tribune was not invented for calls for appeasement. Neither was it for appeals to trade in territory for money, oil or gas. It was invented to safeguard our fundamentals, our values and our principles, and, most importantly, to defend them in time of a need [3].

10) речення з інверсією:

Ukraine will never accept that kind of a deal, nor will the international community [6].

11) анафоричні речення:

On the front of countering external military aggression, restoration of sovereignty and territorial integrity. And on the front of implementing difficult and complex reforms [4].

Вищезазначені речення є основними складовими для успішної політичної промови, а також для того, щоб відбувся не менш успішний контакт з аудиторією, маніпулювання її свідомістю та переконання в правильності висловленої позиції.

Публічна промова будь-якого політика характеризується багатством своєї стилістичної палітри. Незважаючи на те, що виступи мають нести серйозний характер, для більш влучного висловлення політик користується стилістичними тропами, фігурами чи прийомами. Тому політичні промови П. Порошенка англійською мовою теж мають значну кількість стилістичних елементів. Проаналізуємо детальніше та розглянемо на прикладах.

В процесі аналізу публічних англомовних промов пана Президента до стилістичних тропів були зараховані метафора, метонімія, синекдоха, порівняння, епітет, ідіоми, прислів'я. До стилістичних фігур відносимо іронію, перифраз, анафору, гіперболу. Агресивність, театральність, ідеологічність та цитування складають групу стилістичних прийомів.

Найбільш продуктивнішою серед стилістичних тропів є метафора (21 %). Метафора – це художній засіб, що полягає в переносному вживанні слова або виразу на основі аналогії, схожості або порівняння, а також слово або вираз, ужиті в такий спосіб [7, с. 604]. Метафора в політичних виступах політиків виконує одну з головних задач – це красномовне висловлювання, приховування, влучне порівняння. Такі стилістичні тропи є широкоживаними у політичному мовленні. Наприклад,

(1) *As your former colleague in the Assembly, I perfectly understand understand **the responsibility that lies upon your shoulders**. – Як ваш колишній колега в Асамблеї, я прекрасно розумію, яка **відповідальність лежить на ваших плечах** [4].*

(2) *Today, as three years ago, we are forced to keep **searching for response** to Russian aggression. – Сьогодні, як і три роки тому, ми змушені **продовжувати шукати відповідь** на російську агресію [6].*

(3) *The same way **Moscow keeps ignoring** our persistent demands and demands of the international community to get back to respect the international law. – Так само **Москва продовжує нахабно закривати очі** на наші настійливі заклики, на заклики міжнародної спільноти повернутися у міжнародне правове поле [3].*

Одним із видів метафоричного перенесення є метонімія та синекдоха (2 % та 12 %), остання з яких є більш продуктивною, аніж перша.

Метонімія – це один з основних тропів у поетичній і звичайній мові, в основі якого лежить перенесення назви одного поняття на інше, що

перебуває з ним у певному зв'язку; слово або вираз, ужиті таким чином [7, с. 608].

Наведемо приклади метонімії в англомовних промовах пана Президента:

(1) *I remember **the general mood in the room on that day**. – Добре пам'ятаю **атмосферу, яка панувала тоді в цьому залі** [5].*

(2) *History teaches us that **Russia cannot be trusted**. Under any circumstances. – **Історія нас вчить, що Росії не можна вірити**. Ні за яких обставин [5].*

В даних прикладах функцію метонімічного перенесення несуть в собі слова *general mood* та *history*. Насправді, не історія нас вчить, а історичні події, факти, і не атмосфера панує в кімнаті, а відчувається психологічне напруження, настрої присутніх, їхні бажання та дії. Метонімія є досить гарним стилістичним тропом у політичних промовах, адже робить їх емоційнішими, яскравішими та цікавішими для присутніх або слухачів.

Синекдоха – один із тропів, для якого характерне вживання назви частини замість цілого, видового поняття замість родового, однини в значенні множини або навпаки [7, с. 731].

Наведемо приклади синекдохи в політичних виступах П. Порошенка.

(1) *But, **Russia keeps pretending that it has nothing to do with that**. – Однак, **Росія** вдає, що йдеться не про неї [6].*

(2) ***Moscow continues to turn a blind eye to its commitments under the Minsk agreements**. – **Москва** продовжує ігнорувати свої зобов'язання у рамках Мінських домовленостей [4].*

(3) ***Ukraine fully supports all six priorities defined by you for the upcoming session and is ready to assist you in your noble efforts**. – **Україна** повністю підтримує всі шість пріоритетів, визначених Вами на наступну сесію і готова сприяти Вам у ваших благородних зусиллях.*

(4) ***Kremlin has consciously chosen the tactics of increasing human sufferings**. – Однак, найбільш страшним у цій ситуації є те, що **Кремль** свідомо обрав тактику посилення людських страждань [5].*

(5) ***The aggressor must know that the road to Europe through Ukraine is closed**. – **Агресор** має знати, що шлях вглиб Європи через Україну закрито [3].*

Порівняння є також продуктивним стилістичним тропом (близько 11 %), що допомагає зробити політичне мовлення образнішим та яскравішим, підібрати порівняння, яке найбільше б відповідало згаданому образу чи предмету.

Отже, порівняння – це засіб художньої образності, один із видів тропів, що полягає у зіставленні одного предмета або явища з іншим для того, щоб глибше розкрити, яскравіше змалювати його [7, с. 954]. За допомогою яскравих художніх порівнянь політик глибше розкриває образ України, Криму, Європи чи Росії.

Наведемо приклади порівнянь.

(1) *Europe as a continent of the rule of law, not the rule of force.* – Європу як континент сили права, а не права сили [4].

(2) *Russia was recognized as an occupying power.* – Росія визнана окупаційною державою [5].

(3) *Ukraine has served as a resolute contributor to global security.* – Україна була рішучим контрибутором до глобальної безпеки [4].

(4) *Crimea as a military outpost for projecting power in Syria.* – Криму як військового форпосту для проектування військової сили в Сирії [3].

Епітет в політичному мовленні виконує функцію опису явища, предмета, або ситуації і використовується політиком з метою надання емоційності та образності публічному виступу. Епітет – це художнє означення, що підкреслює характерну рису, визначальну якість явища, предмета, поняття, дії [7, с. 387]. Саме тому епітет є одним із найпродуктивніших тропів в політичних промовах Петра Порошенка (понад 12 %).

Наприклад,

(1) *In a peaceful, stable and prosperous Europe!* – Європи мирної, стабільної та процвітаючої! [5].

(2) *A lot must be done to translate our common vision of a peaceful, prosperous and equal world into reality.* – Чимало має бути зроблено, щоб втілити в реальність наше спільне бачення світу – мирного, процвітаючого та рівного [6].

(3) *Today Russia is, perhaps, the only country in the world that has conflicts – hot, frozen or potential – with almost all its neighbors.* – Сьогодні Росія, мабуть, єдина країна в світі, яка має конфлікт – гарячий, заморожений чи потенційний – майже з усіма сусідами [3].

(4) *Europe needs a strong Ukraine : in political, social and economic terms.* – Європі потрібна сильна Україна – політично, соціально, економічно [4].

Як бачимо, Петро Порошенко використовує епітети для підкреслення сильної країни України, для підкреслення того, що конфлікт з Росією як на вітчизняному, так і на міжнародному рівнях є дуже серйозним, для показу того, що Європа – сильна і потенційна, а також для висловлення особистої точки зору.

Серед найпродуктивніших стилістичних фігур в політичному англomовному тексті пана Президента виявилися перифраз та гіпербола (по 9 % кожна стилістична фігура) з приблизно однаковою кількістю проаналізованих стилістичних одиниць.

Перифраз – це стилістична фігура, коли ко-го-, що-небудь називають не прямо, а описово, за його найхарактернішими рисами, ознаками: описовий мовний зворот, ужитий замість звичайної назви кого-, чого-небудь [7, с. 856].

Наприклад,

(1) *At first, this hero of his people experienced the Russian «punitive psychiatry».* – Цей герой свого народу спочатку відчув на собі методи російської «каральної психіатрії» [3].

(2) *In 1950 Winston Churchill, an ideological father of the Council of Europe...* – У 1950 році Уїнстон Черчилля, ідейний батько Ради Європи... [5].

(3) *Ukrainian blue helmets have participated in UN operations throughout the world.* – Українські «блакитні шоломи» брали участь в операціях ООН по всьому світу [5].

За допомогою перифразу Петро Порошенко говорить про Вінстона Черчилля, котрий відстоював європейські права, про заступника голови кримськотатарського Меджлісу – Ільмі Умерова як «героя свого народу», який знаходиться в колонії, та про українські «блакитні шоломи» як миротворчу позицію Україну. Перифраз допомагає поіншому сприймати ту чи іншу людину або групу людей; така стилістична фігура допомагає вдало передати позицію або світогляд людини.

Гіпербола – стилістична фігура навмисного перебільшення з метою посилення виразності [7, с. 334].

Наприклад,

(1) *But it should be the best composition of the Supreme Court in Ukraine's modern history.* – Однак, це має бути найкращий склад Верховного Суду за всю сучасну історію України [5].

(2) *There is hardly more evident example of a nation than Ukraine, which has to fight a two-front war at the same time.* – У світі навряд чи знайдеться інший настільки показовий приклад такої держави як Україна, яка вимушена одночасно боротися одразу на двох фронтах [6].

(3) *The Ukrainian society realized that integration with the EU is a powerful factor for preserving and strengthening sovereignty, security and wellbeing.* – Українське суспільство зрозуміло, що зближення з ЄС – це потужний фактор збереження та зміцнення суверенітету, безпеки та добробуту [6].

(4) *Our historic place is in the united European family and the Trans-Atlantic, Western alliance.* – Наше історичне місце – в сім'ї об'єднаної Європи та трансатлантичному західному альянсі [5].

Гіпербола є незамінним стилістичним засобом у будь-якому політичному мовленні. Для політиків властиво перебільшувати свою політичну роль, дії для своєї країни та значення народу для себе. Тому гіперболу пан Президент використовує з метою висвітлення проблем України, українського суспільства, української влади. Англomовні політичні промови говорять тільки про найпозитивніші та найперспективніші сторони.

Однак іронія як стилістичний засіб є не досить широко використовуваною П. Порошенком у

своїх публічних виступах. Таких випадків зафіксовано тільки 1 %.

Наприклад,

(1) *The latest hybrid "peacekeeping proposals" from Moscow are yet another example of Russia's real ambitions – to legalize its proxies and to freeze the conflict forever. – Нещодавні гібридні «миротворчі пропозиції» від Москви є ще одним прикладом справжніх амбіцій Росії, яка прагне легалізувати своїх маріонеток та заморозити конфлікт назавжди* [4].

До стилістичних прийомів були віднесені агресивність, театральність та ідеологічність, котрі є найменш продуктивними у політичному мовленні українського Президента (по 1 % кожний із них). Однак Петро Порошенко досить часто звертається до цитувань для увиразнення сказаного або для підтвердження фактів та аргументації своєї позиції (близько 6 %).

Наведемо приклади:

- театральність:

And I am very grateful to the honorable members of this Assembly for the solidarity in protecting Ukraine from the Russian aggression from the very beginning. The people of Ukraine will always remember the hand of support extended to us by our friends in the most difficult moment of our history. – І я дуже вдячний, високоповажним членам Асамблеї, за те, що ви стали солідарно на захист України із самого початку російської агресії. Народ України завжди пам'ятатиме руку підтримки, протягнуту нам нашими друзями в найважчий момент нашої історії [5].

- агресивність:

They are captured with a cynical reason in mind: to blackmail Ukraine, which will never abandon its citizens – neither in Crimea, nor in Donbas, nor in the Russian prisons. – І захоплюють їх з цинічним розрахунком: щоб шантажувати Україну, яка ніколи не покине напризволяще своїх громадян – ні в Криму, ні на Донбасі, ні в російських тюрмах [3].

- ідеологічність:

We have no right to fail against this challenge. We will prove our dignity. – Ми не маємо права на поразку перед цією загрозою. Ми доведемо свою гідність [4].

- цитування:

It states – and I quote – «that only significant and measurable progress towards the implementation

can form the basis for the restoration of a fully-fledged, mutually respectful dialogue with the Assembly». – Вона встановлює – я цитую – «що лише значний та видимий прогрес у імплементації може стати основою для відновлення повноцінного діалогу з Асамблеєю на основі взаємної поваги» [6].

Висновки. У результаті аналізу політичних англійських промов Петра Порошенка було з'ясовано, що найпродуктивнішою групою є саме стилістичні тропи (69 %). Менш продуктивними є стилістичні фігури (23 %) та стилістичні прийоми (8 %). Було визначено, що в політичному мовленні пана Президента найчастотнішими є такі стилістичні засоби, як метафора, синекдоха, порівняння, епітет, ідіоми, перифраз, гіпербола та цитати. Це пов'язано з тим, що політична промова повинна бути емоційною, образною та динамічною для того, щоб переконати аудиторію, подати свою позицію як головну і єдину. За допомогою таких стилістичних одиниць П. Порошенко намагається висвітлювати політичну, економічну та суспільну ситуацію в Україні, а також місце України в Європі та її значення для перспектив українського народу.

Політичні промови П. Порошенка, виголошені на міжнародному рівні, були проаналізовані в синтаксичному аспекті. Для його політичного мовлення характерними є прості, неокличні, розповідні, двоскладні, поширені, ускладнені та повні речення. З метою виділення експліцитних відношень між українським політиком та міжнародною аудиторією були проаналізовані репліки, найбільш продуктивні з яких є питально-відповідні.

Позитивним є те, що під час виголошення промови політичні діячі користуються різноманітною жестикуляцією, мімікою та інтонацією, що робить їхні промови більш яскравими та цікавими. Однак, мовлення Президента є дещо нейтральним, монотонним та зваженим. Та публічний виступ англійською мовою Петра Порошенка – це не одностороння спроба впливу українського політика на міжнародну аудиторію, а взаємодія та співпереживання. В англійських публічних промовах експлікаційні моделі, а саме питально-відповідні елементи, спрямовані на оптимізацію мовленнєвої взаємодії, вживаються з метою досягнення емоційної та інтелектуальної комунікації.

Література

1. Байрачна Л. К. Роль засобів масової інформації у формуванні політичного іміджу державної влади / Л.К. Байрачна // Інформація і право. – 2013. – № 3(9). – С. 97-104.
2. Ухванова-Шмыгова И. Ф. Дискурс-анализ в контексте современных исследований / И.Ф. Ухванова-Шмыгова // Методология исследования политического дискурса: Актуальные проблемы содержательного анализа общественно-политических текстов: сб. науч. трудов / Белгосуниверситет; И. Ф. Ухванова- Шмыгова, А.А. Маркович, В. Н. Ухванов; под общ. ред. И.Ф. Ухвановой-Шмыговой. – Вып. 3. – Минск, 2002. – С. 6-28.
3. Opening speech at the 14th Yalta European Strategy Annual Meeting "Is This a New World? And What Does It Mean for Ukraine?" (Виступ Президента України на 14-й Щорічній зустрічі Ялтинської Єв-

- ропейської Стратегії (YES): «Чи це новий світ? І що він означає для України?»). – 15 September 2017. Retrieved in September 2018 from: <http://www.president.gov.ua/en/news/vistup-prezidenta-ukrayini-na-14-j-shorichnij-zustrichi-yalt-43298>.
4. President's statement at the high-level open debate of the UN Security Council on the Reform of the UN Peacekeeping: Implementation and Follow-up (Виступ Президента України під час відкритих дебатів високого рівня Ради Безпеки ООН "Реформи в сфері миротворчості ООН: імплементація та подальші кроки"). – 20 September 2017. Retrieved in September 2018 from: <http://www.president.gov.ua/en/news/vistup-prezidenta-ukrayini-pid-chas-vidkritih-debativ-visoko-43430>.
  5. Statement by the President of Ukraine during the General Debate of the 72nd session of the United Nations General Assembly (Виступ Президента України під час загальних дебатів 72-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН). – 20 September 2017. Retrieved in September 2018 from: <http://www.president.gov.ua/en/news/vistup-prezidenta-ukrayini-pid-chas-zagalnih-debativ-72-yi-s-43442>
  6. Statement by the President of Ukraine at the plenary session of the Parliamentary Assembly of the Council of Europe (Виступ Президента України на пленарному засіданні Парламентської асамблеї Ради Європи). – 11 October 2017. Retrieved in September 2018 from: <http://www.president.gov.ua/en/news/vistup-prezidenta-ukrayini-na-plenarnomu-zasidanni-parlament-43850>.
  7. The Oxford Quick Reference Dictionary / Edit. by Della Thompson. – New York : Oxford University press, 1998. – 1071 p.

Елена БИНДАС

**СИНТАКСИЧЕСКИ-СТИЛИСТИЧЕСКОЕ СВОЕОБРАЗИЕ
АНГЛОЯЗЫЧНЫХ РЕЧЕЙ УКРАИНСКИХ ПОЛИТИКОВ**

Аннотация. В статье проанализированы англоязычные речи украинских политиков на стилистическом и синтаксическом уровнях (на примере речей действующего президента Украины Петра Порошенко). В результате исследования выявлено, что самой продуктивной группой являются именно стилистические тропы (69%). Менее продуктивными – стилистические фигуры (23%) и стилистические приемы (8%). Было определено, что в политическом вещании Господина Президента самыми частыми есть такие стилистические средства, как метафора, синекдоха, сравнение, эпитет, идиомы, перифраз, гипербола и цитаты. С целью выделения эксплицитных отношений между украинским политиком и международной аудиторией были проанализированы реплики, наиболее продуктивные из которых – вопросительные и ответные. Это связано с тем, что политическая речь должна быть эмоциональной, образной и динамичной для того, чтобы убедить аудиторию, подать свою позицию как главную и единственную, и принять ее.

Ключевые слова: стилистические фигуры, синтаксические конструкции, средства, англоязычная речь, президент, украинский политик.

Olena BYNDAS

**THE SYNTACTIC AND STYLISTIC PECULIARITIES
OF THE ENGLISH SPEECHES OF UKRAINIAN POLITICIANS**

Annotation. The article analyzes the English-language speeches of Ukrainian politicians at the stylistic and syntactic levels (on the example of the speeches of the current President of Ukraine Petro Poroshenko). As a result of the research, it was revealed that the most productive group is precisely stylistic tracks (69%). Stylistic figures (23%) and stylistic devices (8%) are less productive. It was determined that in the political broadcasting of Mr. President the most frequent stylistic means are metaphor, synecdoche, comparison, epithet, idioms, paraphrases, hyperbole and quotations. In order to highlight the explicit relations between the Ukrainian politician and the international audience, the remarks were analyzed, the most productive of which are questions and answers. This is due to the fact that political speech must be emotional, imaginative and dynamic in order to convince the audience, to present the position as the main and the only one, and to accept it.

Key words: stylistic figures, syntactic constructions, means, English-language speech, president, Ukrainian politician.

Стаття надійшла до редакції 8 листопада 2018 р.

© Биндас О.М., 2018

Биндас Елена Миколаївна – кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри романо-германської філології ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка».

Елена БЕКАСОВА

К ПРОБЛЕМЕ ДИАГНОСТИРОВАНИЯ ГЕНЕЗИСА РУССКОГО ЛИТЕРАТУРНОГО ЯЗЫКА

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (40) 2018.

УДК 81

Бекасова О.М. До проблеми діагностування генези російської літературної мови; 9 сторінок; кількість бібліографічних джерел – 16; мова російська.

Анотація. У статті розглядається проблема розпізнавальних ознак зародження російської літературної мови в класичних працях відомих русистів і в системі російської мови. Конкретний лінгвістичний аналіз системних зв'язків генетичних корелятивів в історії російської мови дає можливість пояснити специфіку їхніх взаємозв'язків, взаємодії та відбору, а також перевірити дієвість впливу лексико-семантичного фактора, який висувається більшістю дослідників, у закріпленні тієї чи іншої лексики за походженням.

Ключові слова: генеза російської літературної мови, рефлекс праслов'янських взаємозв'язків.

Вопрос об отношениях между восточно-славянским и старославянским языком до сих пор не имеет обоснованного однозначного ответа [2; 4; 5; 6]. М. В. Ломоносов впервые развёл два языка и попытался определить некоторые характерные черты каждого. Старославянский язык, по его мнению, мы можем наблюдать в «книгах церковных на славенском языке» – «переводах Ветхого и Нового завета, поучениях отеческих, духовных песнях Дамаскиновых и других творцов канонов», то есть в строго обозначенном круге текстов, которые, в силу своей религиозной направленности являлись эталонными, что приводило к определённой консервации текста, поэтому «многие места оных переводов недовольно вразумительны» [12, с. 198]. Однако в целом церковные книги были доступны для понимания, чем помогали «умножать довольство российского слова», а также подкрепляли общность славянских языков, «народов славянского поколения, которые греческого исповедания держатся» [12, с. 201].

А. И. Соболевский указывает, что ещё в домонгольскую эпоху церковнославянский язык был доступен русским для понимания и в устной, и в письменной форме: «церковнославянский язык русского извода, то есть с известным количеством постоянных и случайных русизмов, употреблявшийся в качестве русского литературного языка, первоначально был очень близок к живому русскому языку, и в домонгольский период русский мог без затруднения понимать употреблявшиеся в России церковнославянские тексты как болгарского, так и русского происхождения.<...>Таким образом, между литературным языком и живым языком России не было бездны» [13, с. 50]. Нельзя не согласиться с его утверждением, что уровень овладения церковнославянским языком был различен, от этого зависела и степень точности его передачи в своих произведениях древнерусскими авторами: «церковнославянский язык, находившийся в перенесённых из Болгарии текстах, не имел у нас грамматического

определения, <...> идеал церковнославянского языка представлялся каждому из книжных людей различно – смотря по его грамотности и начитанности, смотря по особенностям его местного говора, окрашивавшим бывшие у него в руках книги» [Там же]. Постепенно с конца XIV в. церковнославянский язык и русский обиходный язык все более расходятся и в грамматике, и в сфере применения.

Это связано прежде всего с тем, что церковнославянский язык, изначально не имея устной формы, представлял собой корпус определенных текстов и «только в конце XIV в. стали переводить грамматики ... и попытались изъяснить его парадигму через греческий образец, как подобие последнего» [10, с. 263]. Однако при копировании старославянских оригиналов ошибки русских писцов были малочисленны, что позволяет утверждать, «как высок был уровень изучения этого неродного языка, <...> отмечая хорошее знание старославянского языка большинством книжников Древней Руси, мы, наряду с этим утверждаем, что редкие из них безусловно могли писать или говорить на этом языке» [11, с. 109], так как обслуживал он лишь ограниченную сферу жизни, что привело к закреплению его в пассивном словаре. Это свидетельствует о том, что древнерусский язык и церковнославянские тексты не были абсолютно изолированными друг от друга, они, несомненно, испытывали постоянное взаимовлияние. Л. П. Якубинский называет церковнославянский язык «близко сходным, близко родственным, чужим, но не совсем чуждым», в доказательство чему приводит примеры проникновения в древнерусский язык не только отдельных слов, но и грамматических форм [16, с. 273].

По мнению В. В. Виноградова, русская народная речь оказала существенное влияние на церковнославянский язык, гармонично вплетаясь в ткань книжно-письменных восточнославянских произведений, что более заметно в сходстве грамматического строя и в сфере словаря.

В. В. Виноградов считает, что «сложные культурные влияния соседей, их литератур, их литературных языков, особенно языка греческого и старославянского, содействовали – вместе с созданием восточнославянской письменности – образованию русского литературного языка» [8, с. 101]. Учёный представляет концепцию единства древнерусского литературного языка, выделяя в нем две основные разновидности – народно-литературный и книжно-славянский тип древнерусского литературного языка.

Книжный и народный языки были настолько генетически близки и обладали таким мировоззренческим соответствием, что «в древней Руси не возникло отчуждения книжного языка от народного. Древнерусские переводчики и писатели свободно сочетали литературно-славянские слова с русскими», а «русская стихия с силой врывается» в церковнославянский язык [9, с. 20]. А. И. Горшков также поддерживает концепцию единства древнерусского литературного языка, которая не только не исключает, но и объясняет «богатство его ресурсов и разнообразие манер литературного выражения» [9, с. 92]. Он говорит о невозможности полного разграничения церковнославянского и древнерусского литературных языков, проводя аналогии с современными языковыми ситуациями: «даже существующие в наши дни и полностью доступные для всесторонних исследований языковые формации не могут быть в некоторых случаях однозначно определены как самостоятельный язык или как диалект некоего языка» [9, с. 88-89].

Следует признать правоту В. В. Колесова, который утверждает, что в Древней Руси «были разные тексты, которые создавались на основе различных принципов и образцов в рамках одного и того же славянского языка» [10, с. 281]. Поэтому определение свойств языковых единиц старославянского и восточнославянского языка, противопоставление их другим единицам того же уровня, то есть определение достоверных дифференциальных признаков вызывает значительные трудности у современных исследователей. Об этом говорит в своей монографии «Истоки и судьбы русского литературного языка» Ф. П. Филин: «дифференциальные признаки русского и церковнославянского языков ещё мало изучены» [14, с. 72].

Однако из всех диагностирующих признаков близкородственных языковых систем наиболее значимыми и достоверными признаются генетически соотносительные рефлексы праславянских сочетаний [2, с. 181]. Такой подход известен из выделенных А. А. Шахматовым 12 «категорий бесспорных церковнославянских элементов» в современном русском литературном языке [15, с. 246], среди которых наиболее популярными становятся полногласные и неполногласные корреляты.

Широкая представленность коррелятов данной группы, нередко в виде корнесловов типа *град–город*, даёт основание ряду исследователей не только рассматривать их как «типичный и традиционный пример» [10, с. 264] дифференциации коррелятивных пар и механически переносить критерии их отбора на другие рефлексы, например *tj и *dj, но и утверждать семантическое превосходство старославянизмов, за которым следует определение южнославянской основы русского литературного языка.

Конкретный лингвистический анализ системных связей генетических коррелятов в истории русского языка позволяет объяснить специфику их соотношений, взаимодействия и отбора, а также проверить реальность действия выдвигаемого большинством исследователей лексико-семантического фактора в закреплении той или иной по происхождению лексики.

В связи с этим для анализа были выбраны три пары корнесловов, судьба которых на русской почве сложилась различно: с утверждением южнославянского коррелята (*враг/ворог*), с его утратой (*брег/берег*) и сохранением обоих членов (*прах/порох*) при семантической специализации каждого варианта. Проследить исходную картину и динамику семантической структуры слова позволяют прежде всего словари русского языка.

Пара *враг/ворог* исходно демонстрирует широкую представленность неполногласного члена и в сохранившихся памятниках старославянской письменности (более 200 единиц), и в структуре значений. В частности, в текстах древнерусского языка, так или иначе связанных с религиозными представлениями, активно используется значение ‘дьявол, бес, сатана’, а затем ‘еретик, отступник, безбожник’, которое оказывается востребованным, судя по словарям, и в период XVIII–XIX вв. (см.: Срзн. МС, СлДРЯ XI–XIV, СлРЯ XI–XVII, СлРЯ XVIII), но в словарях XX в. отмечается как *просторечное* (БАС) и трансформирующееся в значение ‘всё, что приносит вред, неприятности, зло’ (ТСРЯ). Предполагаем, что именно это значение, оказавшееся востребованным в парадигме христианского общества, стало значимым в конкуренции коррелятов, однако после очередной смены идеологических вех оно становится просторечным. При этом слово *ворог* начинает использоваться в качестве эвфемистического для обозначения чёрта, лешего, нечистой силы (ТСРЯ), чтобы не отяжелить семантическую структуру окончательно укрепившегося в значении ‘неприятель, противник’ старославянизма *враг*. Восточнославянский по происхождению корнеслов тем не менее сохраняется на правах архаичного дубликата с определённой стилистической ограниченностью – *обл., нар.-поэт.* (ТСРЯ).

Следует отметить, что немаловажную роль в распределении «ролей» генетически неодно-

родных коррелятов сыграла пара *вражда – ворожба*, в которой исконный член изначально сохранял обозначение соответствующего языческого ритуала. В связи с этим в системе литературного языка происходит сохранение функционально значимого слова *враг*, вытеснившего *ворог* в сферу фольклора, где слово закрепляется в свойственной для него парадигме *ворог – ворожба*, аналогично тому, как *враг* поддерживается значением слова *вражда*.

Отношения в корреляции *берег/брег* выстраивались иначе прежде всего потому, что изначально их значения полностью совпадали и такая тождественность прослеживается на протяжении всего периода их сосуществования [3]. Выделяемое в словарях для слова *брег* значение ‘крутой, склон’ или ‘гора, крутизна’ *образн. перен.* (СлРЯ XI–XVII вв.) полностью нивелируется к XVIII в., причём старославянизм, употребляясь «с 1740-х гг. преимущ. в стихах, в поэт. и ритор. контекстах» (СлРЯ XVIII), сохраняет такую позицию и в последующие периоды – *церк.-книжн., поэт. устар.* (ТСРЯ), *устар. церк. В поэтической и образной речи* (БАС).

В отличие от других рассмотренных морфонологических коррелятов, пара *порох/прах* демонстрирует сохранность в системе русского литературного языка обоих членов. В старославянских памятниках слово *прах* (18 употреблений) имеет только одно значение ‘пыль’, которое с теми или иными уточнениями встречается в памятниках древнерусской письменности: ‘мелко истолчённые частицы твёрдого вещества, порошок, пепел, кучка золы, останки умерших, тлен, опилки, пыльца, споры’ (СлРЯ XI–XVII вв.). В этот же период происходит специализация значения слова *порох* – ‘порошок, лекарство в виде порошка’, ‘порох’. Терминологизация усиливается к XVIII в., что приводит к окончательному закреплению восточнославянского корнеслова в значении ‘взрывчатое вещество, применяемое для приготовления снарядов и патронов’ (БАС). С одной стороны, данное обстоятельство указывает на возможность развития новых значений у исконного слова, с другой, – на его способность к преобразованию в термин, что обычно легче происходит в словах старославянского или иноязычного происхождения. Сохранение же исходного значения, общего некогда у обоих морфонологических дублетов, в слове *прах*, чаще

всего с пометой *устар. и поэт.*, естественно, влечёт за собой и возможные переносы (*перен.* ‘тлен, нечто до последней степени ничтожное, малоценное, как бы вовсе не существующее вследствие своей ничтожности’ (ТСРЯ), *перен.* ‘то, что недолговечно, малоценно, ничтожно’ (БАС) при закреплении основного значения ‘тело человека после смерти; труп, останки’ (БАС). Иными словами, при близости к исходному значению ‘пыль’ восточнославянский корнеслов специализируется на новом значении, отвечая динамично развивающейся системе языка, в том числе и словообразования (*порошок*), и окончательно отмежевывается от неполногласного дублета, сохранившего прежние уточнённые семантические значения.

Безусловно, в процессах укрепления позиции южнославянского или восточнославянского по происхождению слова важным фактором является его функционирование в соответствующих текстах. Церковнославянские тексты, реализующие исключительно неполногласие [7], не только не допускали какой-либо возможности значительного развития, а тем более смены исходной семантики и конкуренции с семантической структурой восточнославянских эквивалентов, но и не давали развивать новые значения, как это наблюдается в случаях семантической трансформации лексем *порох/прах*, где восточнославянский эквивалент мог свободно употребляться в новых контекстах и получить значение, необходимое для маркировки новых реалий.

Таким образом, анализ семантических изменений слов с наиболее значимыми в плане отношения генетически соотносительными признаками – полногласием и неполногласием – показывает реализацию в русском языке трёх возможных «сценариев» отбора и взаимодействия морфонологических корнесловов – с усилением одного из членов пары и оттеснением другого на периферию языка в качестве стилистического или устаревшего варианта (*берег/брег, ворог/враг*) или с сохранением обоих коррелятов (*порох/прах*) при их семантической дифференциации. В любом случае, закрепление соответствующих коррелятов свидетельствует об активности заимствующего языка, встраивающего южнославянские «излишества» в свою систему по своим законам, а, следовательно, и об исконной генетической основе русского литературного языка.

Литература

1. Бекасова Е.Н. Механизмы гетерогенной организации системы русского языка (на материале рефлексов праславянских сочетаний) / монография. – Brno: Tribun EU, 2016. – 194 с.
2. Бекасова Е.Н. Проблема происхождения русского литературного языка. Очерк гипотез и концепций: монография. – Оренбург: Изд-во ОГПУ, 2008. – 100 с.
3. Бекасова Е.Н., Устюгова Л.М. Особенности представления диагностирующих признаков в разночтениях списков «Повести временных лет» // Вестник Воронежского государственного университета. Серия: Лингвистика и межкультурная коммуникация. – Воронеж: Изд-во Воронежского государственного университета, 2017. – № 2. – С. 81-86.

4. Бекасова Е. Н. Вопросы образования и развития русского литературного языка. Синоптическая часть к курсу «История русского литературного языка»: Учеб. пособие. – Оренбург: Изд-во ОГПУ, 2006. – 228 с.
5. Бекасова Е. Н. Генезис текста // Бекасова Е. Н., Москальчук Г. Г., Прокофьева В. Ю. Векторы интерпретации текста: Структуры, Смыслы, генезис: Коллект. монография. – М.: Изд-во Спутник+, 2013. – С. 150–208.
6. Бекасова Е. Н. Истоки гипотез происхождения русского литературного языка // Вестник Челябинского государственного университета: науч. журнал. Филология. Искусствоведение. № 24. – Вып. 57. – Челябинск, 2011. – С. 55–57.
7. Бекасова Е. Н. Фонетический фактор в судьбе праславянских рефлексов // Научное обозрение: гуманитарные исследования. – М., 2014, № 2. – С. 56–63.
8. Виноградов В. В. Основные вопросы и задачи изучения истории русского языка до XVIII в. // Виноградов В. В. Избранные труды. История русского литературного языка. – М.: Наука, 1978. – С. 254–287.
9. Горшков А. И. Теоретические основы истории русского литературного языка. – М.: Наука, 1983. – 319 с.
10. Колесов В. В. Древнерусский литературный язык. – Л.: Изд-во Ленинградского университета, 1989. – С. 261–296.
11. Ларин Б. А. Лекции по истории русского литературного языка (X – середина XVIII в.). – М.: Высшая школа. 1975. – 324 с.
12. Ломоносов М. В. Избранные произведения / Под ред. А. А. Морозова. – Л.: Сов. писатель, 1986. – 560 с.
13. Соболевский А. И. История русского литературного языка. – Л.: Наука. Ленингр. отд., 1980. – 200 с.
14. Филин Ф. П. Истоки и судьбы русского литературного языка. – М.: Наука, 1981. – 319 с.
15. Шахматов А. А. Из трудов по современному русскому языку (учение о частях речи). – М.: Государственное учебно-педагогическое изд-во Министерства просвещения РСФСР, 1952. – 272 с.
16. Якубинский Л. П. История древнерусского языка. – М.: Учпедгиз, 1953. – 367 с.

Список источников

1. *Срзн. МС* – Срезневский И.И. Материалы для словаря древнерусского языка. – М., Репринтное издание 1912 г. – Т. I–III. – М.: Книга 1989.
2. *СлДРЯXI–XIV вв.* – Словарь древнерусского языка (XI–XIV вв.). В 10 т. / РАН – М.: Рус.яз., 1988–2000.
3. *СлРЯXI–XVII вв.* – Словарь русского языка XI–XVII вв. Словарь древнерусского языка Л.: Наука. 1975.
4. *СлРЯXI–XVII вв.* – Словарь русского языка XI–XVII вв. Дополнения и изменения. Тетрадь первая. А–Б. – М.: Азбуковник, 2006.
5. *СлРЯXVIII в.* – Словарь русского языка XVIII в. – Л.: Наука. Ленингр. отд-ние, 1984–1991. – Вып. 1–6; СПб.: Наука. С.-Петербург. отд-ние, 1992–2013. – Вып. 7–20.
6. *СС* – Старославянский словарь (по рукописям X–XI вв.): Ок. 10000 слов / Э. Благова, Р.М. Цейтлин, С. Геродес и др. / под ред. Р.М. Цейтлин, Р. Вечерки, Э. Благовой. – М.: «Русский язык», 1999.
7. *ТСРЯ* Большой толковый словарь русского языка / под ред. Д.Н.Ушакова - Издательство: АСТ, Астрель, М, 2008
8. *БАС* – Словарь современного русского литературного языка: В 17-ти т. / Под ред. В. И. Чернышёва. — М., Л.: Изд-во АН СССР, 1948—1965

Елена БЕКАСОВА

К ПРОБЛЕМЕ ДИАГНОСТИРОВАНИЯ ГЕНЕЗИСА РУССКОГО ЛИТЕРАТУРНОГО ЯЗЫКА

Аннотация. В статье рассматривается проблема диагностирующих признаков генезиса русского литературного языка в классических трудах известных русистов и в системе русского языка. Конкретный лингвистический анализ системных связей генетических коррелятов в истории русского языка позволяет объяснить специфику их соотношений, взаимодействия и отбора, а также проверить реальность действия выдвигаемого большинством исследователей лексико-семантического фактора в закреплении той или иной по происхождению лексемы.

Ключевые слова: генезис русского литературного языка, рефлекс праславянских сочетаний.

Elena BEKASOVA

**TO THE PROBLEM OF THE DIAGNOSTIC SIGNS OF THE RUSSIAN LITERARY
LANGUAGE GENESIS**

Abstract. The article deals with the diagnostic signs issue of the Russian literary language genesis both in classical works of the Russian famous philologists and in the system of Russian language. The specific linguistic analysis of system links of the genetic correlates in the history of the Russian language helps to explain the specifics of their correlations, interaction and selection, as well as to check the reality of action proposed by the majority of researchers of the lexico-semantic factor in the consolidation of the varying origin lexemes/

Key words: the Russian literary language genesis, the reflexes of the Slavic combinations.

Стаття надійшла до редакції 25.11.2018 р.

© Бекасова О.М., 2018

Бекасова Олена Миколаївна – доктор філологічних наук, доцент, професор кафедри російської мови та методики викладання російської мови ФГБОУ «Оренбурзький державний педагогічний університет».

СЕМАНТИЧНЕ НАВАНТАЖЕННЯ ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНІХ АНТРОПОНІМІВ У РОМАНІ «ІНТЕРНАТ» СЕРГІЯ ЖАДАНА

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (40) 2018

УДК 811.161.2'373.2 423

Вегеш А. І. Семантичне навантаження літературно-художніх антропонімів у романі «Інтернат» Сергія Жадана, 11 стор.; кількість бібліографічних джерел – 11; мова українська.

Анотація. У статті здійснено ґрунтовний аналіз літературно-художніх антропонімів роману «Інтернат» С. Жадана, що відкриває можливості для подальших узагальнень у царині художньої ономастики, адже назви персонажів є вільною реалізацією творчого задуму письменника завдяки своїм виражальним можливостям, багатству стилістичних функцій. Виявлено не тільки особливості функціонування літературно-художніх антропонімів, але й розкрито внутрішню структуру найменувань. Предметом зацікавлення стали як власні назви, так і апелятиви, що деякою мірою характеризують другорядних героїв.

Ключові слова: апелятив, доонімне значення, літературно-художній антропонім, ономастика, персонаж, розмовний варіант.

Дослідження літературно-художніх антропонімів з творів Сергія Жадана вже не один раз ставало предметом нашого зацікавлення. Ми дослідили функціонування літературно-художніх антропонімів у його романах «Anarchy in the UKR», «Біг Мак», «Гімн демократичної молоді», «Депеш Мод» [4], «Ворошиловград» [3]. На разі в поле зору потрапив новий роман автора «Інтернат».

Останнім часом активно досліджується літературно-художня антропонімія сучасних авторів (праці Н. Бербер, Л. Зеленко, О. Лавер, Н. Лісняк, С. Панцьо, І. Скорук). Проте власні назви творів С. Жадана залишаються спорадично вивченим явищем.

Актуальність нашого дослідження зумовлена тим, що у сучасному мовознавстві ще недостатньо вивчено потенційні можливості літературно-художніх антропонімів прозових текстів відомих авторів. Тому, на наше переконання, ґрунтовний аналіз літературно-художніх антропонімів творів С. Жадана відкриває можливості для подальших узагальнень у царині відповідної лінгвостилістичної проблематики, адже назви персонажів є вільною реалізацією творчого задуму письменника завдяки своїм виражальним можливостям, багатству стилістичних функцій.

Роман Сергія Жадана «Інтернат» – роман про страхіття війни, про понівечені людські долі, про вибір «свого орієнтування» на межі зіткнення. Роман, де превалує чорний колір біди, де головний герой опиняється в горнилі військових дій, де важливим є вижити, вистояти (не впасти духом), виконати місію, розставити пріоритети.

Частково, «Інтернат» саме про це, бо головний персонаж, який зі своїм крихітним життям раптом опинився посеред геополітичної арени, довго та болісно приходиться до тями, розуміючи, що «я тут ні до чого», «я ні за кого», «це не моя війна», «я просто живу своїм життям» – тут не працює.

Виглядає так, що головний персонаж (який не має зброї й перетинає пішки так звану

лінію фронту) поставлений в умови, коли він у цьому «харчовому ланцюжку» стає навіть слабшим від звичайних вуличних псів, опускається на саме дно беззахисності й безпорадності. Тож протягом усього тексту тебе (як і персонажів) переслідує відчуття «жахливого сну». При цьому, за три дні, протягом яких відбувається дія роману, літературні герої переживають не лише психологічне потрясіння, а й справжнє переродження. Паша (головний персонаж) перестає бути аморфним та безхребетним, нарешті розуміє, що від війни, яка точиться у тебе на подвір'ї неможливо дистанціюватись (навіть якщо вимкнути теленовини). Очевидно, це можна приміряти до кожного із нас, українців, а надто тих, хто «втомився від війни» [8].

Але наша мета – не розкривати сюжет, не характеризувати образ, а описати назви персонажів. Літературно-художні антропоніми, звичайно, відіграють важливу роль у романі. Наше завдання – проаналізувати літературно-художні антропоніми, на яких позначилось авторське експериментування, виявити особливості їх функціонування, розкрити внутрішню структуру найменувань. Варто зазначити, що у романі фігурує всього кілька літературно-художніх антропонімів, є низка апелятивних назв, що деякою мірою характеризують другорядних героїв.

Навантаження літературно-художніх антропонімів семантикою може відбуватися різними шляхами. Л. Белей виділяє три основні способи творення знімного значення літературно-художніх антропонімів: 1) через словесну авторську характеристику денотата-персонажа (енциклопедична характеристика); 2) через увиразнення базових конотацій (соціальної, національної, хронологічної, емоційно-експресивної) реального антропоніма в його літературно-художньому прототипі; 3) за рахунок повного або часткового відновлення доонімної семантики літературно-художнього антропоніма [1, с. 12].

Ми уже знаємо, що головного героя звати Пашею (Павлом). Йому 35 років, він учитель української мови, хоча українською розмовляє тільки на уроках. Він звичайний громадянин, маленька людина, така, як тисячі інших на Сході країни. У цьому випадку неабияку роль зіграло доонімне значення імені героя, яке дисонує з портретом його носія. Ім'я Павло у перекладі з латинської мови означає «малий» [10, с. 278]. Він малий не за ростом, а такий, який «позбавлений внутрішньої глибини» [5, с. 640]. Отже, це слово використовується у переносному і зневажливому значенні, про що й пише автор: *«Я з документом, – ображено відповідає Паша й відчуває, що ось-ось заплаче, і всі побачать, і сміятимуться, що ось цей – великий, здоровий, із бородою – стоїть і плаче»* [7, с. 68].

«Він заганає себе в утечу внутрішню – не дивиться новин, відмовляється покидати межі звичного місця мешкання, дотримуючись так би мовити нейтралітету, а, по суті, відчужуючись від усього, що по той бік його кокона, сплетеного зі страху перед вибором. Він – інвалід, до військової справи (передусім стрільби) непридатний унаслідок уродженої вади правої руки. Показово – поза уроками, на перервах і в побуті, Паша (його ім'я звучить у тексті винятково в іноземній формі) завжди переходив на російську; в одному діалозі (наприкінці твору) він навіть порівнює мову, яку викладає учням, із латиною (нею, мовляв, наживо тут не спілкуються, а це натякає на ще одну ознаку духового сирітства мешканців території-інтернату); коли ж невідомі люди, тим паче у військовій формі, запитували, чого (який предмет) він навчає, учитель боязко унікав відповіді, кажучи: «Усього потрохи» [6].

Головний герой, переборюючи страх, позбавляючись нерішучості, відправляється в дорогу за племінником. «І ця його подорож стає провідною ниткою сюжету. Його дорогу-мандрівку можна трактувати своєрідною прощеною, під час якої він мусить очиститися, спокутувати гріх «невтручальності», себто байдужості як захисної реакції на небезпеку», – зазначає Н. Данчишин [6].

Як бачимо, Паша вже не малий, він «росте». Тепер напрошуються асоціації з апостолом Павлом. Жаданові вдається актуалізувати й символічне значення імені Павло – «учитель», яке сформувалося в українській літературно-художній антропонімії на базі Нового Завіту.

Герой «Інтернату», шкільний учитель Пашка, еволюціонує.

Він крок за кроком починає брати на себе відповідальність: допомагає кільком жінкам вибратися з вокзалу, забирає з інтернату племінника, заносить пораненого бійця до лікарні і навіть трохи асистує хірургові при операції.

Еволюція Пашки не відбувається просто так, за помахом чарівної палички. Герой сягає того рівня розпачу, який можливий тільки на війні: «Нікого не шкода». Бо якщо почнеш жаліти в пер-

шу чергу себе і всіх навколо – серця й душі не вистачить, розклеїшся, впадеш у розкисле болото відлиги, ридатимеш, та так, зрештою, і сконаш, доки бродячі пси не роздеруть твоє тіло. Треба зібратися і йти далі, навіть коли ти не солдат, а всього лише шкільний вчитель, що рятує свого племінника.

І по мірі того, як сміливішим робиться сам Пашка – охоче йому допомагають люди: як от дідусь із села, що ризикнув підкинути вчителя і його племінника до траси [11].

У деяких безвихідних ситуаціях автор змальовує Пашу в темних кольорах, високого росту. *«Усі дивляться на Пашу, як на демона, що з'явився з темряви й порушив загальну тишу... Паша стоїть і відчуває, що всі дивляться саме на нього, чекають, що він скаже, про що важливе повідомить. Діти лякаються його великої темної постаті, жінок він теж напружує»* [7, с. 223]. Тепер первісне значення імені втрачено.

Крім розмовної назви Паша, фігурують звертання до героя на зразок Паш, Пал Іванич, що є звичними серед населення Донбасу, де відбуваються події. Учителі та учні називають його за іменем та іменем по батькові Павло Іванович.

Привертає увагу апелювання називання іншого персонажа – малий. Малий – племінник Паші, якого мати-одиначка віддала в інтернат. Племінник має ім'я Саша, хоча в тексті роману ми фіксуємо частіше використання автором назви малий. *«Малий спить по-дитячому глибоко...»* [7, с. 221]; *«Малий до того ж навчався погано, поведився ще гірше...»* [7, с. 123]; *«...вони з малим якимось надто жорстоко посварились»* [7, с. 124]; *«Малий обертається»* [7, с. 131]; *«Однак малий не відповідає»* [7, с. 132]; *«У спортзалі на Пашу вже чекає малий»* [7, с. 142]. Так, Саша малий, він неповнолітній, але, на відміну від Паші, він рішучіший, вольовий, має свою точку зору, політично зорієнтований. Це підтверджує доонімне значення імені Саша (Олександр), що в перекладі з грецької мови означає «захисаю», «допомагаю», «чоловік», «мужчина» – захисник людей; мужній» [10, с. 260].

Якщо зміну в поведінці Паші диктують передовсім зовнішні чинники – люди та обставини, він занадто беземоційний, то у Саші навдивовижу твереза (доросла) оцінка ситуації [6]. *«Малий усе допитувався в Паші, за кого він, що робитиме, у кого стрілятиме. Паша, як завжди, неохоче відповідав, що його це не стосується, що його ніхто не влаштує, що він ні за кого». На це малий, цілком несподівано, видав щось на зразок того, що знати його не хоче, і що йому соромно, що його рідний дядя – просто рідкісний мудака»* [7, с. 124]. Тому помітним є неприйняття малим свого непуцящего дядька. Але в кінці роману малий зізнається: *«А ось я його люблю. Я знав, що він за мною приїде, не сумнівався»* [7, с. 330]. Паша дуже часто називає себе слабаком, оцінюючи пос-

тупки малого, його позицію. «Можливо думали так: малий ще зовсім малий, нічого не розуміє, підросте – подивимось. Але схоже, що малий усе розумів, усе чудово розумів. Він узагалі – розумний, він і тепер ось усе чудово розуміє і правильно все говорить» [7, с. 273].

Як бачимо, засобом вираження номінації може бути не лише антропонім, але й апелятив на позначення особи (замінник імені). До речі, таких замінників у «Інтернаті» С. Жадана є багато. Ми умовно зараховуємо їх до категорії прізвиськ, оскільки, з одного боку, вони повністю виконують функцію прізвиська і вживаються як стале іменування особи, а з іншого – такі ЛХА ще пишуться з малої літери. Наприклад, військових, які перевіряють документи, автор не називає звичними іменами, він їх нумерує: « – Хто такі? – говорить йому просто в потилицю перший» [7, с. 36]. «Другий і третій стають обабіч, аби перекрити можливі шляхи втечі» [7, с. 37]. «Четвертий визирає першому з-за плеча...» [7, с. 37].

Ми знаємо, що усі прізвиська персонажів у творах відіграють функцію характеристики носія. Вони можуть указувати на різні особливості. За зовнішнім виглядом та особливостями одягу іменованого героя цікаву назву отримує таксист, який, заробляючи гроші, перевозить і людей, і домовини. Автор називає його ігуаною («...і водій – у безрозмірній шкряпанці, потяганій і поламаний, так, ніби він у ній спить, ніби це його власна шкіра, схожий на стару ігуану в зоопарку. Здохне – навіть шкіру не здеруть, настільки витерлась. І картуз на голові в нього теж шкряпанний і теж витерттий, мов футбольний м'яч, яким довго грали на асфальті. Круглі риб'ячі очі, вуса, що прикривають рвану верхню губу... – У тебе бабки хоч є? – питає про всяк випадок ігуана, примружуючи око. Хоча воно все одно не примружується, пронизуючи Пашу: кругле, риб'яче, водянисте, як ранкове повітря» [7, с. 48 – 49]). Крім назви ігуана («Ігуана не витримує першим» [7, с. 53]; «злісно відповідає ігуана» [7, с. 54]; «Ігуана обережно підкочується» [7, с. 55]; «Ігуана мовчки рушає далі» [7, с. 56]; «ігуана порушує правила» [7, с. 59]), у тексті роману фігурує прикладка ігуана-таксист, яка характеризує персонажа ще й за професією («Але ігуана-таксист, схоже, цю дорогу знає, як власне тіло: де треба – почуває, де болить – натисне» [7, с. 52]).

Люди, які назвали себе черговими по вокзалу, теж не мають імен. Паша розрізняє їх по своєму: за віком – молодий, за зовнішнім виглядом (статурою) – приземкуватий («Першим іде приземкуватий, ніби натоптаний чимось, із жорстким волоссям і світлими, вигорілими на сонці очима. Схожий на начальника, але такого, колишнього, без підлеглих. ...А за ним іде другий, зовсім молодий, сопливий якийсь, із червоними, злими й припухлими очима» [7, с. 65]). Приземкуватий так і залишиться без імені («Приземкуватий

схрещує руки на грудях...» [7, с. 69]; «Приземкуватий багатозначно Perezирається з молодим» [7, с. 71]; «Але двері приземкуватий не відчиняє» [7, с. 73]), а молодий отримує ім'я Альоша («Десь за годину Альоша, – показує на молодого, – поведе групу через відстійник до окружної» [7, с. 72]). За словником українських імен І. Трійняка дізнаємося, що ім'я Альоша (Олексій) у перекладі з грецької мови означає «захисаю», «допомагаю» – захисник, помічник» [10, с. 264]. Насправді героєм допомагав приземкуватому виводити біженців з містечка, був його помічником, хоча робили вони це не безкоштовно. Дізнаємося також, що Альоша у найвідповідальніший момент втече, кине групу людей напризволяще. За словником сучасного українського сленгу Тетяни Кондратюк дізнаємося, що слово Альоша має два тлумачення: 1. Простакуватий хлопець. 2. Людина, що зробила дурницю [9, с. 47. («Перед ним стоїть Альоша: куртка зацеплена під горло, від чого голова його видається якоюсь пташиною, і погляд теж – як у пташки. Скажімо, у стерв'ятника» [7, с. 83]). Схожість із стерв'ятником не випадкова – вони з приземкуватим шукали жертви, наживалися на біді.

Прізвисько *молодий* отримує один із бійців ЗСУ, але автор називає його ще й пінгвіном, бійцем-пінгвіном («З-під намету виходить один із бійців – молодий, років двадцять, русявий, акуратний. ...Білий маскхалат, чорна пухка куртка. На пінгвіна схожий, думає Паша: чорний верх, білий низ» [7, с. 239]).

Так само за зовнішнім виглядом отримує назви російський солдат – сивий і лисоподібний («Високий, міцно збитий, спортивний. Ліва половина голови сива, від чого він схожий на арктичного лиса. І погляд у нього лисячий – хижий і недовірливий» [7, с. 79]; «Сивий повертається, свистом кличе пса» [с. 80]).

У групі людей, яку виводять з міста, лише кілька мають імена. Усі інші – апелятивні утворення: білявка – за кольором волосся («Білявка не витримує, дістає сигарету...» [7, с. 89]); дівчина з возиком – через предмет, з яким пересувалася («...тихо з темряви озивається дівчина з возиком» [7, с. 95]); копитонога – через «розтопані черевки» («Підбори перекошилися від часу, тож здаду здається, що жінка має пару копитець» [7, с. 84]; «Останньою залишається стояти копитонога» [7, с. 86]); старий, дівчинка-підліток – за віком («За ними якийсь старий тулить до себе, під полу пуховика, дівчинку-підлітка...» [7, с. 84]); жіночка в шубі – через одяг («Далі тягнеться жіночка в шубі, а крім шуби, в неї нічого й немає... схоже єдина родинна цінність – ця її шуба, ось вона її не скидає, зрослася з нею. На білку схожа, думає Паша» [7, с. 84]). Потім ми дізнаємося, що жіночку в шубі, копитоногу звать Вірою. Цікавим є те, що саме Віра – дівчина-повія – наділена таким промовистим іменем.

Ми зафіксували прізвисько бобер, так називався чоловік, що був в «облізлій шапці, на бобра схожий» («Ну, а толку? – запитує його бобер» [7, с. 264]). Крім цього назвиська, автор називає його ще й жовтозубим («Да мені до мотелю дійти, – говорить жовтозубий» [7, с. 264]).

Набагато частіше використовує С. Жадан заміники імен, які вказують на професію, називаючи колег Паші. Наприклад: директорка («У коридорі наткнувся на директорку – густий шар косметики, намальовані брови. Схожа на клоуна, який багато і довго п'є» [7, с. 82]); трудовик (вчитель трудового навчання), але поруч фігурує ім'я Вадік («При дітях наглядачем стоїть Вадік, трудовик...» [7, с. 179]); фізрук, що має ім'я та ім'я по батькові («...там Валера. Валерій Петрович. Фізрук» [7, с. 136]).

Привертає увагу прізвисько лікаря – уважаємий. Лікарів поважали завжди, у всі часи, адже вони лікують, дають надію на одужання, на життя. Паша сам так називає лікаря, заносючи пораненого до лікарні. («Лікар, розуміє, точно, лікар. – Ей! – кричить. – Ей! Уважаємий! Уважаємий озирється – і Паша аж заточується: білий лікарський халат залито кров'ю, і вигляд у нього – ну зовсім не уважаємий» [7, с. 312]). Лікар втомлений, вимотаний, вимазаний кров'ю, йодом, землею, але роботу свою виконує справно: оперує, допомагає пораненим бійцям, тому він – шанована людина (уважаємий). Вибір засобу номінації насамперед залежить від контексту, умов, ситуації, у якій перебуває іменованний персонаж. Якщо особа невідома оточенню, то здебільшого переважає апелювативна номінація.

Ми зафіксували цілу низку суржикових іменних варіантів: Аня, Вадік, Дімка, Саня та їх форм у ключному відмінку: Ань, Вась, Жень, Паш, Сань. Як бачимо, український іменник русифікувався завдяки експансії численних та досить популярних, російських з походження, роз-

мовних іменних варіантів, які «не лише не вписувалися у норми української літературної мови, а й витіснили питома українські їх відповідники» [2, с. 82].

Є у романі й імена з інших антропосистем. Пітером називає себе таємничий іноземний журналіст. («Звати його Пітером, так він і говорить – Пітер – доволі стерпною російською, не приховуючи, втім, акценту» [7, с. 27]). Він допомагає Паші потрапити за лінію фронту, а потім – повернутися назад, тобто його можна назвати провідником. Але ми знаємо, що у відповідальний момент цей провідник кидає Пашу, «розчиняється в повітрі». Одного із солдатів називають Гансом («Ганс, каже, перевір. Ганс бере й уважно водить червоними перемерзшими пальцями...» [7, с. 37]). Цікаво, що саме Ганс перевіряє документи Пітеру, як би один іноземець – іншому. Розлюченого солдата зі стану ворогів звати Рустем («Рустем лише звужує очі від ненависті й недовіри, скрипить зубами, але стримується, мовчить» [7, с. 248]). Можливо, це один із найманих чеченців. Поширеною стала традиція використання чужомовних іменних варіантів, тому у романі присутні герої, на називанні яких позначається експансія як західної, так і східної поп-культури. На жаль, маємо засилля суржикових та чужомовних іменних варіантів.

Звертаємо увагу на існування в одному романі різнопланових онімів та їх заміників. Автор зібрав їх до купи, як дітей збирають в інтернаті. А інтернат – замітник родини, дому. Не випадково С. Жадан так назвав роман. У нас уся держава – інтернат. Назва символічна.

Отже, дослідження літературно-художніх антропонімів у романі Сергія Жадана «Інтернат» сприяє розкриттю характерів персонажів, з'ясуванню їхніх соціальних ролей, показує ставлення автора та інших персонажів до іменованих осіб, відображає мовностилістичне багатство твору та майстерність письменника.

Література

1. Белей Л. Нова українська літературно-художня антропонімія: проблеми теорії та історії. Ужгород, 2002. 176 с.
2. Белей Л. Українські імена колись і тепер. Київ: Темпора, 2010. 128 с.
3. Вегеш А. Назви літературних персонажів роману «Ворошиловград» Сергія Жадана. Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Соціальні комунікації. Випуск 24. Присвячується 90-річчю від дня народження Й. О. Дзєндзелівського. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2011. С. 62 – 66.
4. Вегеш А. Ономастична територія Сергія Жадана. Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Випуск 16. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2007. С. 74 – 78.
5. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. К.; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
6. Данчишин Назар [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://artefact.org.ua/literature/v-internationalnogo-ne-shkoda-retsenziya-na-roman-sergiya-zhadana.html>
7. Жадан Сергій. Інтернат Текст : роман. Чернівці : Меридіан Черновіч, 2017. 336 с.
8. Печеник Валерія [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://dyvys.info/2017/08/28/novyj-roman-sergiya-zhadana-internat-refleksiyi/>
9. Словник сучасного українського сленгу / [упоряд. Т. М. Кондратюк; худож.-оформлювачі Б. П. Бублик, С. І. Правдюк]. Харків : Фоліо, 2006. 350 с.

10. Трійняк І. І. Словник українських імен. К.: Довіра, 2005. 509 с.

11. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://texty.org.ua/pg/article/editorial/read/79859/Internat_vijna_tkhne_mokroju_psatynuju_Novyj_roman

Анастасія ВЕГЕШ

**СЕМАНТИЧЕСКОЕ НАПОЛНЕНИЕ ЛИТЕРАТУРНО-ХУДОЖЕСТВЕННЫХ АНТРОПОНИМОВ
РОМАНА «ИНТЕРНАТ» СЕРГЕЯ ЖАДАНА**

Аннотация. В статье осуществлён обстоятельный анализ литературно-художественных антропонимов в романе «Интернат» Сергея Жадана, что открывает возможности для дальнейших обобщений в области художественной ономастики, ведь названия персонажей являются свободной реализацией творческого замысла писателя благодаря своим выразительным возможностям, богатству стилистических функций. Выявлены не только особенности функционирования литературно-художественных антропонимов, но и раскрыты внутренняя структура наименований. Предметом заинтересованности стали как имена собственные, так и апеллятивы, которые в некоторой степени характеризуют второстепенных героев.

Ключевые слова: апеллятив, доонимное значение, литературно-художественный антропоним, ономастика, персонаж, разговорный вариант.

Anastasia VEHESH

**SEMANTIC LOADING OF THE PROPER NAMES OF THE LITERARY HEROES IN THE NOVEL
“BOARDING SCHOOL” BY SERHIJ ZHADAN**

Resume. The article thoroughly analyzes the proper names of the literary heroes in the novel “Boarding School” by S. Zhadan, which opens up possibilities for further generalizations in the field of artistic onomastics, since the names of characters are a free realization of the creative idea of the writer due to its expressive capabilities and the richness of stylistic functions. Not only features of the functioning of proper names of the literary heroes are revealed, but also the internal structure of names is researched. The object of scientific interest were own names, as well as appellatives, which to some extent characterize secondary heroes.

Key words: appellative, pre-onym meaning, proper name of the literary hero, onomastics, character, spoken version.

Стаття надійшла до редакції 6 жовтня 2018 р.

© Вегеш А.І., 2018

Вегеш Анастасія Іванівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови ДВНЗ «УжНУ».

Анатолій ВІНОГРАДОВ

ТАК СУЩЕСТВУЮТ ЛИ ВСЕ-ТАКИ ПОСЛЕЛОГИ КАК ОТДЕЛЬНАЯ ЧАСТЬ РЕЧИ В РУССКОМ ЯЗЫКЕ? (Реплика)

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія

Випуск 2 (40) 2018

УДК 811.161.1'367.633

Виноградов А.О. Тож чи існують післялоги як окрема частина мови в російській? (Репліка); 6 стор.; кількість бібліографічних джерел – 6; мова російська.

Анотація. У статті ставиться питання про існування післялогів як окремої частини мови, яка нібито є похідною від приєдників, в сучасній російській мові; автор розглядає деякі «найбільш значущі», з точки зору прихильників, підстави для трактування приєдників як післялогів в окремих дослідженнях.

Ключові слова: післялоги, критерії виділення, російська мова.

В последнее время среди огромной массы научных публикаций, посвященных изучению новых явлений в современном русском языке как свидетельств его движения и развития, стали появляться работы, в которых пересматривается столь устоявшаяся данность, как система его частей речи, и в частности, категория служебных слов. Конкретно, объектом изучения в этих работах выступает нетрадиционное функционирование предлогов, которые иногда – и даже, согласно мнению отдельных исследователей, «не так уж редко» [3, с. 279] – ставятся после существительного (случаи типа *не корысти ради*), а не перед ним, как в обычном употреблении. Исходя из этого факта, авторы данных публикаций склоняются к мысли, а порой утверждают вполне определенно, что в РЯ появилась (или появляется) новая часть речи – послелог. Мысль эта кажется несколько диссидентской, несмотря на то, что все активизирующийся прогресс лингвистической науки ежедневно приучает нас к неустанной ломке привычных стереотипов и возникновению новых направлений, отраслей, ответвлений, дополнений, конкретизаций и т.п. в существующих научных парадигмах.

Для носителя РЯ послелоги, как известно, – явление экзотическое; они имеются, например, в тюркских и финно-угорских языках, а также в языках некоторых кавказских народов (азербайджанском, лезгинском и др.) [6, с. 389; 9], где они, присоединяясь к существительному, выражают вместе с ним, в основном, различные обстоятельственные значения. Согласно же новой концепции русских предлогов, они, оказавшись в постпозиции по отношению к существительному, грубо говоря, превращаются в послелоги – т.е. в новую часть речи. См., напр.: [7].

К сожалению, для обоснования столь ответственного заявления, которое без преувеличения могло бы претендовать в других условиях на статус научного открытия, не приводятся

сколько-нибудь серьезные аргументы. И прежде всего, на наш взгляд, неудачной является та исходная теоретическая посылка авторов подобных мнений, согласно которой послелог должен жестко ассоциироваться с предлогом – но, так сказать, «с противоположным знаком» (в смысле синтаксической позиции). Иначе говоря, первый должно толковать через второй, т.е. объяснять по принципу *qui pro quo*.

Истолкование сущности послелогов по такому принципу **в целом**, очевидно, можно принять, но лишь в качестве самого общего и самого предварительного операционно-исследовательского приема, наделенного изрядным метафорическим потенциалом, который используется исключительно в целях удобства описания, подводя новое, мало известное или даже неизвестное языковое понятие к хорошо известному, знакомому для большинства понятию предлога¹ – как это и имеет место в ряде источников справочно-энциклопедического характера [6; 8; 9 и др.].

Однако применительно к русскому языку вся соль трактовок послелогов состоит в том, что они не метафорически, а **буквально** ориентируются (и ориентируют) на предлоги² – при том что в отдельных современных научно-энциклопедических определениях послелогов открыто говорится, что в РЯ (как и в других славянских языках) послелогов нет, как, напр., в [8].

¹ Именно так поступает Е.В. Муравенко, утверждая, что «послелоги – это частный случай предлогов» [5, с. 6], не считая нужным прибегать к какой бы то ни было развернутой аргументации и игнорируя тот факт, что послелог как языковая величина функционально и семантически коррелятивен предлогу лишь отчасти.

² В несколько завуалированном виде мысль о том, что послелоги – это «предлоги наоборот», проводится в противоположно построенной формулировке: «В русском языке функции, выполняемые <...> послелогами, берут на себя предлоги» [3, с. 278].

Согласно логике «диссидентской» интерпретации предлогов-последлогов, необходимым и достаточным признаком, отличающим предлоги в русском языке от последлогов – в нем же, должна быть, таким образом, разная синтаксическая позиция (не функция!) тех и других по отношению к управляемому ими существительному. По этому поводу можно сказать следующее.

Во-первых, как известно, синтаксическая позиция слова в конструкции (предложении, синтагме) отнюдь не тождественна его синтаксической функции (роли) и не определяется ею – во всяком случае, для языков с нежестким порядком слов, таких, как русский. Заметим попутно, что в этом случае вопрос касается только знаменательных частей речи, обладающих, пусть в разной степени, лексическим значением. В РЯ предлог образует вместе с характеризующим им существительным одну целостную синтаксему, в рамках которой вся лексическая нагрузка ложится, естественно, на существительное. Можно констатировать, не претендуя на лингвистическую строгость формулировки, что русский предлог, по сравнению хотя бы с тем же существительным, лексического значения лишен³.

Специфическая синтаксическая функция может быть главным критерием выделения особой части речи, при нерелевантности собственно морфологических признаков, – достаточно привести тривиальный пример с категорией состояния, которая в высказывании является всегда и только предикатом. Вместе с тем синтаксический признак, лежащий в основе выделения слов со значением состояния в особую часть речи, не является достаточным: слова КС, в силу своей семантики (также конституирующий признак), функционируют только в так называемых безличных (односоставных) предложениях, обозначающих состояние в широком смысле. Синтаксический тип целого предложения, таким образом, является очень важным условием, благодаря которому слова КС выполняют свою единственную синтаксическую функцию, в свою очередь, служащую их «частеречным маркером». Синтаксическая позиция самого слова КС не способна повлиять на его указанную синтаксическую функцию: *Сегодня тепло – Тепло сегодня.*

Эти, достаточно банальные, вещи говорятся здесь для того, чтобы, на их фоне, не возникало никакого искушения приписывать предлогам некий скрытый «трансформационный

потенциал», который в нужный момент (перестановка предлога в постпозицию) проявляет себя настолько радикально, что превращает их в иную сущность, в другую часть речи – последлоги. Ведь и в пре-, и в постпозиции русские предлоги точно так же управляют существительным и выражают вместе с ним одни и те же значения, например целевое: *Трудится не денег ради – Трудится не ради денег.*

В качестве следующего конституирующего признака русских последлогов исследователи называют их собственную падежную валентность. Но в примере выше падежная валентность слова *ради*, управляющего существительным *денег*, остается тождественной (Р.п.), независимо от его позиции по отношению к данному существительному: $N_2 + \text{ради} = \text{ради} + N_2$. Т.е. оба этих признака – и падежная валентность служебного слова, и его «особая» позиция в конструкции (постпозиция) – не являются аргументом для выделения последлога в отдельную часть речи в РЯ, как это провозглашается, например, в [7].

Постпозитивное употребление предлогов в письменной речи вызвано, как нам кажется, исключительно экспрессивно-стилистическими задачами: для придания повествованию разговорного или поэтического колорита, для создания образности и т.п. Эти аспекты постпозитивного употребления предлогов (впрочем, всего двух из них – *ради* и *для*) анализируются, в частности, в работе Ю.Т. Долина [2], который, тем не менее, не склонен пересматривать их морфологическую сущность – переводить в последлоги, лишь на основании их функционально-стилистической маркированности.

Русский предлог – единица с иным функциональным качеством, чем последлог. Инверсия предлога в речи обусловлена экспрессивно-стилистическими задачами и является результатом воздействия функциональных параметров стиля и не связана с выражением каких-то иных, по сравнению с его препозитивным (обычным) употреблением, значений или смысловых оттенков. Так что расширять категорию служебных слов РЯ путем «открытия» в нем новой единицы – последлога, в дополнение к имеющемуся предлогу, – пожалуй, вряд ли целесообразно.

Такой, по нашему мнению, должна быть общая установка в подходе к вопросу о «последлоговом статусе» русских (да и других славянских) предлогов.

³ Впрочем, сегодня высказываются отдельные мнения, что предлог обладает лексическим значением, «пусть и ослабленным» [4, с. 281]. В.В. Виноградов лексическое значение предлогов сводил к их грамматическому значению [1, с. 34], что кажется более точным и объективным.

Литература

1. Виноградов В.В. Русский язык (грамматическое учение о слове) / В.В. Виноградов. – Изд. 2-е. – М.: Высшая школа, 1972. – 614 с.
2. Долин Ю.Т. Предлоги-послелогои? / Ю.Т. Долин // Вестник ОГУ, 2005. – № 1. – С. 86-88.
3. Крылов С.А., Муравенко Е.В. Послелогои в русском языке // [Режим доступа]: www.philol.msu.ru/~rlc.2007/pdf/10.pdf. – С. 278-279.
4. Лебедева Я.А. Актуализационная парадигма предлога / Я.А. Лебедева // [Режим доступа]: www.philol.msu.ru/~rlc.2007/pdf/10.pdf. – С. 281.
5. Муравенко Е.В. Послелогои в русском языке / Е.В. Муравенко // X Лингвистическая школа. – Дубна, 2012. – 17 слайдов. [Презентация]
6. Поцелуевский Е.А. Послелог / Е.А. Поцелуевский // Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. В.Н. Ярцева. – М.: СЭ, 1990. – С. 389.
7. [Режим доступа]: www.solarix.ru/grammar/preposition.shtml
8. [Режим доступа]: www.textologia.ru/slovari/lingvisticheskie-terniny/poslelog/?q=486&n=1370
9. [Режим доступа]: dic.academic.ru/dic.nsf/ruwiki/672926

Анатолий ВИНОГРАДОВ
ТАК СУЩЕСТВУЮТ ЛИ ВСЕ-ТАКИ ПОСЛЕЛОГИ КАК ОТДЕЛЬНАЯ ЧАСТЬ РЕЧИ
В РУССКОМ ЯЗЫКЕ?

(Реплика)

Аннотация. В статье ставится вопрос о существовании послелогов как отдельной части речи, которая будто бы является производной от предлогов, в современном русском языке. Автор рассматривает некоторые «наиболее значимые», с точки зрения сторонников, основания для трактовки предлогов как послелогов в отдельных исследованиях.

Ключевые слова: послелогои, критерии маркировки, русский язык.

Anatoly VINOGRADOV
ARE THERE REALLY THE POSTPOSITIONS AS A SEPARATE PART OF SPEECH IN RUSSIAN?
(A Remark)

Summary. The paper raises a question, whether is it right to single out postpositions (which are considered as a “derivate” from the prepositions) in modern Russian as a separate part of speech – right equally with prepositions, – or it isn’t. The author analyzes a criteria qualified as “the most significant” for such an interpretation of postpositions in some language investigations.

Key words: postpositions, marking criteria, Russian.

Стаття надійшла до редакції 27 вересня 2018 р.

© Виноградов А.О., 2018

Виноградов Анатолий Олександрович – доктор філологічних наук, професор кафедри слов’янської філології та світової літератури філологічного факультету Ужгородського національного університету.

МІЖМОВНА АСИМЕТРІЯ СЛОВАЦЬКИХ ТА УКРАЇНСЬКИХ ЛІНГВІСТИЧНИХ ТЕРМІНІВ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (40) 2018

УДК 811.161.1'367.633

Пахомова С.М. Міжмовна асиметрія словацьких та українських лінгвістичних термінів; 15 стор.; кількість бібліографічних джерел – 33; мова – українська.

Анотація. У статті представлено зіставне синхронічне дослідження словацьких та українських лінгвістичних термінів, які активно використовуються в науковій та навчальній практиці. Контрастивний аспект дозволяє зафіксувати та описати випадки асиметричного характеру певної частини лінгвістичної терміносистеми порівнюваних мов. Аналізуються безеквівалентні мовознавчі терміни та причини їх існування. На конкретних прикладах охарактеризовано явище інтерлінгвальної омонімії та семантичних незбігів загальноживаних термінів.

Ключові слова: контрастивний метод, словацька та українська лінгвістична термінологія, безеквівалентні терміни, інтерлінгвальна омонімія, незбіг семантичної структури загальноживаних термінів.

Вступ. Спостереження за використанням лінгвістичної термінології в словацькій та українській навчальній і науковій практиці дозволяє визначити численні факти асиметрії мовознавчих термінів у ракурсі їх змісту і форми. Незбіги у внутрішньосемантичній структурі лінгвістичних термінів словацької та української мов створюють проблеми як для студентів, так і для викладачів, особливо в білінгвальному середовищі або при викладанні словацької/української мови як іноземної. Дотепер немає спеціальних двомовних (словацько-українських та українсько-словацьких) лексикографічних праць з лінгвістичної термінології, які б відображали явище повної або часткової нетотожності лінгвістичних термінів у наведених мовах. Існуючі двомовні українсько-слов'янські словники мовознавчої термінології, опубліковані в Києві та Львові, також не торкаються вказаної проблеми [1; 2; 12–15; 19–21], а багатомовний словник слов'янської лінгвістичної термінології [31; 32] був створений на типологічних засадах, а отже, в ньому не враховуються випадки семантичної невідповідності термінологічних одиниць у слов'янських мовах. Тому наш вибір контрастивного аналізу словацької та української мовознавчої термінології відповідає актуальним завданням лінгвістичної славістики як в теоретичному, так і в практичному смислі.

1. Наукове і лексикографічне опрацювання української та словацької лінгвістичної термінології

Термінологічна лексика є однією з найдинамічніших і найбільших за обсягом складових частин словникового запасу сучасних мов. Нові знання та модерні технології, прогрес у різних сферах науки, техніки і культури супроводжуються появою спеціальних слів на позначення нових об'єктів позамовної реальності. Новітні аспекти мовознавчих досліджень, як і нові явища в мові, викликають значний інтерес до лінгвістичної термінології, цим зумовлена наявність термінологічної комісії при міжнародному комітеті славістів.

Про актуальність дослідження лінгвістичної термінології в українському мовознавстві свідчать численні статті, дисертації і монографії, що з'явилися останніми десятиліттями в галузі лінгвістичної славістики [8], а також праці лексикографічного характеру, зокрема енциклопедії *Українська мова* [22], *Лінгвістична енциклопедія* О.О. Селіванової [18], словники лінгвістичної термінології, видані в різні роки [3; 4; 6; 11; 16; 17]. Усталеність української мовознавчої термінології обґрунтовується також і тим, що на всіх філологічних спеціальностях в університетах України з 60-х років минулого століття обов'язковими є предмети *Вступ до мовознавства* та *Загальне мовознавство*, які забезпечені нині різними підручниками [5; 7; 9; 10; 18 та ін.], наявність яких також стабілізує норми вживання спеціальної лексики в галузі лінгвістичної термінології.

Значно скромнішими є здобутки словацької лексикографії у сфері лінгвістичної термінології, вони обмежуються працями Й. Містрика *Енциклопедія мовознавства* [24] та *Лінгвістичний словник* [25] і не охоплюють новітньої термінології. Варто констатувати, що вже настав час для створення сучасного словника словацької лінгвістичної термінології, оскільки мовознавчі праці останніх десятиліть, присвячені дослідженню різних рівнів мовної системи, дають достатній для цього матеріал.

Вивчення формування української лінгвістичної термінології в XIX – на початку XXI ст. дозволяє зробити класифікацію наукових праць з вказаної теми і виділити кілька груп відповідно до аспекту дослідження лінгвістичних термінів, а саме: 1) в діахронії; 2) у синхронії; 3) у зіставному аспекті; 4) у працях окремих науковців чи громадських діячів; 5) у межах окремих розділів лінгвістики [8, с. 131]. І хоча *зіставний* аспект дослідницьких праць цієї проблематики виділено в окрему групу, в українській мовознавчій літературі відчувається їх брак: зіставний аспект обмежується зіставленням української та англійської тер-

мінології. Проте нестача досліджень саме зіставного характеру компенсується укладанням перекладних словників лінгвістичної термінології. З початку ХХІ ст. в Україні опубліковано українсько-польський, польсько-український, українсько-болгарський, українсько-сербський, українсько-чеський, українсько-німецький, українсько-хорватський, сербсько-український, українсько-іспанський, українсько-російсько-угорський, українсько-китайський та українсько-англійський словники лінгвістичної термінології.

Як бачимо, в цьому переліку лексикографічних джерел досі немає ані українсько-словацького, ані словацько-українського словників лінгвістичних термінів. А тому звернення до словацьких і українських мовознавчих термінів у контрастивному ключі належить до актуальних завдань лінгвістичної славістики. Лінгвістична термінологія вже ставала об'єктом вивчення в загальнослов'янському контексті в середині минулого століття, однак тоді питання розглядалося переважно в типологічній площині, йшлося скоріше про приведення мовознавчих термінів, які використовувалися в різних слов'янських мовах, до спільного знаменника. Результатом такого підходу став *Slovník slovanské lingvistické terminologie* [31; 32].

Дослідження словацької та української лінгвістичної термінології в контрастивному ключі поки що обмежується кількома нашими працями [15; 30], присвяченими аналізу термінів зі сфери синтаксису.

2. Безеквівалентні терміни

Безеквівалентні терміни, які виявляються при конфронтаційному дослідженні словацької та української лінгвістичної лексики, відображають ті мовні реалії, які існують в терміносистемі лише однієї з порівнюваних мов. Передусім це стосується фонетичної і графічної системи обох мов. В українській термінології вживається термін *йотовані голосні*, який використовується для літер, якими в сильній позиції (на початку слів і після голосних) позначаються два звуки: я [j+a], ю [j+u], є [j+e], ї [j+i]. До словацьких термінів, що не мають паралелей в українській мові, слід віднести лексичні одиниці *dlžeň, vokáň*.

Відсутність певних термінів в українському мовознавстві пояснюється різницею в теоретичній інтерпретації подібних мовних явищ: слов. *zamĺčaný podmet, doplnok, polopredikatívna konštrukcia, voľna a tesná polopredikatívna konštrukcia*, укр. *означено-особове речення, неозначено-особове речення, узагальнено-особове речення*.

3. Інтерлінгвіальна омонімія в лінгвістичній термінології

Явище міжмовної омонімії є характерним для споріднених мов і виникає в результаті неоднакового розвитку семантичної структури лексич-

них одиниць, зокрема розширення, звуження або зміщення значення, в результаті розпаду полісемії, або ж як наслідок різної долі запозичених слів тощо. Ці „фальшиві друзі перекладача“ мають місце і серед лінгвістичних термінів. Розглянемо кілька з них.

3.1. *Syntagma* ≠ *Синтагма*

Повний формальний збіг термінів *синтагма* – *syntagma* та *склад* – *sklad* при їх різному семантичному наповненні вимагає окремого аналізу, оскільки ці термінологічні одиниці використовуються при описі явищ різних рівнів мовної системи: фонетичного і синтаксичного.

Перша частина, з якої традиційно починається вивчення синтаксису, – це *синтаксис словосполучення* (слов. *syntagmatika*). В синтаксисі української мови назва *синтагма* взагалі не використовується – лише *словосполучення* (слов. *syntagma*). Поняття *синтагма* за східнослов'янською науковою традицією сприймається не з позиції мовної системи – як синонім *словосполучення*, але з позиції мовлення, не в синтаксичному, а у фонетичному аспекті: як найбільша звукова (супрасегментальна) одиниця, виділена з обох боків паузами. Іншими словами, в українській лінгвістичній традиції термін *синтагма* (слов. *syntagma*) вживається як синонім до терміна *фраза*, тоді як у словацькій – до терміна *словосполучення* (слов. *sklad*). Отже, в українській лінгвістичній термінології *синтагма* інтерпретується як просодична одиниця, у словацькій – як синтаксична. Цей факт можна пояснити існуванням двох поглядів на наведений термін: автором фонетичного був російський лінгвіст Л.В. Щерба (1880–1944), автором синтаксичного швейцарський мовознавець Фердинанд де Сосюр (1857–1913).

3.2. *Sklad* ≠ *склад*

Омонімічні терміни *склад* – *sklad* також належать до різних рівнів мовної системи. На відміну від словацького синтаксичного контексту, в українській лінгвістиці лексема *склад* уживається виключно у фонетичному значенні, його словацький еквівалент – *slabika*.

3.3. *Flexia* ≠ *флексія*

Однакові за фонетичною будовою терміни *flexia* – *флексія* не рівнозначні з семантичної точки зору, хоча й належать до спільної лінгвістичної сфери. Слов. *flexia* є синонімом до укр. *відмінювання, дієвідмінювання*. За Й. Містриком, „*flexia* (ohybanie): 1. утворення словоформ за відмінками і числами (відмінювання іменників, прикметників, займенників, числівників і дієприкметників); 2. утворення словоформ прикметників на вираження трьох ступенів порівняння (градація); 3. утворення особових і неособових дієслівних форм або утворення дієслова за особами і числами (дієвідмінювання)“ [25, с. 57]. З цієї дефініції випливає,

що термін *flexia* в словацькій лінгвістичній термінології вживається на позначення процесу, тоді як в українській це назва мовного засобу: релятивного афіксу на кінці слова, який виражає синтаксичні зв'язки між словами у словосполученні і реченні [10, 441 с.].

3.4. *Rovnorodý vetný člen* ≠ *однорідні члени речення*

Рівнозвучність термінів *rovnorodý vetný člen* та *однорідні члени речення* супроводжується різницею в тлумаченні, викликаною міжмовною енантосемією. Зміст слов. *rovnorodý vetný člen* дорівнює укр. *неоднорідні члени речення* (досл. слов. *nerovnorodý vetný člen*). Наприклад, у словосполученні *súčasný slovenský spisovný jazyk* виділені слова інтерпретуються в словацькій лінгвістиці як *rovnorodý vetný člen*, а в українській як *неоднорідні члени речення*. Еквівалентом терміна *однорідні члени речення* в словацькій термінології є *viacnásobný vetný člen*. Наведені терміни розрізняються також формою вираження граматичного числа (однина в словацькій і множина в українській). Цей формальний незбіг можна пояснити певною різницею в синтаксичній інтерпретації: в традиційному українському синтаксисі кілька компонентів речення, що виконують тотожну функцію і відповідають на однакове запитання, кваліфікуються як кілька однорідних членів речення, а в словацькому вони трактуються як один складений член речення [26, с. 42-43].

3. Семантичні незбіги загальноживаних термінів

3.1. *Словосполучення – sklad*

Терміни *словосполучення – sklad*, якими позначають мінімальну синтаксичну одиницю, не можна вважати абсолютно еквівалентними через різницю у їх внутрішній семантичній структурі. Дефініція кожної з наведених одиниць збігається лише в першій частині: *поєднання двох або декількох повнозначних слів*, а далі цей термін трактується по-різному. У лінгвістичному словнику Й. Містрика він висвітлюється як «*сполучення двох або більше повнозначних слів на основі будь-якого синтаксичного зв'язку (підрядного, сурядного, предикативного)*» [25, с. 209]. Аналогічно цей термін дефіновано в підручниках зі словацького синтаксису [29, с. 10; 28, с. 6; 26, с. 20]. Словацький відповідник *sklad* і український *словосполучення* асиметричні, адже в українській традиції це поняття обмежене лише конструкціями на основі підрядного зв'язку.

3.2. *Jednočlenná veta* – *односкладне речення*

Інший момент диспропорції спеціальної лінгвістичної лексики стосується термінів *jednočlenná veta* – *односкладне речення*, власне їх інтерпретації в контексті поділу речень на односкладні і дво-

складні. Передусім йдеться про речення з імпліцитним, не вираженим підметом, який легко реконструювати, наприклад: *Mám návrh – Маю пропозицію. Hrajú Hamleta. – Грають Гамлета. Potom zjídeme na kávu. – Потім підемо на каву*. Хоча в цих реченнях підмет матеріально не наявний, формально його можна легко відтворити на основі граматичної морфеми дієслова. В українському мовознавстві конструкції, в яких можна відновити потенційний підмет, кваліфікуються як односкладні речення; у словацькому синтаксисі вони пояснюються як *двоскладні речення з невираженим підметом (dvojčlenné vety s nevyjadreným podmetom)*. У цьому разі йдеться не лише про відмінності в інтерпретації паралельних явищ, але й про різний статус речень з імпліцитним підметом в українському та словацькому мовознавстві. У словацькій мові такі речення є нейтральними, тоді як наявність у них особового займенника у функції підмета додає реченню додаткового смислу, концентруючи увагу саме на суб'єкті. В українській мові така конотація виражається за допомогою фразового наголосу, наприклад:

Словацька мова	Українська мова
Prišiel.	Він прийшов.
On prišiel (nie ona).	Він прийшов (не вона).

3.3. *Súvetie* – *складне речення*

Різниця в обсязі словацького поняття *súvetie* та українського *складне речення* зумовлена різним тлумаченням простого й складного *речення* в наших граматиках. У словацькому синтаксисі кількість предикативних центрів у комплексній синтаксичній структурі узгоджується з кількістю присудків, а в українському синтаксисі це залежить від суми сполучень *підмет + присудок*. Отже, речення *Прийшов, побачив, переміг* (слов. *Prišiel som, videl som, zvíťazil som*) з точки зору українського синтаксису є простим, тому що присудки стосуються одного спільного підмета; проте за словацьким синтаксисом наведена конструкція кваліфікується як складне речення відповідно до кількості предикативів.

3.4. *Viacnásobný prísudok* – *однорідні присудки*

Із цього випливає, що словацьке і українське мовознавство вкладають різний зміст у термін *viacnásobný prísudok* – *однорідні присудки*. У словацькій лінгвістичній термінології *viacnásobný prísudok* обмежується лише дієсловами, які перебувають у синонімічному зв'язку або повторюються, наприклад: *Máriu som miloval, ľúbil a zbožňoval / Я Марію кохав, любив і обоженював*. Як відомо, в українському мовознавстві термін *однорідні присудки* визначається як члени речення, виражені кількома дієсловами, що актуалізують спільний суб'єкт, і це взагалі не залежить від їх семантичних зв'язків, а тому речення

Príiшов, побачив, переміг / Prišiel som, videl som, zvíťazil som інтерпретується в українській лінгвістичній традиції як просте з однорідними присудками.

3.5. *Prípona* – закінчення або суфікс

Контрастивне дослідження лексичних одиниць у словацькій та українській мовах дає підстави визначити асиметричне явище, коли еквівалент в одній із порівнюваних мов є семантично ширший, ніж у другій. У цьому разі в другій мові наявні дві (або більше) одиниці перекладу, кожна з яких має вужче значення.

Цей факт можна спостерігати в тому числі й на матеріалі лінгвістичної термінології, зокрема, на прикладі словацького терміна *prípona*. У словацькій мовознавчій практиці він дефінується як частина слова, що стоїть після основи слова (кореневою морфемою) і змінює його семантику (*pek-ár*) або граматичне значення (*žen-a, -y*). Інакше кажучи, термін *prípona* уживається як у дериватологічному, так і в граматичному смислі. Ю. Фурдик пропонує таке визначення: „**suffix (slovotvorná prípona)** – Typ slovotvorného formantu, ktorý sa pripája za slovotvorný základ; pozostáva z derivačnej morfémy a gramatickej morfémy nedeliteľne s ňou spojenej: *kniha* → *kniž-k(a)*, *gazda* → *gazdo-ov(ať)*, *stól* → *stol-ov(y)*“ [23; с. 158]. З цього випливає, що термін *prípona* можна використовувати в обох значеннях: як *prípona slovotvorná (derivatologická)* і як *prípona gramatická*. Тому в мовознавчих текстах може вживатися з атрибутом *pádová (відмінкова)*, *ohýbacia (відмінювана)*, *relačná (реляційна)*, *gramatická (граматична)* чи *slovotvorná (словотвірна)*, пор.:

„*Pri skloňovaní substantív sa menia najmä pádové prípony*“ [27, с. 28];

„*Pri skloňovaní podstatného mena podľa jednotlivých vzorov sa mení ohýbacia (relačná) prípona*“ [27, с. 28];

„*V súčasnej slovenčine nie je produktívne tvorenie slov ani slovotvornou príponou -isko*“ [27, с. 30].

У навчальній і науковій практиці термінологічна одиниця *prípona* в граматичному значенні звичайно вживається без означення, про що свідчить контекст, напр.:

„*Lokál s príponou -u je vymedzený fonologicky*“ [27, с. 39];

„*Vývin v súčasnej spisovnej slovenčine zreteľne ukazuje na čoraz väčšie používanie prípony -i, ktorá má progresívny charakter*“ [27, с. 36];

„*Slovo pán má príponu -u vtedy, keď je prívlastkom: pánu učiteľovi*“ [27, с. 33];

„*Substantíva otec, syn, duch, Boh, Kristus majú v náboženskom štýle príponu -u*“ [27, с. 33] тощо.

В українському мовознавстві різниця між дериваційною і реляційною морфемами виражена термінологічно: термін *суфікс* уживається лише в словотвірному контексті, тоді як *закінчення* =

флексія в граматичному. Ця семантична відмінність в українській лінгвістиці є принципова, важлива.

3.6. *Postfix* – постфікс

Незначна різниця у поясненні терміну *postfix* пов'язана з деякими системними особливостями в самих мовах. Як в українській, так і в словацькій лінгвістиці поняття *postfixu* (від лат. *postfixus* – приєднаний після) визначається як частина слова, що стоїть після граматичної морфеми і виконує функцію словотворення. Але відмінність у розумінні цього терміну проявляється в прикладах, якими наводяться в українських і словацьких джерелах.

М. Соколова кваліфікує його як дериваційну морфему [33, с. 184], Ю. Фурдик пояснює *postfix* як особливий тип суфікса [23, с. 43]; у словацьких працях цей термін демонструють на прикладі неозначених займенників: *kto-si, aký-si, kto-že, kto-koľvek* [23, с. 35 та с. 45]. В українському мовознавстві вказане поняття презентується передусім зворотним компонентом *-ся / -сь*, який, на відміну від словацької самостійної дериваційної морфеми *sa / si*, є невід'ємною частиною українського зворотного дієслова (*брати – братися, беремо – беремося, одягати – одягатися*).

3.7. *Apostrof* – апостроф

Апостроф у словацькій лінгвістичній термінології вживається рідко і визначається як діакритичний знак, що ставиться в тексті на місці пропущеної літери або цифри. В українському мовознавстві термін *апостроф* – це нелітерний графічний знак, за допомогою якого відокремлюються йотовані голосні літери від попередніх губних приголосних та [p].

3.8. *Mäkčeň* – м'який знак

На перший погляд здається, що терміни *mäkčeň* та *м'який знак* перебувають у повній еквівалентності з урахуванням функції цих графем. Однак їх не можна кваліфікувати як абсолютно еквівалентні: словацький термін *mäkčeň* – це діакритичний знак, що уживається з приголосними [d'] [t'] [ň] [l'] для вираження фонологічної ознаки палаталізованості цих звуків; український термін *м'який знак* – це літера (ь), використання якої при аналогічній функціональній навантаженості регулюється цілим рядом орфографічних правил, яких немає в словацькому правописі.

Висновок. Конфронтаційне дослідження словацької та української лінгвістичної термінології дозволяє зафіксувати прояви повного або часткового незбігу деяких термінів, які активно використовуються в традиційній навчальній та науковій практиці.

Передусім це стосується наявності безеквівалентних термінів, що відображають певні мовні

реалії, які існують в терміносистемі лише однієї з порівнюваних мов. Переважно це стосується фонетичної і графічної системи словацької та української мов: слов. *dlžej, vokáň*, укр. *йотовані голосні*. Крім того, відсутність деяких термінів пояснюється різницею в теоретичній інтерпретації аналогічних мовних явищ: слов. *zamlčaný podmet, doplnok, polopredikatívna konštrukcia, voľna a tesná polopredikatívna konštrukcia*, укр. *означено-особове речення, неозначено-особове речення, узагальнено-особове речення*.

Зіставний аспект дозволяє визначити термінологічні одиниці, які при повному формальному збігу позначають різні мовознавчі поняття, – інтерлінгвіальні омоніми, що виразно проявляються в таких парах термінів: *syntagma – синтагма, sklad – склад, rovnorodý vetný člen – однорідні чле-*

ни речення, flexia – флексія. По-різному в словацькому та українському мовознавстві інтерпретуються поняття *словосполучення – sklad, jednočlenná veta – односкладне речення, súvetie – складне речення, viacnásobný prísudok – однорідні присудки, prípona – закінчення або суфікс, postfix – постфікс, apostrof – апостроф, mákčeň – м'який знак*. Ці терміни характеризуються несиметричною структурою внутрішньої семантики, що відображено в різній інтерпретації відповідних мовних явищ у словацькій та українській лінгвістиці.

Визначені відмінності та незбіги важливо враховувати при викладанні словацької та української мов у білінгвальному середовищі, при перекладі мовознавчих текстів та при створенні перекладних словацько-українських та українсько-словацьких словників лінгвістичної термінології.

Література

1. Адягаші К., Паламарчук О. та ін. Українсько-російсько-угорський словник лінгвістичної термінології. – Київ: ВПЦ «Київський університет», 2011.
2. Антоненко О., Лобур Н., Паламарчук О. та ін. Українсько-чеський словник лінгвістичної термінології. – Львів: Львівський національний університет ім. Івана Франка, 2009.
3. Вакарюк Л.О., Панцьо С.Є. Український словотвір у термінах. – Тернопіль: Джура, 2007.
4. Ганич Д.І., Олійник І.С. Словник лінгвістичних термінів. – Київ: Вища школа, 1985.
5. Дорошенко С.І. Загальне мовознавство. Навч. посібник. – Київ: Центр навчальної літератури, 2006.
6. Єрмоленко С.Я., Бибик С.П., Тодор О.Р. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів. – Київ: Либідь, 2001.
7. Карпенко Ю.О. Вступ до мовознавства. – Київ: Видавничий центр “Академія”, 2006.
8. Козелко І. Р. Лінгвістична термінологія як об’єкт наукових досліджень у дисертаціях кінця ХХ – початку ХХІ сторіччя. // Вісник Національного університету „Львівська політехніка“. Серія: Проблеми української термінології: збірник наукових праць. № 842. – Львів, 2016. – С. 131–134.
9. Кочерган М.П. Вступ до мовознавства. Підручник для студентів філологічних спеціальностей вищих навчальних закладів. Київ: Видавничий центр “Академія”, 2001.
10. Кочерган М.П. Загальне мовознавство. Підручник для студентів філологічних спеціальностей вищих закладів освіти. – К.: Видавничий центр “Академія”, 2003.
11. Литовченко В. М. Словник-мінімум лінгвістичних термінів. – Вінниця: Вінницький державний національний університет, 2000.
12. Паламарчук О. Л., Стрельчук Г. П. та ін. Українсько-польський словник лінгвістичної термінології. – Київ: ВПЦ «Київський університет», 2004.
13. Паламарчук О. Л., Стрельчук Г. П. та ін. Українсько-сербський словник лінгвістичної термінології. – Київ: ВПЦ «Київський університет», 2006.
14. Паламарчук О. Л., Стрельчук Г. П. та ін. Українсько-хорватський словник лінгвістичної термінології. – Київ: ВПЦ «Київський університет», 2008.
15. Пахомова С.М. До проблеми українсько-словацької міжмовної асиметрії на синтаксичному рівні / С.М. Пахомова // Studia Slovakistica. Випуск 12: Слов’янські взаємини: зб. наук. ст. – Ужгород: Видавництво Олександри Гаркуші, 2012. – С. 71–76.
16. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: Термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля-К., 2006.
17. Селіванова О.О. Лінгвістична енциклопедія. – Полтава: Довкілля-К., 2011.
18. Семчинський С.В. Загальне мовознавство. Видання друге, перероблене і доповнене. – К.: АТ “Око”, 1996.
19. Стрельчук Г. П. та ін. Польсько-український словник лінгвістичної термінології. – Київ: ВПЦ “Київський університет”, 2004.
20. Стрельчук Г. П. та ін. Сербсько-український словник лінгвістичної термінології. – Київ: ВПЦ “Київський університет”, 2009.
21. Стрельчук Г. П. та ін. Українсько-болгарський словник лінгвістичних термінів. – Київ: ВПЦ “Київський університет”, 2005.
22. Українська мова: Енциклопедія / Під ред. В. М. Русанівського, О. О. Тараненка. – Київ: Укр. Енциклопедія, 2000.
23. Furdík, J. Slovenská slovo tvorba (teória, opis, cvičenia). / Ed. M. Ološtiak. – Prešov: Náuka, 2004.

24. Mistrík, J. Encyklopédia jazykovedy. – Bratislava: Vydavateľstvo Obzor, 1993.
25. Mistrík, J. Lingvistický slovník. – Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo – Mladé letá, 2002.
26. Moško, G. Príručka vetného rozboru. – Prešov, Nauka, 2006.
27. Navrátil, L. Nominálne slovné druhy. – Nitra, Enigma, 2005.
28. Nižníková, J. Praktická príručka slovenskej syntaxe. – Prešov, 1994.
29. Oravec, J. – Bajziková E. Súčasný slovenský spisovný jazyk: syntax. – Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1986.
30. Pachomovová, S. Ukrajinsko-slovenská interferencia na syntaktickej úrovni. In: Slovenčina (nielen) ako cudzí jazyk v súvislostiach II. – Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, 2016. – S. 246–256.
31. Slovník slovanské lingvistické terminologie 1. / Ed. Jedlička, A. – Praha: Academia, 1977.
32. Slovník slovanské lingvistické terminologie 2. / Ed. Jedlička, A. – Praha: Academia, 1979.
33. Sokolová, M. Morfematika vo vyučovaní slovenského jazyka na vysokých školách. In: Morfematický výskum slovenčiny (možnosti jeho štatistického, elektronického a didaktického spracovania). Venované pamiatke Jána Horeckého. / Ed. Miloslava Sokolová, Martina Ivanová, Martin Ološtiak. – Pešov: Grafotlač, 2006. – S. 177-234.

Світлана ПАХОМОВА
МЕЖЪЯЗЫКОВАЯ АССИМЕТРИЯ СЛОВАЦКИХ И УКРАИНСКИХ
ЛИНГВИСТИЧЕСКИХ ТЕРМИНОВ

Аннотация. В статье представлено сопоставительное синхроническое исследование словацких и украинских лингвистических терминов, активно используемых в научной и учебной практике. Контрастивный аспект позволяет зафиксировать и описать случаи ассиметричного характера определенной части лингвистической терминосистемы сравниваемых языков. Произведен анализ безэквивалентности и её причин; на конкретных примерах охарактеризовано явление межъязыковой омонимии и семантических несовпадений общеупотребительных терминов.

Ключевые слова: контрастивный метод, словацкая и украинская лингвистическая терминология, безэквивалентные термины, межъязыковая омонимия, несовпадение семантической структуры общеупотребительных терминов.

Svytlana PAKHOMOVA
INTERLANGUAGE ASYMMETRY
OF SLOVAK AND UKRAINIAN LINGUISTIC TERMS

Resume. The article presents a comparative synchronic study of Slovak and Ukrainian linguistic terms that are actively used in scientific and educational practice. The contrast aspect allows recording and describing cases of the asymmetric character of a certain part of the linguistic term system of the languages being compared. The analysis of non-equivalence and its causes has been performed, the phenomenon of interlingual homonymy and semantic mismatch of commonly used terms is characterized with specific examples.

Key words: contrastive method, Slovak and Ukrainian linguistic terminology, nonequivalent terms, interlanguage homonymy, mismatch of the semantic structure of commonly used terms.

Стаття надійшла до редакції 16 листопада 2018 р.

© Пахомова С.М., 2018

Пахомова Світлана Миколаївна – доктор філологічних наук, професор кафедри словацької філології філологічного університету Ужгородського національного університету.

ІДЕНТИФІКАЦІЯ ОСІБ У СТАРОЧЕСЬКИХ ХРОНІКАХ XIV-XV СТОЛІТЬ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (40) 2018.

УДК 811.162.3'01'373.23

Петрица Н.М. Ідентифікація осіб у старочеських хроніках XIV-XV століть; 11 сторінок; кількість бібліографічних джерел – 13; мова українська.

Анотація. У статті досліджуються склад та динаміка вживання чеських складених власних особових назв XIV-XV ст. Вивчення статистичних даних засвідчило основні тенденції у розвитку старочеської антропонімії вказаного періоду: у XV ст. з'явилася тенденція до стійкого збільшення складених імен. У ході дослідження виділено два типи дволексемних антропонімів, які характеризуються наскрізним вживанням протягом XIV-XV століть.

Ключові слова: антропонімія, складена власна особова назва, однолексемні антропоніми, багатолексемні антропоніми, антропонімоформула.

Формування чеської антропонімії системи відбувалося протягом багатьох століть, пройшовши певні етапи на шляху свого становлення — від язичницьких імен аж до усталеної, кодифікованої сучасної антропонімоформули. Справедливою є теза про те, що ономастика має справу з різночасовими назвами, що акумулюють необмежену лінгвальну та культурно-історичну інформацію [1, с.45]. Ця стаття є продовженням наших студій з старочеської антропонімії у діахронії [4, с.206-210]. Адже лише у перспективі часу та простору видно динаміку імен: одні тенденції генеральні, визначальні, інші — другорядні та підпорядковані [2, с. 26].

В основі нашого дослідження — багатолексемні власні особові назви XIV-XV ст. Джерелами цього фактичного матеріалу послуговували чеські літописні пам'ятки кінця XIV ст. [12] та XV століття [9,10,11]. Метою статті є дослідження складу та динаміки вживання чеських антропонімоформул періоду формування складених власних назв особи, а також окреслення основних тенденцій та особливостей їх розвитку у порівнянні з попередніми століттями.

Серед праць, що присвячені старочеським іменам, варто відзначити в першу чергу роботу Й. Бенеша [7]. Предметом студій дослідника були прізвища, однак вони мали опосередкований стосунок до старочеських формул іменування. Фундаментальна робота Я.Свободи присвячена аналізу старочеських імен на лексико-семантичному та словотворчому рівні [13]. Тому старочеські складені власні особові назви у діахронії ще чекають свого опису та аналізу.

Наше дослідження базується на хронологічному принципі. Одна з пам'яток — Збраславська хроніка Петра Житавського (Petra Žitavského Kronika zbraslavská) охоплює події XIV ст [12]. Ця пам'ятка має спільний часовий проміжок з хронікою Даліміла (а саме початок XIV ст.), однак статистика засвідчила дещо відмінні тенденції ідентифікації осіб у хроніці Житавського. Решта писемних пам'яток — Chronicon Laurentii de Brzyezowa

(Husitská kronika Vavřince z Březové), Chronicon Universitatis Pragensis (Tzv. Kronika Pražské univerzity), Chronica Bartossii de Drahonicz (Kronika Bartoška z Drahonice) — датуються XV століттям.

1. Антропонімія XIV ст.

У хроніці Петра Житавського домінують однолексемні іменування. Їх питома вага складає 64 % від загальної кількості усіх антропонімів. Це на 7% менше, ніж у хроніці Даліміла. Таким чином зберігаються тенденції попередніх століть, коли однолексемні власні особові імена превалюють над дволексемними, однак поступово втрачають свої позиції на користь багатолексемних антропонімії утворень [4, с. 207].

Кількісне співвідношення одно-, дво- та трилексемних власних особових назв у XIV ст. (хроніка Житавського) становить 63%, 34% та 3% відповідно. Очевидно, вживання одного імені (чи то автохтонного слов'янського, чи християнського) у межах конкретного мовленнєвого узусу ще задовільняло потреби соціуму. Поряд з іменем продовжують вживатися також різні уточнюючі компоненти. На лексико-семантичному рівні, як і в попередні століття, уточнення власного імені особи оформлялося кількома способами, а саме:

1) апелятивно-антропонімічних сполук, наприклад: *regine Gute* [12, с.3], *episcopus Tobias* [12, с.3], *rex Wenceslaus* [12, с.4], *domini Ottakari* [12, с.8], *rege Ottakaro* [12,с.23], *capellanis Albertus nomine* [12, с.24], *Zewissium regi* [12, с.32], *presul Bernhardus* [12, с.49], *monachus Johannesnomine* [12,с.56], *domino Matheo cardinali* [12, с.66], *regina Reyczka* [12, с.91], *capellani Petrus, cunradus, Heinricus* [12, с.156], *ducis Ladislai* [12, с.304], *prefatus dominus Conradus* [12, с.306].

2) поширених означень (із вказівкою на соціальний статус або походження особи): *Heinricus, dux Karinthie* [12, с.5], *Rudolfi, ducis Austrie et Sweuie* [12, с.5], *domini Arnoldum, Babenbergensem episcopum* [12,с.4], *domini Thobie, Pragensis episcopi* [12, с. 28], *Heinricus, dux Wratislauie* [12, с. 35], *abbas Theodericus, nacione Thuringus, monasterio Waldsachsensi prefuit* [12, с. 39],

Dominun Bernhardum, Misnensen prepositum [12, с.51], *domino frater Hermanus, monachus Aule Regie* [12, с.175], *domino Heinrico, Tridentino episcopo* [12, с.142], *dominus Petrus, Olomouensis episcopus* [12, с.243], *frater Otto daiconus* [12, с.295], *frater Michael, nune prior Aule Regie* [12, с. 294], *Bernhardum, ducem Slezie* [12, с.272], *pater Przibislaus, episcopus Satorenensis* [12, с.300].

3) іменувань з аналітично вираженим посесивним компонентом, що позначає особу через відношення до певного родича: *Wenceslaus, filius Wenceslai regis* [12, с.4], *Johannem, filium regis Romanorum* [12, с.6], *Elizabeth, filiam regis Bohemorum* [12, с.6], *Guta, Romanorum regis filia* [12, с.13], *Agnes, regis Wenceslai filia* [12, с.63], *regi Romanorum filius Rudolfus nomine* [12, с.47], *domino Johanne, imperatoris Heinrici filio* [12, с.6], *Agnetem, sororem Wenceslai regis* [12, с.4], *Johannes johannis, regis Boemie, filius secundogenitus* [12, с.298], *Henricum, Ottonem fratres* [12, с.321], *Bertoldus, Henrici filius de Lipa* [12, с.301], *Blanka, soror Philippi, regis Francie* [12, с.274].

Питома вага цих сполук у хроніці Житавського становить відповідно 24% — 34% — 42% (див. також таблицю №3).

Однак, на відміну від хроніки Даліміла, у хроніці Житавського уже фіксуємо самостійне вживання компонентів складеного власного імені у якості засобу ідентифікації особи, наприклад: *abbas in Scedlicz Heidenricus nomine Cisterciensi* [12, с.3]; *domino abbati Scedlicensi* [12, с.40]; *abbas de Scedlicz* [12, с.41]; *dominus Heidenricus* [12, с.50].

Дволексемні іменування у хроніці Житавського (XIV ст.) представлені двома типами: а) ім'я + прізвище; б) ім'я + відтопонімне означення, питома вага яких становить 9% та 91% відповідно. Наприклад: а) *Petrum Vajani* [12, с.298], *Heinmann dictus Krussina* [12, с.116], *Henricus dictus Scriptor* [12, с.320], *Wilhelmus Lepus* [12, с.115], *Zbizlaus Lepus* [12, с.3], *Johannes Wusthub* [12, с.182]; б) *Johannes de Dobruscha* [12, с.252], *Petro de Rosenberk* [12, с.240], *Babarus de Stroconicz* [12, с.252], *Thobiam de Bechin* [12, с.116], *Vlricus de Babyanicz* [12, с.300], *magister Vlricus de Babyanitz dictus* [12, с.301]; *Henricus dictus de Haufenstein* [12, с.180], *Hartlibus dictus*

de Boschobicz [12, с.193], *Heynmanus dictus de Duba* [12, с.113], *Bertholdo dicto de Lippa* [12, с.320]. Наявність малої кількості прізвищ у складі дволексемних іменувань, не означає відсутність їх у денотата, а свідчить про те, що ідентифікація знати відбувалася переважно за місцем походження чи володіння.

У праці Житавського формула ім'я + відтопонімне означення зберігає за собою більший відсоток іменувань, ніж у хроніці Даліміла (на поч. XIV ст. — 70%) [4, с. 209], і займає домінуючу позицію у системі дволексемних власних особових імен. Поряд з тим у Житавського фіксуємо новий, невідомий попередній пам'ятці, компонент *dictus*, що входить до складу цих власних іменувань. Порівняймо: *Bavarus de Stroconicz* [12, с.252], *Petro de Rosenberk* [12, с.240], *Matheus de Trentsch* [12, с.88], *Thobais de Bechin* [12, с.116] і *Henricum dictum de Duba* [12, с.88], *Vlricus de Babyanicz dictus* [12, с.300], *Bertholdo dicto de Lippa* [12, с.320], *Jesko dictus de Schiltberg* [12, с.182], *Fridericus, Johannes et Nicolaus fratres dicti de Gallis* [12, с.174], *Hartlibus dictus de Boschobicz* [12, с.193], *Heinmannus dictus Krussina* [12, с.116], *Henricus dictus Scriptor* [12, с.320].

Однак хроніка Житавського не фіксує жодного іменування, що відповідало б формулі ім'я + патронімічна назва. Уже хроніка Даліміла у функціонуванні цієї антропонімоформули засвідчила спадну тенденцію [4, с. 209].

Трилексемні імена становлять 3 % від усієї кількості онімів і представлені у вигляді імя + відтопонімне означення + прізвище: *dominus Heinmanus de Leuchtinburk dictus Cruschina* [12, с.159], *Wilhelmus de Waldek dictus Lepus* [12, с.262] або інверсивна форма *Wilhelmus dictus Lepus de Waldek* [12, с.115], *abbas in Scedlicz Heidenricus nomine Cisterciensis* [12, с.39].

2. Антропонімія XV століття.

У наступних досліджуваних нами писемних пам'ятках, що відносяться до XV століття [9,10,11], відзначаємо різке збільшення фіксацій дво та трилексемних іменувань (у два та три рази відповідно); натомість втричі зменшилася кількість зафіксованих однолексемних власних особових назв.

Таблиця № 1

Питома вага складених власних особових назв у XIV та XV столітті

	однолексемні іменування	дволексемні іменування	трилексемні іменування
XIV ст. (хроніка Житавського)	64%	34%	3%
XV ст.	21 %	70 %	9%

1) У межах однолексемного способу ідентифікації ще зберігаються уточнюючі компоненти. Переважає вживання імені або апелятивно – антропонім-

них сполук: *domini Hlawacz* [10, с.582], *magister Stanislaus* [10, с.577], *dominus Petrus* [10, с.573], *Hroch* [10, с.572], *dominus Sbinko* [10, с.573], *dominus Koldicz*

[10, с.582], *dominus Czenko* [10, с.281], *Rohacz* [11, с.29], *Hrdinka* [11, с.30], *Porziczka* [11, с.32], *Ondrassko* [11, с.33], *Jakubko* [11, с.33], *Podstawek* [11, с.3], *Brzych* [11, с.8], *Prokopko* [11, с.16], *Slechta* [11, с.16], *domino Crussina* [11, с.1], *Zeleny* [11, с.30], *Zidek* [11, с.30], *Sweyczer* [11, с.32]. Однолексемна ідентифікація особи передбачає вживання не тільки імені людини (дохристиянського чи християнського), як це було у хроніці Даліміла, але й — прізвиська чи прізвищевої назви, які є частиною складеної власної назви особи, наприклад: *dominus Boczko* [11, с.5] і *Victorino dictus Boczko* [9, с.45]; *domino Michalczone* і *domino Johanne seniore de Michlsperg dicto Michalecz* [9, с.18]; *domini Sadlo* [9, с.82] і *Johannes Sadlo* [9, с.84]; *dominum Flasska* [10, с.582] і *Arnesto dicto Flasska* [10, с.16]; *Brzych* [11, с.8] і *Ludvici dictam Brzych* [11, с.8], *domini Zagiecz* [9, с.19] і *dominus Wilhelmus dictus Zagiecz* [10, с.582].

У XV столітті послаблюються позиції поширених означень та іменувань з аналітично

вираженим посесивним компонентом, що вживалися у якості уточнюючих засобів при власному імені. Це спричинено, ясна річ, значним поширенням дволексемних антропонімів, що в більшій мірі задовільняли потребу соціуму в точній ідентифікації чи індивідуалізації особи. Словацький ономаст В.Бланар приходить до висновку, що двоімєнність є іменуванням суспільного ладу, котрий характеризується високим рівнем приватної власності [8, с.25]. Перевага складних іменувань ще у тому, що вони не просто диференціюють людей, а, індивідуалізуючи названого, вказують на його місце серед чисельних родичів [5, с.149]. Ці екстралінгвальні фактори (як одні з основних) спричинили формування та поширення великої кількості дволексемних антропонімів, а відтак зменшилась роль іменувань з аналітично вираженим посесивним компонентом, що позначає особу через відношення до певного родича (див. таблицю № 2).

Таблиця № 2.

	імена чи апелятивно-антропонімічні сполуки	поширені означення	іменування з аналітично вираженим посесивним компонентом
XIV століття	24%	34%	42%
XV століття	66 %	17 %	17 %

2) У досліджуваних хроніках XV ст. дволексемні антропоніми представлені двома типами: а) ім'я + прізвисько: *Liczko Magnus* [11, с.18], *dominus Wilhelmus Kostka* [11, с.18], *Stiepanko Simonek* [11, с.15], *magister Johannes Hus* [10, с.568], *Stepanus Palecz* [10, с.570], *Andreas Brod* [10, с.571], *Petrus Polak* [10, с.571], *dominus Sbinco Zagiecz* [11, с.24], *Wilhelmo Chtr* [11, с.29], *Johanne Czapco* [11, с.31], *Absolom Bielobozkam Hrzicz* [11, с.35], *Stanislau Poray* [11, с.35], *Johanne Zmrzlik* [11, с.11];

У писемних пам'ятках XV століття росте частотність вживання прізвиस्क у поєднанні з іменем. Й. Бенеш вважає, що завданням прізвиस्क у цей період не була насмішка чи визначення особи для обмеженого кола людей, а ідентифікація особи для важливих зв'язків з громадськістю [7, с. 6].

Антропонімоформула ім'я + прізвисько у XV ст. часто поширюється компонентом *dictus* (званий): *Victorino dicto Boczczone* [9, с.45], *Wilhelmus dictus Zagiecz* [10, с.582], *Nicolaus dictus Chudy* [9, с.63], *Johannis dicti Krk* [9, с.15], *Arnesto dicto Flasska* [9, с.16], *Johannes dicto Chodek* [9, с.17], *Mathias dictus Smolarz* [11, с.32], *Jacobus dictus Kyselicze* [11, с.26], *Dionisius dictus Borzek* [11, с.23], *Ribaldo dictus Twaroh* [11, с.20], *Martinum dictum Lupacz* [11, с.18], *Procopius doctus Holy* [11, с.7], *Johanne dicto Bieli* [11, с.1], *Ludvici dictus Brzych* [11, с.8], *Henrico dicto Zito* [11, с.6], *Martino dicto Prostrzedek* [11, с.30], *Johannis dicti Hrzenbenarz* [11, с.27], *Petro dicto Zmrzlik* [9, с.53].

Ми свідомо виділили в окрему підгрупу складені назви особи з компонентом *dictus* (званий). Адже первісно цей компонент служив у якості сполучного слова, що у певній мовленнєвій ситуації об'єднувало до купи два чи більше імені людини. Статистичні дані у дослідженнях подальших століть дозволять нам з'ясувати період занепаду цього елемента, а відтак і переходу прізвиська чи відтопонімного означення у прізвищеву назву.

б) Ім'я + відтопонімне означення. У досліджуваних хроніках ця формула представлена у двох варіантах:

- ім'я + прийменник *de* + топонім: *Nikolaus de Paderow* [11, с.9], *Smil de Sternberg* [11, с.10], *Ulrico de Riznberk* [11, с.8], *Johannis de Miestecz* [11, с.7], *Hynko de Colstein* [11, с.4], *Bohuslaus de SSwamberk* [11, с.3], *Hanussius de Kolowrat* [11, с.31], *Hrzicz de Swynarzow* [11, с.29], *Johanne de Usk* [11, с.28], *Petro de Michalowicz* [11, с.28], *Jenczo de Petrsspurk* [11, с.25], *Jakubko de Moravia* [11, с.24], *Benessius de Duba* [11, с.23];

- ім'я + відтопонімний прикметник (часто з компонентом *dictus*): *Oldrich Rozmbersky* [9, с.70], *Johannes dictus Bukowsky* [11, с.11], *Johanni dicto Swidniczky* [9, с.9], *Jan Bozkovec* [9, с.47], *Johanni Jessenicz* [10, с.571], *Petro dicto Mezyrziczky* [9, с.19], *Nicolaus Luthomissl* [10, с.567], *Pipa Gallicus* [10, с.583].

Кількісне співвідношення дволексемних антропонімів у хроніках XV ст. представлено у таблиці № 3.

Таблиця №3

ім'я + прізвище - 33 %		ім'я + відтопонімне означення - 67%	
ім'я + прізвище	з компонентом dictus	ім'я + відтопонімний прикметник	ім'я + прийменник de + топонім
51 %	49 %	15 %	85 %

Ці два типи складених власних особових назв характеризуються наскрізністю вживання протягом досліджуваних нами століть [4, с.209]. Статистика свідчить, що схема ім'я + відтопонімний прикметник у хроніці Даліміла є найбільш поширеною серед дволексемних власних особових назв.

3. Трилексемна антропонімоформула представлена у вигляді ім'я + відтопонімне означення + прізвище і становить 9 % від усієї кількості онімів: *Matěj Prazak z Hradce na Labi* [9, с.70], *Przibiko diktus Koczka de Skal* [11, с. 26], *Wilhelmus Kostka de Postupicz* [11, с.21], *Johannes Sadlo de Rzitka* [10, с.574], *Hrdko dictus de Kutta de Dubam* [11, с.22], *Janko de Miliczin dictus Sadlo* [9, с.11], *magistro de Montibus dicto Mikess Diwoyky* [9, с.13], *Ulricus dictus Wawak de Nova domo* [9, с.53] або *Ulricus de Nova domo dictus Wawak* [9, с.82], *domino Petro de Swoyssin Zmrzlik dicto* [9, с.65], *Wilhelmus dictus Zagiecz de Zidlochowic* [9, с.49], *Johannes de Praga dictus Krasa* [9, с.12], *Johannes Chudoba dictus Ralsko* [9, с.8], *Johannes dictus Czapko de Ssan* [11, с.23].

Прізвище однієї особи має коливання у формах: *dominus Huncze dictus Ptaczko de Purstain*

[11, с.26] та *dominus Huncze dictus Ptaczek de Purstain* [11, с.21].

Отже, дослідження літописних пам'яток XIV-XV століття показало, що антропонімія цього періоду становить собою складне утворення, основу якого складають однолексемні антропоніми у вигляді імен (дохристиянських та християнських), прізвищ та прізвищевих назв, дволексемні антропоніми у вигляді ім'я + прізвище та ім'я + відтопонімне означення, а також трилексемних імен, в основі яких лежить ім'я + відтопонімне означення + прізвище (або інверсивний варіант). У XIV столітті однолексемні власні особові імена ще превалюють над дволексемними, однак у XV ст. з'явилася тенденція до стійкого збільшення складених імен. Статистичні дані свідчать, що у хроніках XV ст. однолексемних імен поменшало втричі, натомість дволексемних антропонімів зафіксовано удвічі більше, ніж у XIV ст., у три рази побільшало і трилексемних власних іменувань. Антропонімоформули, у складі яких є прізвище та відтопонімне означення, характеризуються наскрізністю вживання у всі досліджувані нами століття.

Література

1. Лучик В. Стан і перспективи української ономастики у загальнослов'янському контексті. - Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових праць. Випуск 354-355. Слов'янська філологія. - Чернівці, 2007.- С. 45-49.
2. Никонов В.А. Имя и общество. - М.: Наука, 1974. - 278 с.
3. Пахомова С.М. Русские составные личные именованя донационального периода.- Дисс. ... канд. фил. наук.- Ужгород, 1984.
4. Петрица Н. Старочеська антропонімія в діакронії (на матеріалі хроніки Даліміла).-Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових праць. Випуск 354-355. Слов'янська філологія. - Чернівці, 2007.- С. 206-210.
5. Чучка П.П. Антропонімі слівосполучення в українських говорах Закарпаття. - Міжвузівська наукова конференція з проблем синтаксису української мови / Тези доповідей/. - Чернівці, 1965. - С. 149-151.
6. Чучка П.П. Антропонімія Закарпаття: Вступ та імена / Конспект лекцій/. Ужгород, 1970.-103с.
7. Beneš J. O českých příjmeních. - Praha, 1962.
8. Blanár V. Príspevok ku štúdiu slovenských osobných a pomiestných mien v Maďarsku.- Bratislava, 1950. - 140 s.
9. Chronicon Laurentii de Brzyezowa [Husitská kronika Vavřince z Březové] ed. Jaroslav Goll, in: Fontes rerum Bohemicarum, tom. V.- Pragae 1893, s. 329-534.// Режим доступу: <http://www.clavmon.cz/clavis/sttisky/repertorium/index.html>
10. Chronicon Universitatis Pragensis [Tzv. Kronika Pražské univerzity] ed. Jaroslav Goll, in: Fontes rerum Bohemicarum, tom. V.- Pragae 1893, s.567-588.// Режим доступу: <http://www.clavmon.cz/clavis/sttisky/repertorium/index.html>
11. Chronica Bartossii de Drahoniz [Kronika Bartoška z Drahonac] ed. Jaroslav Goll, in: Fontes rerum Bohemicarum, tom. V.- Pragae 1893, s. 591-628.// Режим доступу: <http://www.clavmon.cz/clavis/sttisky/repertorium/index.html>

12. Petri Zittavensis Cronica Aule Regie [Petra Žitavského Kronika zbraslavská] ed. Emler, in Fontes rerum Bohemicarum, tom. IV, Praga, 1884. – s. 3-337.// Режим доступу: <http://www.clavmon.cz/clavis/sttisky/repertorium/index.html>
13. Svoboda J. Staročeská osobní jména a naše příjmení.– Praha, 1964.

Наталія ПЕТРИЦА

ИДЕНТИФИКАЦИЯ ЛИЦ В ДРЕВНЕЧЕШСКИХ ХРОНИКАХ XIV-XV ВЕКОВ

Аннотация. В статье исследуются состав и динамика употребления чешских составных собственных личных имен XIV-XV вв. Изучение статистических данных показало основные тенденции в развитии старочешской антропонимии данного периода: в XV в. появилась тенденция к устойчивому увеличению составных имен. В ходе исследования выделены два типа двулексемных антропонимов, которые характеризуются постоянством употребления на протяжении XIV-XV вв.

Ключевые слова: антропонимия, составное собственное личное название, однолексемные антропонимы, многолексемные антропонимы, антропонимическая формула.

Natalia PETRITSA

IDENTIFICATION OF A PERSON IN OLD CZECH CHRONICLES OF 14-15TH CENTURY

Resume. The research is done on the basis of Czech chronicles of 14-15th century. The aim of article is to inquire and describe the Czech's antroponymical formulas. The description and quantatives statements gives good possibility to earmark the most spread of them, which are the personal naming, personal name + antroponymical attribute, personal name + nickname. It should be mentioned that formula personal name + nickname and personal name + antroponymical attribute in quantative Czech chronicles of 15th century had a large quantative level and nowadays its typical for Czech's antroponymical system and differ from other slavonik languages.

Key words: anthroponomy, personal names, antroponymical formulas, antroponymical attribute, nickname.

Стаття надійшла до редакції 16 листопада 2018 р.

© Петрица Н.М., 2018

Петрица Наталія Михайлівна – кандидат філологічних наук, доцент, в.о. завідувача кафедри словацької філології Ужгородського національного університету.

Людмила УСТЮГОВА

ФУНКЦИОНАЛЬНО-СТИЛИСТИЧЕСКАЯ НАГРУЗКА ОДИНОЧНЫХ СТРАДАТЕЛЬНЫХ ПРИЧАСТИЙ В ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ПРОЗЕ А. ЧЕХОВА 1895 – 1903 гг.

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (40) 2018

УДК 811.161.1'363.623:82 1.161.1-3 Чехов

Устюгова Л. Функціонально-стилістичне навантаження пасивних дієприкметників без залежних слів у художній прозі А. Чехова 1895-1903 рр.; 14 стор.; кількість бібліографічних джерел – 12; мова – російська.

Анотація. Об'єктом дослідження у даній статті слугують пасивні дієприкметники без залежних слів, зафіксовані у художній прозі А. Чехова останнього періоду творчості. Автор статті зосереджується на тих функціонально-стилістичних розбіжностях, котрі обумовлені позицією вказаних дієприкметників по відношенню до пояснювальних слів (препозиція / постпозиція). Заслужують на увагу спостереження автора стосовно особливостей вживання дієприкметників у складі граматико-синонімічних рядів з атрибутивним значенням, компоненти яких відносяться до різних частин мови.

Ключові слова: російська мова, пасивні дієприкметники, пасивні дієприкметники без залежних слів, категоріальні ознаки, позиція у реченні, граматико-синонімічний ряд, художня проза.

Причастия, являясь ещё индоевропейским образованием, генетически не связанным с книжной традицией, в древнейших памятниках древнерусской письменности предстают прежде всего как категория книжная, заметно отразившая старославянское влияние. Известный английский лингвист Борис О. Унбегаун, ориентируясь прежде всего на суффиксы действительных причастий настоящего времени, квалифицировал категорию причастий в современном русском литературном языке как целиком церковнославянскую, игнорируя тот факт, что характерной особенностью древнерусских причастий, в отличие от современных, была их более тесная связь со сферой предикации [11, с. 266]. В современном русском языке функционируют преимущественно те причастия, которые формируются в литературном языке XVIII в. в русле развивающейся категории качественности [3, с.204]. Поэтому современные причастия предстают прежде всего как атрибутивная категория, у которой предикативные оттенки значения предопределяются особыми условиями употребления в текстах, преимущественно художественных. Основная цель нашего исследования – выявить степень реализации причастиями атрибутивных и предикативных оттенков значения в художественных текстах. В данной статье объектом анализа являются страдательные причастия, представляющие признак как пассивный, т.е. характеризующий по испытываемому действию [9, с. 665]. Рассматривая причастие как одно из средств релятивизации в русском языке, авторы соответствующего раздела в «Русской корпусной грамматике» к

страдательным относят те причастия, при помощи которых релятивизуется позиция дополнения (*цыплёнок, уносимый ястребом > ястреб уносит цыплёнка*), в то время как действительными причастиями релятивизуется позиция подлежащего (*заходящее солнце > солнце заходит*) Именно такой подход квалифицируется как синтаксический в отличие от традиционного семантического [10].

Материалом нашего исследования послужили рассказы и повести А. Чехова, созданные в последний период его творчества – в 1895–1903 гг. [12]. Нами проанализировано 24 произведения, словарный состав которых составляет около 141 тыс. единиц. В указанных текстах А. Чехова зафиксировано 679 словоформ причастий, употреблённых 1196 раз, т.е. средняя частотность использования словоформы равна 1,8. Это свидетельствует о лексическом богатстве причастий в художественной прозе А. Чехова.

Мы произвели количественный анализ страдательных причастий по их категориальным признакам и по некоторым особенностям использования в текстах А. Чехова. Результаты этого анализа даны в таблице 1, в которой разграничивается количество словоформ (число до косой линии) и количество их употреблений в анализируемых текстах (число после косой линии). Так, числовой показатель типа 60 / 123 означает, что в художественной прозе А. Чехова зафиксировано 60 словоформ страдательных причастий с суф. *-н-* (орфографический вариант *-нн-*), образованных от глаголов 3-го класса и употреблённых 123 раза. Рассмотрим данные таблицы 1:

Количественное распределение страдательных причастий

Тип причастия Классы	А. ЧЕХОВ. ПОВЕСТИ И РАССКАЗЫ 1895-1903 гг.						
	СТРАДАТЕЛЬНЫЕ ПРИЧАСТИЯ						
	ПОЛНЫЕ			КРАТКИЕ			
	Настоящее	Прошедшее время		СО СВЯЗКОЙ		БЕЗ СВЯЗКИ	
-ЕМ- / -ИМ-	-Н-, -ЕН-	-Т-	-Н-, -ЕН-	-Т-	-Н-, -ЕН-	-Т-	
1 класс	—	14 / 16	37 / 98	6 / 7	15 / 25	4 / 5	9 / 15
2 класс	—	1 / 1	22 / 48	2 / 2	5 / 9	—	3 / 8
3 класс	8 / 10	60 / 123	3 / 4	22 / 35	—	15 / 30	—
4 класс	3 / 12	126 / 253	—	56 / 78	—	41 / 58	—
5 класс	—	3 / 3	2 / 4	3 / 3	1 / 1	6 / 9	1 / 1
Всего:	11 / 22	204 / 396	64 / 154	89 / 125	21 / 35	66 / 102	13 / 24
		268 / 550		110 / 160		79 / 126	
Общий	279 / 572 (60% - 67%)			189 / 286 (40% - 33%)			
итог:	468 / 858 (69% - 72%)						

Как видим, в таблице 1 отражено довольно много количественных данных, указывающих на сложную организацию в современном русском языке системы причастий в целом и страдательных в частности (см. [1, с. 169-174], [2, с. 57-66] и др.). В последней строке таблицы 1 подытоживается общее количество страдательных причастий в анализируемых текстах – 468 словоформ, употребленных 858 раз, что составляет соответственно 69% и 72% от общего числа причастий, зафиксированных в художественной прозе А. Чехова 1895 – 1903 гг. (679 / 1196).

Как показывает таблица 1, для страдательных причастий актуально деление на полные и краткие формы, которые образуются при помощи одних и тех же суффиксов. Употребление суффиксов, как известно, регламентируется классовой принадлежностью глаголов (мы используем классификацию А. Лескина). Так, суф. **-т-** зафиксирован преимущественно у производных от глаголов 1-го и 2-го классов. Ср.: *забитое / были забиты; открытым / была открыта, открыта; покрытые / были покрыты, покрыт* (от глаголов 1 класса); *затянутая / была затянута; протянутых / были протянуты; одетый / была одета, одеты* (от глаголов 2 класса); и др. Для причастий, образованных от глаголов 3 класса, характерен суф. **-н-** (*взволнованный / был взволнован, взволнован; очарованный / была очарована; растроганный / был растроган*), а от глаголов 4 класса – суф. **-ен-, -ён-** (*заброшенная / был заброшен; приговорённых / был приговорён, приговорены; утомлённом / были утомлены*).

Объектом анализа в данной статье являются полные формы страдательных причастий (279 / 572), так как краткие причастия (189 / 286) в художественной прозе А. Чехова представлены только в одной функции – предикативной, которая у полных форм занимает периферийное положение.

В группе полных форм страдательных причастий явно преобладают словоформы прошедше-

го времени (268 / 550). Словоформы настоящего времени составляют только 4%. Например: *волнуемая* (причастия приводятся в той форме, в какой впервые зафиксированы в тексте), *воображаемый, подогреваемое, получаемое, уважаемый* (производные от глаголов 3 класса); *видимое, любимому, чтимые* (производные от глаголов 4 класса). Чтобы в дальнейшем не возвращаться к анализу этих причастий, отметим, что в большинстве случаев они не имеют зависимых слов и употребляются в препозиции по отношению к определяемому слову. Например: *Она умылась, надела белую косыночку и пошла в моленную к своему любимому брату уже тихая, скромная.* [4: 47]¹; *...под особо чтимые двенадцатые праздники всенощная у меня служилась часов десять, а когда и двенадцать.* [4: 39]; *Большая Дворянская и еще две улицы почище жили на готовые капиталы и на жалованье, получаемое чиновниками из казны...* [7: 121]; и др.

Кроме собственно причастий, в анализируемых текстах имеется несколько групп прилагательных с суф. **-ем-, -им-**: *несгибаемый, немолкаемый* (производные от глаголов НСВ, закрепившиеся с префиксом *не-*); *вообразимый, объяснимый* (производные от глаголов СВ); *непобедимый, неукротимый* (производные от глаголов СВ, закрепившиеся с префиксом *не-*). Подробнее см. в [2, с. 60].

Изучение причастий в тексте показывает, что их функционально-стилистические особенно-

¹ Так как материал нашего исследования состоит из 24 произведений А. Чехова, помещённых в одном томе Собрания сочинений – 8-м, мы пронумеровали проанализированные произведения по оглавлению этого тома (в списке литературы эти номера указываются) и при паспортизации примеров вначале указываем соответствующий номер, а потом страницу. Например, [4: 47] означает, что пример взят из 4-го рассказа («Убийство»), с. 47.

сти предопределяются прежде всего категориальными признаками причастий (залог, время, полная / краткая форма), а также производящих глаголов (переходность / непереходность, вид). Поскольку для анализа мы избрали одну группу причастий (страдательные прошедшего времени), которые образуются только от переходных глаголов СВ, указанные категориальные особенности в данном случае подробно рассматриваться не будут. Наш анализ мы ограничили такими признаками, как отсутствие / наличие у причастия зависимых слов (одиночные причастия и причастия в составе оборотов), а также позиция по отношению к определяемому слову — препозиция, т.е. положение перед определяемым словом, и пост-

позиция, т.е. положение после определяемого слова. Ввиду ограниченного объема статьи основным объектом нашего исследования являются одиночные причастия, зафиксированные в препозиции по отношению к определяемому слову. В таблице 2 представлены результаты количественного анализа нашего материала по указанным признакам. В этой таблице мы исходим из общего количества причастий в анализируемых текстах, обозначая при этом также процентное соотношение выделяемых единиц, что позволяет более наглядно, чем в таблице 1, показать неравномерность распределения основных типов причастий в текстах А. Чехова. Рассмотрим показатели таблицы 2:

Таблица 2

Позиции страдательных причастий в художественной прозе А. Чехова 1895-1903 гг.

Типы причастий	Одиночные		Обороты		Всего по горизонтали:
	препозиция	постпозиция	препозиция	постпозиция	
Страдательные					
1) настоящего времени	15 (68%)	1 (4,5%)	1 (4,5%)	5 (23%)	22 (4%)
2) прошедшего времени	222 (40%)	115 (20%)	40 (7%)	173 (31%)	550 (96%)
Всего по вертикали:	237 (42%)	116 (20%)	41 (7%)	178 (31%)	572
	353 (62%)		219 (38%)		

Как отмечалось выше, в художественной прозе А. Чехова страдательные причастия наст. времени составляют всего 4%, поэтому данные их количественного анализа мы приводим только для полноты представления материала. Указанные в таблице 2 страдательные причастия прошедшего времени по признаку 'отсутствие / наличие зависимых слов' (одиночные и обороты) образуют две неравновеликие группы – одиночные причастия зафиксированы в 353 примерах (62%), а причастия в составе оборотов составляют 38% (219 примеров): Например: (1) *В лавках нам, рабочим, сбывали тухлое мясо, лёгкую муку и спитой чай...* [7: 142]; (2) *Эта изба, неогороженная, стояла особняком и в ней был трактир.* [8: 203]; (3) *Около настежь открытых ворот уже собралась толпа и смотрела во двор.* [23: 445]; (4) *На воде, гладкой, как зеркало, изредка ходили круги да вздрагивали речные лилии, потревоженные веселою рыбой.* [7: 127]. Из приведённых примеров видно, что и одиночные причастия, и причастия в составе оборотов могут стоять как перед определяемым словом, в препозиции (1-е и 3-е предложения), так и после определяемого слова, т.е. в постпозиции (2-е и 4-е предложения). Однако в количественном отношении эти группы причастий по-разному распределяются в указанных позициях: одиночные причастия преобладают в препозиции (237 примеров, или 42%), в то время как причастные обороты чаще встречаются в постпозиции, где зафиксиро-

вано 178 страдательных причастий, что составляет 31%.

Рассмотрим некоторые особенности употребления одиночных причастий в препозиции: *Она тосковала по родине, но воспоминания о пережитой бедности, о недостатках, о заржавленной крыше на доме брата вызывали в ней отвращение, дрожь...* [5: 81]; *На том поле, где тогда цвела рожь и кричали перепела, теперь бродили коровы и спутанные лошади.* [6: 107]; *Расстаканные бревна уже не горели, но сильно дымили...* [8: 218]; и др. В приведённых примерах причастия употреблены в атрибутивной позиции, т.е. в качестве согласованного определения. Называя признак, сформировавшийся в прошлом, они являются рестриктивными определениямиⁱⁱ, сужающими «множество референтов, обозначаемых вершинным существительным». В нашем материале такие причастия являются преобладающими. В них в наименьшей степени проявляется предикативное начало [10; 4, с. 9-18].

Наши наблюдения показали, что при рестриктивном употреблении для причастий характерна разная степень семантического единства с определяемым словом. В большинстве случаев, сужая множество референтов, причастия достаточно тесно связаны с определяемыми словами.

ⁱⁱ От лат. restrictio — ограничение. Ограничивающий, ограждающий, сдерживающий; запретительный.

Ср.: (1) *Он опять начал об изразцовом заводе, о хоре, но оскорблённый Сергей Никанорыч никак не мог успокоиться...* [4: 35]; (2) *Отец, Петр Леонтыч, в помятом фраке, от которого пахло бензином, подошёл к ней, протягивая блюдечко с красным мороженым.* [2: 21]; и др. В процитированных примерах причастия служат своеобразным ключом для понимания содержания всей фразы (*Сергей Никанорыч никак не мог успокоиться* – почему? – *потому что был оскорблён*) или особенностей развития образа. Так, Петр Леонтыч, который обычно «целых полчаса стоял перед зеркалом и прихорашивался, то причёсываясь, то закручивая свои чёрные усы, прыскался духами, завязывал бантом галстук, потом надевал перчатки, цилиндр и уходил на уроки», появляется на бале «в помятом фраке, от которого пахло бензином». Помятый фрак – это тот штрих, который помогает А. Чехову очень экономно показать степень деградации героя, подверженного пьянству.

В отдельную группу мы выделили примеры, в которых обнаруживается наиболее тесная смысловая связь причастий с определяемыми словами. Ср.: *По субботам Пустовалов и она ходили ко всенощной, в праздники к ранней обедне и, возвращаясь из церкви, шли рядышком, с умиленными лицами, от обоих хорошо пахло, и ее шелковое платье приятно шумело...* [18: 356]; *Нередко приходилось мне видеть, как оборванца с окровавленной физиономией, без шапки, вели в полицию...* [7: 122]; *Он говорил не спеша, надевая перчатки, а госпожа Ляликова стояла неподвижно и смотрела на него заплаканными глазами.* [17: 343]; *Он был мал ростом, тощ, с желтым лицом, с зачесанными височками, говорил жидким тенорком, и когда говорил, то кривил рот...* [18: 352]; и др. В приведенных примерах значения определяемых слов требуют обязательного уточнения, ограничения (рестрикции). Чаще всего это наблюдается в описательных контекстах при словах, обозначающих лицо или его части. В анализируемых произведениях А. Чехова зафиксированы следующие сочетания причастий с определяемыми словами: *бледное, помятое лицо, с заплаканным лицом, с озабоченным лицом, с поношенным лицом, с умиленными лицами; с вытянутыми физиономиями, с окровавленную физиономией; с закрытым ртом, с открытым ртом; восхищенными глазами, с закрытыми глазам, испуганные глаза, по необыкновенно добрым глазам; и др.* Целый ряд слов с абстрактным значением тоже имеют тесно связанные с ними причастия. Ср.: *...каждое слово Ариадны, каждая улыбка восхищали меня, подкупали и заставляли предполагать в ней возвышенную душу.* [5: 66]; *Мы уже не дерём на конюшне наших лакеев, но мы придаём рабству утончённые формы...* [7: 139]; *Варвару то и дело окликали, чего-нибудь требовали, и она с растерянным видом, тяжело дыша, бегала в кухню, где с рассвета работал повар от Костюкова и*

белая кухарка от Хрыминых Младших. [23: 426]; и др. В данных примерах мы выделили глаголы-сказуемые, чтобы подчеркнуть тот факт, что во многих предложениях словосочетание «причастие + определяемое слово» занимает позицию обстоятельства. Именно такие словосочетания чаще всего образуют неразрывное семантическое целое.

Следует отметить, что, дополняя значения определяемых слов, причастия далеко не всегда оказывают заметное влияние на содержание всей фразы. Ср.: (1) *Когда шаги генерала затихли, Андрей Хрисанфыч осмотрел полученную почту и нашел одно письмо на свое имя.* [22: 415]; (2) *То, что я был в ее власти и перед ее чарами обращался в совершенное ничтожество, доставляло ей то самое наслаждение, какое победители испытывали когда-то на турнирах.* [5: 83]; (3) *Моё новое положение возбуждало в нём смешанное чувство удивления, зависти и смутной надежды, что и с ним может случиться что-нибудь подобное.* [7: 166]; и др. Из данных примеров причастия можно удалить без особого ущерба для содержания всей фразы: *осмотрел почту* (1); *обращался в ничтожество* (2); *возбуждало чувство удивления, зависти и смутной надежды* (3). Безусловно, при исключении причастия эмоциональное напряжение в некоторых фразах несколько ослабевает (*обращался в совершенное ничтожество* > *обращался в ничтожество*), но в целом эти словосочетания не имеют такой смысловой нагрузки, как *в помятом фраке*. Более того, в некоторых случаях причастия вступают в противоречие с семантическими особенностями определяемых слов. Например: *И около того флигеля, где в прошлом году была контора, вдруг раздался придушенный крик: – Ка-ра-у-л!* [7: 182]. Это предложение употребляется в таком контексте: *И как бы в ответ на мои мысли на дворе раздался отчаянный крик – Ка-ра-у-л! Это был тонкий бабий голос, и, точно желая передразнить его, в трубе загудел ветер тоже звонким голосом* [7: 181]. <...> *Кого-то душат!* – *проговорила она [жена].* <...> *И около того флигеля, где в прошлом году была контора, вдруг раздался придушенный крик: – Ка-ра-у-л!* [7: 182]. *Боролись два человека <...> оба тяжело дышали.* <...> *я узнал Ивана Чепракова; он-то и кричал тонким бабьим голосом.* [7: 182]. На первый взгляд, значение определения *придушенный крик* подкрепляется словами *кого-то душат* и *оба тяжело дышали*, но, с другой стороны, *придушенный крик* принадлежал тому же Ивану Чепракову, который кричал *тонким бабьим голосом*. Несмотря на большое количество рестриктивных причастий в художественной прозе А. Чехова, их нельзя рассматривать как заурядное художественное средство. Чтобы достичь полной сопряжённости значения причастия и определяемого слова, автору приходится проделывать большую работу по точному выбору рестриктивного причастия. Недаром А. Чехов любил работать со словарями.

Следует отметить, что рестриктивные причастия и причастные обороты не могут линейно отрываться от той именной группы, с которой они соотносятся. Поэтому в анализируемом в данной статье материале при причастиях практически нет определяемых слов, выраженных местоимениями. Ср.: (1) *Потом, разъярённая, она металась по двору около белья, срывала всё, и то, что было не её, бросала на землю и топтала.* [23: 446]. (2) *Радостная, пьяная, полная новых впечатлений, замученная, она разделась, повалилась в постель и тотчас же уснула...* [2: 23]; (3) *Совсем уже взрослая, большая, хорошего роста, но некрасивая, похожая на мать, с такими же маленькими глазами и непричёсанная, укрытая до подбородка, она в первую минуту произвела на Королёва впечатление существа несчастного, убогого, которое из жалости пригрели здесь и укрыли, и не верилось, что это была наследница пяти громадных корпусов.* [17: 341]. Характерно, что сопоставить с предложениями, в которых определяемое слово выражено существительным, можно только 1-й пример. В предложениях (2) и (3) причастия даны в составе атрибутивных рядов. Во всех приведённых примерах причастие, согласовываясь с местоимением, испытывает и 'притяжение' глагола-сказуемого, в результате чего у причастий появляются оттенки обстоятельственных значений: *металась* – как? – *разъярённая*; *разделась, повалилась в постель, тотчас уснула* – почему? – *замученная*; *произвела впечатление существа несчастного, убогого* – почему? – *непричёсанная, укрытая до подбородка*.

Исследователи языка А. Чехова давно обратили внимание на активное использование им атрибутивных членов предложения, прежде всего имён прилагательных (см., например, [6]). Не менее активно в атрибутивной функции писатель употребляет и причастия, часто совмещая их не только с прилагательными, но и с другими частями речи. При таком совмещении возникают ряды синонимичных слов. Мы определяем эти ряды как грамматико-синонимические [8, с. 44-49]. Основным типом грамматико-синонимических рядов в художественной прозе А. Чехова являются ряды, включающие причастия и прилагательные. Например: *Ольга вспомнила, какой жалкий, приниженный вид был у стариков, когда зимою водили Кирьяка наказывать розгами...* [8: 232]; *Гость поднялся и сел. Его бледное, помятое лицо выражало досаду и усталость...* [9: 242]; *...ему хотелось говорить шёпотом, но говорил он придушенным, сильным голосом, и всем было слышно.* [23: 438]. В процитированных примерах ряд образует одно причастие и одно прилагательное, однако чаще всего компонентами ряда является несколько причастий и несколько прилагательных в различных комбинациях. Ср.: *В большинстве это были нервные, раздражённые, оскорблённые люди ...* [7: 175] (2 причастия + 1 прилагательное);

Это была живая, искренняя, убежденная девица, и слушать ее было интересно... [6: 92] (1 + 2); *Моя сестра, это нервное, запуганное, забитое, не свободное существо, любит человека, который уже женат и имеет детей!* [7: 177] (2 + 2). Компоненты грамматико-синонимических рядов часто имеют зависимые слова (*Два ряда старых, тесно посаженных, очень высоких елей стояли, как две сплошные стены, образуя мрачную, красивую аллею.* [6: 89-90]), однако в данной статье мы такие ряды не рассматриваем.

Кроме причастий и прилагательных, грамматико-синонимические ряды могут включать существительные в разных падежных формах, допускающих атрибутивное употребление: *В простеньком шерстяном платье, в косыночке, со скромным зонтиком, но затянутая, стройная, в дорогих заграничных ботинках – это была талантливая актриса, игравшая мещаночку.* [7: 160] (1 + 1 + 4 существительных).

В отличие от причастий в рестриктивном употреблении, грамматико-синонимические ряды не сужают, а, наоборот, расширяют значение определяемого слова. Синонимичность компонентов ряда может 'лежать на поверхности' (*Одна дама, молодая и очень красивая, <...> остановилась перед Шамохиным и сказала ему с выражением капризного, избалованного ребенка: – Жан, твою птичку учало!* [5: 87]), но чаще её приходится доказывать путём выделения сем, иногда глубинных. Ср.: *У нее всегда такое доброе, сосредоточенное выражение.* [7: 119]. На первый взгляд, атрибутивы *добрый* и *сосредоточенный* не имеют точек семантического соприкосновения, однако более глубокий анализ показывает, что у прилагательного *добрый* есть сема, сближающая его с причастием *сосредоточенный*: реализация доброты предполагает её сосредоточенность на объекте.

В целом почти треть причастий в художественной прозе А. Чехова зафиксирована нами в составе грамматико-синонимических рядов, причём полного совпадения структуры этих рядов между разными типами причастий не наблюдается. Рассмотрим ещё несколько примеров включения страдательных причастий в грамматико-синонимические ряды: *Ее сморщенное, всегда испуганное лицо сияло счастьем...* [23: 435] (причастие + причастный оборот); *...белый, забрызганный кровью платочек сполз у нее на плечи, и седые волосы распустились.* [4: 54] (прилагательное + причастный оборот); *Это была очень старая, давно заброшенная усадьба.* [7: 124] (прилагательное с зависимым словом + причастный оборот); *Сильно затянутая, звеня браслетами на обеих руках, она ходила то в кухню, то в амбар, то на скотный...* [10: 248] (причастный оборот + деепричастный оборот); и др. В отношении последнего примера отметим, что атрибутивные ряды, включающие деепричастия и деепричастные

обороты, редко, но всё-таки встречаются в художественной прозе А. Чехова.

Рассмотрев несколько типов атрибутивных конструкций, мы вплотную подошли к проблеме терминологического определения данного приёма. В нашем распоряжении имеется несколько терминов, в той или иной степени соотносимых с рассмотренными принципами объединения атрибутивных компонентов: 'синтаксический ряд' (обозначает наиболее простой тип конструкции с параллельными членами, однородными и неоднородными, но с сочинительной связью [7]), 'синонимический ряд' (его члены различаются не основными категориальными признаками, а коннотативными значениями или экспрессивной характеристикой [8, с.139]), термин В. В. Виноградова 'словесный ряд' (последовательность единиц разных ярусов, объединённых прежде всего соотносённостью с определённым приёмом построения текста, т.е. с композицией [5, с. 160]). Мы остановились на термине 'грамматико-синонимические ряды', которые возникают внутри грамматической категории (в данном случае категории качества), отражая внутренние закономерности взаимодействия между морфологическими, синтаксическими и лексическими средствами, объединёнными общностью семантической функции [5, с.139]. В русском языке к наиболее типичным способам выражения качества относят имя прилагательное; причастие; атрибутивное имя;

имя существительное в позиции приложения; род. падеж имени существительного; имя существительное + инфинитив; причастный оборот; придаточное определительное предложение; и др. Именно значение качества придаёт объединению разноименных членов тот оттенок синонимичности, который необходим для создания стилистически значимой конструкции.

Таким образом, исследование причастий, зафиксированных в художественной прозе А. Чехова 1895-1903 гг., показало явное преобладание причастий страдательного залога, образующих систему единиц, достаточно сложную как в грамматическом, так и в функционально-стилистическом аспекте. Анализ только одного типа этих причастий (словоформ прошедшего времени, не имеющих в тексте зависимых слов и употребляющихся в препозиции по отношению к определяемому слову) позволил установить две основных разновидности семантического взаимоотношения между причастиями и определяемыми словами – сужение семантического объёма определяемых слов при рестриктивном употреблении причастий и расширение в тех случаях, когда причастие входит в грамматико-синонимический ряд атрибутивного характера. Дальнейшее исследование причастий в художественной прозе А. Чехова позволит расширить представление о причинах и типах функционально-стилистической нагруженности причастий в тексте.

Литература

1. Бекасова Е., Устюгова Л., Брандыс О. Русские причастия: методический аспект // Определение картины мира в русском языке, культуре и литературе: Zborník štúdií z conference Katedry rusistiky Filozofický fakulty Univerzity sv. Cyrila a Metoda v Trnave a Katedry ruského jazyka a ruskej literatúry Historicko-filologickej fakulty Belgorodskej štátnej národnej výskumnej university. – Brno: Tribun EU, 2018. – S. 169-174.
2. Брандыс О., Устюгова Л. Русские причастия как объект изучения в школе // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. – 2018. – № 1 (39). – 57–66.
3. Виноградов В.В. Очерки по истории русского литературного языка XVII – XIX вв.: Учебник. 3-е изд. / В.В. Виноградов. – М.: Высшая школа, 1982. – 528 с.
4. Влавацкая М. В. Комбинаторная семасиология: рестриктивный компонент значения слова / М. В. Влавацкая // Научный диалог. – 2017. – № 9. – С. 9–18.
5. Горшков А. И. Русская стилистика. Стилистика текста и функциональная стилистика: учебник / Горшков А. И. – М.: АСТ : Астрель, 2006. – 367 с.
6. Нефёдова Т. П. Имя прилагательное как одно из средств выражения основной идеи рассказа А.П. Чехова «Анна на шее» // Языковое мастерство А.П. Чехова. – Ростов-на-Дону: Изд-во Ростовского ун-та, 1988 // Электронный ресурс. Режим доступа <http://prgoob.narod.ru/26/009.htm>
7. Прияткина А.Ф. Русский язык. Синтаксис осложнённого предложения. Учебное пособие для филол. спец. вузов. – М.: Высшая школа, 1990. – 176 с.
8. Раевская Н.Н. Очерки по стилистической грамматике современного английского языка. – К.: Изд-во Киевского ун-та, 1973. – 144 с.
9. Русская грамматика. – М.: Наука, 1980. – Т. 1, 783 с.
10. Русская корпусная грамматика // Электронный ресурс. Режим доступа <http://rusgram.ru/Причастие>
11. Унбегаун Б.О. Историческая грамматика русского языка и её задачи // Язык и человек. – М.: Изд-во Московского ун-та, 1970. – С. 262-267.

Источник фактического материала

12. Чехов А.П. Повести и рассказы 1895 – 1903 гг. // Чехов А.П. Собрание сочинений в двенадцати томах. Т.8. – М.: Изд-во худож. лит-ры, 1956. – 556 с.

Перечень произведений по оглавлению: 2. Анна на шее; 3. Белолобый; 4. Убийство; 5. Ариадна; 6. Дом с мезонином; 7. Моя жизнь; 8. Мужики; 9. Печенег; 10. В родном углу; 11. На подводе; 12. У знакомых; 13. Человек в футляре; 14. Крыжовник; 15. О любви; 16. Ионыч; 17. Случай из практики; 18. Душечка; 19. Новая дача; 20. По делам службы; 21. Дама с собачкой; 22. На святках; 23. В овраге; 24. Архирей; 27. Невеста.

Пропущены: 1. Супруга; 25. Расстройство компенсации; 26. Письмо.

Людмила УСТЮГОВА

ФУНКЦИОНАЛЬНО-СТИЛИСТИЧЕСКАЯ НАГРУЗКА ОДИНОЧНЫХ СТРАДАТЕЛЬНЫХ ПРИЧАСТИЙ В ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ПРОЗЕ А. ЧЕХОВА 1895 – 1903 ГГ.

Аннотация. Объектом исследования в данной статье являются страдательные причастия без зависимых слов (одиночные), зафиксированные в художественной прозе А. Чехова последнего периода творчества. Основное внимание в статье сосредоточивается на функционально-стилистических различиях, обусловленных позицией указанных причастий по отношению к определяемому слову (препозиция / постпозиция). Интересные наблюдения автора касаются особенностей употребления одиночных причастий в составе грамматико-синонимических рядов, включающих компоненты с атрибутивным значением различной частеречной принадлежности.

Ключевые слова: русский язык, пассивные причастия, одиночные пассивные причастия, категориальные признаки, позиция в предложении, грамматико-синонимические ряды, художественная проза.

Lyudmila USTYUGOVA

FUNCTIONAL AND STYLISTIC SENSE / CONTENT OF SINGLE PASSIVE PARTICIPLES IN PROSE A. CHEKHOV, 1895-1903

Summary. The object of research in this article is the passive participles without dependent words (single) in the fiction by A. Chekhov of the last creative period. The author focuses on functional and stylistic differences, which depend on the place of participles in relation to the word being defined (preposition / postposition). The author makes original conclusions about the features of the use of single participles in the composition of grammatical and synonymic series, in which there are attribute components of different parts of speech.

Key words: Russian, passive participles, single passive participles, categorical signs, position in a sentence, grammar-synonymic series, artistic prose.

Стаття надійшла до редакції 27 листопада 2018 р.

© Устюгова Л.М., 2018

Устюгова Людмила Михайлівна – доктор філологічних наук РФ, доцент, професор кафедри слов'янської філології та світової літератури філологічного факультету ДВНЗ «УжНУ».

ЛЕКСИКО-СТИЛІСТИЧНІ ТА ФРАЗЕОЛОГІЧНІ ЗАСОБИ ІНТЕЛЕКТУАЛІЗАЦІЇ ЖУРНАЛІСТСЬКОГО МОВЛЕННЯ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (40) 2018

УДК 070 : 811.161.2'37

Шаповалова Г.В. Лексико-стилістичні та фразеологічні засоби інтелектуалізації журналістського мовлення; 17 стор.; кількість бібліографічних джерел – 10; мова українська.

Анотація. У статті проаналізовано засоби інтелектуалізації журналістського мовлення, зокрема розглянуто лексико-стилістичні ресурси (книжні одиниці, синоніми, тропи (передусім метафори, епітети, перифрази, алюзії) та фразеологічні інструменти інтелектуалізації журналістського мовлення (різні види фразеологічних одиниць, трансформовані фраземи).

Ключові слова: журналістське мовлення, інтелектуалізація, лексичні засоби, медіатекст, фразеологічні ресурси.

Постановка проблеми. Засоби масової інформації, орієнтовані на новизну, пошук та популяризацію прогресивних ідей і здобутків, є природним інструментом *інтелектуалізації* масової аудиторії. Маємо на увазі передусім збагачення реципієнта новими знаннями про світ, розширення його світогляду, активізацію мисленнєвої діяльності шляхом усебічного й максимально повного інформування про події у світі. Це вимагає від журналіста відповідного рівня професійної компетенції, інтелектуального розвитку, глибини знань, умінь мислити й точно та адекватно висловлювати свої міркування, адже думка, за поглядами О. Потєбні, «збагачується у слові» [1, с. 200].

Як результат лінгвальної діяльності, журналістський текст /твір, виконуючи експресивну функцію, репрезентує мовну особистість автора – людину, що «володіє сукупністю здатностей і характеристик, які обумовлюють створення й сприйняття нею текстів, що вирізняються мірою структурно-мовної складності та глибиною й точністю відображення дійсності» [2, с. 331]. *Актуальність* теми нашого дослідження зумовлена передусім тенденцією до примітивізації журналістського мовлення, спрощенням і поверховим підходом до аналізу суспільних явищ, орієнтацією переважно на новинарство, збідненням, недосконалістю, обмеженістю форм викладу думки тощо. *Мета* цієї розвідки – спираючись на загальнонаукові методи дослідження та передусім на лексико-фразеологічний, стилістичний, дискурсивний аналіз, розглянути основні лексичні та фразеологічні ресурси, що підсилюють, збагачують раціональну площину медіатексту.

Виклад матеріалу. Інтелектуалізація журналістського мовлення як процес насичення його думками, ідеями, посилення у ньому інтелектуальних засад [3, IV, с. 36] відбувається на багатьох рівнях, але найбільш рельєфно вона виявляється саме на лексико-стилістичному й фразеологічному.

Як засвідчує аналіз медіапродукту видань «Експрес», «Коментарі:», «Український тиждень»,

серед лексичних засобів інтелектуального збагачення журналістських творів домінують такі:

1. **Книжні одиниці**, що надають спілкуванню відтінків офіційності, урочистості, науковості [4, с. 257]. Книжна лексика, представлена в медіа, багатоманітна, до її складу входять різні класи слів:

1) загальнонаукові та галузеві **терміни**, в яких «закріплюються результати пізнавальної діяльності людини» [5, с. 57]. Вони, виконуючи номінативну функцію, забезпечують точність, переконливість публіцистичного тексту: «*Росії загрожує цикл періодів малого або нульового зростання, великої інфляції та девальвації рубля*» (УТ); «*Американська компанія Medtronic, один із найбільших у світі виробників медичного обладнання, пішла ще далі, розробивши кардіостимулятор, який можна поміщати в організм пацієнта, по суті, зовсім без операції, вводячи його з катетером через стегнову вену*» (Е.); «*Передусім ця ліквідність акумулювалася на ринку акцій США, який зріс на 14 % за згаданий період*» (УТ).

Зрозуміло, що при введенні у текст вузько-спеціальних термінів, значення яких не відоме широкій аудиторії, автори здійснюють відповідні пояснення: «*Працювати зі сріблом не так вигідно, бо **спред** (різниця між ціною купівлі та продажу) на цей метал доходить до 30 %*» (Е); «*Одне з «почесних» місць серед хвороб шлунково-кишкового тракту посідає гастрит (**запалення слизової оболонки шлунка**)*» (Е). Трапляються й доволі розлогі коментарі: «*Щоб прояснити, яке значення надається Україні і розширенню на схід, варто знати, що таке **Рада (міністрів) ЄС. Це – один із двох законодавчих органів Європейського союзу (другий – Європарламент) і один із семи його інститутів. До Ради входять 27 міністрів урядів країн-членів ЄС у складі, який залежить від обговорюваного кола питань. Також без права голосу в Раді бере участь відповідний єврокомісар. Зазвичай кожна рада проводить не менше двох офіційних засідань і однієї***»

неофіційної зустрічі протягом одного головного терміну» (К).

Частину терміноодиниць становлять історизми, які відіграють у МТ здебільшого номінативну роль, називаючи реалії певної історичної доби. Подібні застарілі слова функціонують передусім у журналістських творах історичної тематики, а також у публікаціях, що містять глибокий аналіз фактів, явищ у ретроспективі, на тлі інших подій: «...як це було бути бітником у СРСР – значення не має» (К); «На тлі Лютневої революції 1917 року й зростання впливу лівих соціалістичних партій в Україні конфлікт неминуче мусив вибухнути» (УТ); «Захід наresити помітив, що на сході з ним воюють не на жарт, а цілком натурально, як в епоху «холодної війни» (К). Знання історичного контексту, здатність порівнювати, зіставляти явища, наводити аналогії вказує на глибину мислення, добру професійну підготовку журналіста, його освіченість;

2) природно, що з-поміж лексем цієї групи трапляються узувальні лексичні неологізми, адже саме засоби масової інформації (з огляду на їхню роль) активно впроваджують в ужиток інноваційну лексику, зокрема неологізми іншомовного походження (*акрострит, аутсорсинг, банкінг, кейтеринг, підкаст, пост, промохантер, скрапбукінг, таргет, топіарі, хаб* тощо) і новотвори, що виникли на базі переважно запозичених основ (*фейковий, перепостити, міксувати, тролити, лайкнути, пол(л)оторіанець* (людина, яка їсть тільки м'ясо птиці), *бонус-гонорари, екторба, таргетований* (подарунки артистам на корпоративах) тощо).

Спостерігаємо в журналістському текстотворенні й процес розширення значеннєвого поля лексичних одиниць, результатом якого є виникнення семантичних неологізмів (неосемантизмів [6, с. 3]) на зразок *більшовик* (представник парламентської більшості), *піаніст* (нардеп, котрий голосує не лише за себе, а й за інших колег), *троль*, *мажор*, *тушка* (депутат, який із однієї партії / фракції перейшов до іншої), «*цифра*» (цифрові технології, цифровий прилад), *контрабас* (контрабанда), *нафталін* (щось застаріле, неактуальне), *фабрикант* (учасник проекту «Фабрика зірок») і т. ін. Подібні лексеми збагачують тезаурус не лише мови засобів масової інформації, а й української мови загалом. Вони вказують на комунікативний потенціал мови, її здатність забезпечувати потреби людей у найрізноманітніших ситуаціях спілкування.

Уміння автора оригінально й гнучко мислити, виявляти несподівані аспекти явища засвідчують оказіональні утворення: *кучмозавр, верховно-радівець, колоради, обамотерапія, ромнізія, поттеріана, сердючкізм, «медіа прод», пугляндія, медіа проду, путінофіл* тощо: «Успіх скептиків, «*противсіхів*» і невдоволених на травневих виборах до Європарламенту яскраво засвідчив роздра-

тування виборців (...)» (УТ); «Відсоток ідейних *путінофілів* у паризькому політичному та економічному бомонді не вирішальний» (УТ); «*Києвом займуться укроскептики*» – заг. (К). Вони виконують у медіатексті передусім оцінну функцію, а іноді демонструють і дотепність журналіста;

3) ерудицію, належний рівень мислення, освіченість автора доводить і використання слів іншомовного походження, особливо одиниць з абстрактним значенням: *асоціація, демократія, деморалізація, істеблішмент, санкції, парафування, революція, деградація, приватизація, корупція, пароксизм, федерація, дереалізація, сепаратизм, парламентаризм, стабілізація, інтенсифікація, комерціалізація* і т. ін.: «Розчаровують результати *приватизації, тотальна деградація інститутів управління, фракційна криза парламентаризму та гра на історичних відмінностях*» (К); «Власне, *пароксизми* подібної шляхетності іноді простежувалися у людській природі протягом історії людства» (К); «Масове розсилання sms із метою *деморалізації* політичних опонентів – прийом не новий» (УТ). Це наближує медіапродукт до наукового. Натомість надмірне використання іншомовних лексем (на зразок *генд-мейд, інтенсив, левел, локація, скілз, тімбілдинг, фактчекінг, фідбек*) засвідчує незнання журналістом рідної мови, її лексичного багатства та (іноді) бажання похизуватися обізнаністю перед читачами (слухачами, глядачами). Зрозуміло, що недоречне нагромадження запозичених одиниць у тексті (особливо якщо вони не є загальноновживаними) утруднює розуміння медіатвору, відлякує читачів й унеможливує досягнення комунікативної мети автора, адже «кожен чує те, що розуміє» (І.-В. Гете):

4) спонукають аудиторію до вдумливого й уважного читання складноскорочені одиниці, у т.ч. аббревіатури, що лаконізують медіамовлення, допомагають уникнути словесної надмірності, надто громіздких конструкцій у друкованому тексті: «Річ у тім, що тільки в рамках ради ЄС приймаються ключові стратегічні рішення, оскільки вона є міжурядовою противагою вже фактично *Єврокомісії* (...)» (К); «Рішення ВСУ дозволить навести лад у цьому питанні, уніфікувавши подальші рішення судів» (К). Якщо аббревіатура рідковживана, то зазвичай її подають на початку публікації в дужках після повної назви предмета: «Але для цього *Боснія і Герцеговина (БіГ)* повинні були показати хоча б якісь економічні успіхи – а значить, провести структурні реформи» (К); «8 лютого *Вищий адміністративний суд України (ВАСУ)* своїм рішенням позбавив мандатів одразу двох народних депутатів (...)» (УТ). Використання ж вузькоспеціальних аббревіатур без вказівки на розгорнуте найменування, як відомо, ускладнює розуміння читачем суті повідомлення: «Хоча МВФ було виплачено частину державного боргу в сумі \$ 408 млн., однак

водночас залучено майже \$ 930 млн. на внутрішньому ринку через валютні **ОВДП**» (УТ).

2. Добрий рівень мовної компетенції медійника, а також прагнення точно й максимально повно висловити думку, урізноманітнити виклад, уникаючи повторів, засвідчує використання **синонімів**: «Магазини заповнені продуктами з упізнаваними старими **брендами** (...)» – «Національні корпорації, які працюють на вітчизняному ринку, відчули тугу українців за минулим, і теж долучилися до цієї гри. Вони перезапускають старі радянські **торгові марки** (...)» (К); «У цьому контексті цікаві й **меседжі**, оголошені в ході церемонії відкриття нинішньої Олімпіади» – «Особливо яскраво цей **посил** простежується на тлі практично відсутньої Великої Вітчизняної» (К). Збагачують мовлення також **перифрази**, котрі, будучи одним із прийомів синонімії, виконують передусім оцінну функцію: «Мовчить **президент**» – «Але «**високодуховний**» гарант не давав обітниця мовчання» (УТ).

3. На спроможність журналіста заглиблюватися в суть проблеми, з'ясувати особливості перебігу того чи іншого суспільного процесу вказують і несподівані протиставлення, виражені **контекстуальними антонімами**: «...забута **російська аристократія** виглядає набагато привабливіше, ніж пам'ятне **радянське варварство**» (К); «**Між степом та лісом, між Сходом і Заходом, між небезпекою й тяжкою землеробською працею...** Українська ідентичність формувалася під впливом тих географічних, економічних та політичних чинників, що не одну сотню років тримали її на межі існування, розвитку та перспектив» (УТ).

4. Індивідуалізують, увиразнюють ідіостиль журналіста, відображають його творчий потенціал, ступінь володіння словом, глибину думки і **тропи**, що ґрунтуються на переосмисленні значень лексичних одиниць. У цьому контексті найбільш типовими стилістичними явищами, представленими в аналізованих часописах, є :

1) метафори: «**Нерухомість** ризикує впасти в кому» (К); «(...) в найближчому майбутньому над світом пронеситимуться **валютні вихори**, до яких доведеться звикати всім» (К); «Підтримка з боку РФ, яка кілька останніх років через свої банківські структури допомагала **розгойдувати українську нерухомість**, поступово сходить нанівець» (К); «Хімія процесу» – заголовок публікації про приватизацію хімічного заводу (К);

2) епітети: «**Навіть у ліберальних Нідерландах** цей показник 2/100» (К); «**Пряме насильство** супроти політиків та **вулична «люстрація»** є останнім попередженням всім українським політичним діячам, які ще думають зберегти старі правила гри» (УТ);

3) **перифрази**: «**Покоління євроремонту** втрачає пам'ять» – заг. (К.); «Разом із цим **вердикт служителів Феміди** змусить банкірів про-

явити розторопність і більше не баритися із стягненням боргів» (К.); «**Навіть загроза нової ядерної провокації не загасить** вогника надії в **найбезправнішого народу на планеті** (китайців – Ш.)» (УТ);

4) навмисне, спеціально задане вживання мовної одиниці з протилежним значенням або конотацією, тобто астеїзм: «**Красномовство**» Януковича загальновідоме: заклики «увікнуту Україну», «курасани», «побачити власними руками» – ці (й не тільки) вислови президента надовго увійдуть до історії вітчизняного політичного анекдота»; «Але «**високодуховний**» гарант усе-таки не давав обітниця мовчання. Його можна буде побачити, а головне, почути на всіх екранах країни (...)» (УТ). Такі одиниці є виразним, дієвим і тонким засобом іронії та оцінки;

5) оксюморон (переважно в заголовках): «**Гучне мовчання**» – заголовок (УТ).

Крім оцінної й експресивної, згадані лексичні засоби реалізують також орнаментальну функцію, «служать засобом досягнення естетичного ефекту виразності» [7, с. 313]. Вишукане, добірне, дотепне, багате мовлення засвідчує високий інтелектуальний рівень мовця. Гарно про це сказав Блез Паскаль: «Красномовство – це живопис думки». На рівні з інтелектуальним задоволенням майстри слова (як, скажімо, Роман Малко, Ігор Лосєв, Юрій Винничук та інші) приносять аудиторії й естетичну насолоду. До прикладу: «(...) **бюрократичний монстр** здатен зруйнувати Українську державу швидше, ніж Путін. Зарадити такій ситуації в надзвичайних умовах можна лише надзвичайними методами, коли введення воєнного стану стає **категоричним імперативом**. Це дає змогу швидко запровадити відповідні закони, створити чітку вертикаль управління країною в кризовий період, заснувати **Ставку верховного головнокомандувача як єдиний центр влади** в державі, що воює, замість нинішнього **медіапродукту, багатоголової гідри**: Міністерства оборони, Міністерства внутрішніх справ, СБУ, уряду, парламенту і президента, коли голови гризуться між собою» (Ігор Лосєв. Перемогти бюрократичного монстра // УТ).

Потужними виразально-зображальними, емоційно-експресивними властивостями наділені **фразеологічні одиниці**. Працівники засобів масової інформації вживають переважно стилістично нейтральні фраземи, а також сталі звороти книжного походження: сентенції, крилаті вислови, афоризми. Наприклад: «**Те, що відбувається в Боснії і Герцеговині, може стати першою ластівкою нової хвилі східноєвропейських революцій**» (К); «**А втім, якщо на мить забути про принциповість, то як ще назвати подібне **перетягування каната?****» (К); «(...) ЄС уже **зробив свій хід у грі** за функцію економічного рятівника України» (К); «**Перше, що впадає в око** на Венеційському фестивалі цього разу: **люду явно поменшало**» (УТ); «**Та тільки наші**

чиновники у своєму заборонному пориві за звичкою, м'яко кажучи, сіли в калюжу» (К); «(...) в 2011 році «Укравтодор» витратив на погашення кредитів 25 % всіх отриманих коштів, а в 2012-му – близько 50 %. Ще 25 % «з'їли» поточні латання дірок» (УТ). Рідше журналісти використовують фразеологічні засоби розмовної конотації, яким притаманна «безпосередність», «невимушеність», «певна вільність в оцінці становища» [8, с. 125].

Здатність професійного мовця нестандартно, творчо мислити, побачити проблему в несподіваному ракурсі відображають видозмінені фрази. В аналізованих нами часописах виявлено такі види трансформації сталих зворотів, як антонімічна заміна компонентів, часткова видозміна значення, поширення фразеологічної одиниці: «Повільніше, нижче, слабше...» – заголовок (К); «Коли говорять гармати, музи не мовчать, як гадали давні римляни, але озиваються переважно віршами» (К); «Скандал довкола Тві: інтриги в каламутній воді» (УТ); «Тим часом списки мажоритарників від основних партій наразі залишаються переважно невідомими громадськості, хоч саме в них, найімовірніше, ховатиметься основна частина тих, за ким люстрація плаче» (УТ).

На раціональність мислення журналіста вказує і використання мовних кліше, що стосуються передусім суспільно-політичної й економічної сфер та сприяють конденсації думки і викладу: *політичні опоненти, геополітичний проект, політична криза, безвізовий режим, структурні реформи, базові цінності Євросоюзу, європейська інтеграція, політика розширення, гібридний режим; зона вільної торгівлі, технічний дефолт, інвестиційний клімат, світові трансакції*. Частина названих стандартних мовних формул входить у різногалузеві терміносистеми.

Проаналізовані лексико-стилістичні та фразеологічні засоби в публіцистичній сфері є текстотвірними одиницями. Вони лежать в основі змістових (тематичної, фактичної, інформаційної, логіко-поняттєвої) структурних компонентів медіатексту [9] та забезпечують інформативність, достовірність, точність, логічність і стислість журналістського мовлення.

Проте інтелектуалізація медіатексту здійснюється також і на архітектонічному рівні.

Заголовки журналістських творів, виконуючи передусім темовидільну функцію, вказують на основний зміст повідомлення, ключову думку або стрижневу тезу автора. Будучи текстотвірними й текстотвірними елементами [10, с. 58], вони задають тон, створюють «ауру» публікації, її контекст. Увагу аудиторії традиційно привертають заголовки, що ґрунтуються на різних стилістичних явищах: перифразі («Невтомна леді» – заг. публікації про королеву Великобританії Єлизавету II; (УТ); «Дзеркало свідомості» – заг. матеріалу про українську пресу поч. ХХ ст. (УТ); оксюмороні («Гучне мовчання» (УТ); «Дикий захід Східної Європи» (УТ), метафорі («Депутатська корίδα» (УТ); «Танці престолів» (УТ), алюзії («Текст і місто» (УТ); «Вони працюють» (УТ); «Ріфен-италь для Путіна» (К); «Кохайтеся, чорнобриві...» (УТ); «Народжені літати» (УТ); «Король заговорить» (УТ); риторичному питанні («Компроміс чи капітуляція?» (УТ); «Реанімація чи лоботомія?» (УТ); «Що там, за обрієм?» (УТ), антитезі («Підтримка слабшає, репресії посилюються» (УТ)) etc. Відіграючи найперше експресивну роль, вони увиразнюють, індивідуалізують, «декорують» мовлення журналіста. З іншого боку, вказують на його розумово-духовні якості, інтелектуальний потенціал, здатність до аналізу, нестандартність і сміливість міркувань тощо.

Висновки. Потужний науково-технічний прогрес, інформаційний бум, вільний доступ до різноманітних джерел інформації, а отже, високий рівень поінформованості аудиторії, вимагають від журналіста відповідних професійних якостей, особливо вміння системно мислити, аналізувати факти, прогнозувати розвиток подій, пропонувати шляхи вирішення проблемних ситуацій. Сучасний читач (глядач, слухач) потребує високоінтелектуального медіапродукту у плані як змісту, так і форми. Інтелектуалізація журналістського мовлення здійснюється на всіх рівнях медіатексту. Серед основних лексико-стилістичних і фразеологічних інструментів відображення / відтворення глибини мислення автора відзначимо книжну лексику (терміни, неологізми, слова іншомовного походження, мовні кліше, складноскорочені слова), синоніми, тропи (передусім метафори, епітети, перифрази, алюзії), різні види фразеологічних одиниць, трансформовані фрази.

Література

1. Бацевич Ф. С. Філософія мови: Історія лінгвофілософських учень. К.: ВЦ «Академія», 2008. 240 с. (Альма-матер).
2. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики. К.: ВЦ «Академія», 2004. 342 с. (Альма-матер).
3. Словник української мови: в 11 т. К., 1970-1980.
4. Українська мова: Енциклопедія / [редкол. Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), Зяблюк М. П. та ін.]. К.: Українська енциклопедія, 2000. 752 с.
5. Мацько Л. І., Кравець Л. В. Культура української фахової мови. К.: ВЦ «Академія», 2007. 360 с. (Альма-матер).
6. Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі: [монографія] / Н. Ф. Клименко, Є. А. Карпіловська, Л. П. Кислюк. – К.: видавництво Дмитра Бураго, 2008. 336 с.

7. Ганич Д. І., Олійник І. С. Словник лінгвістичних термінів. – К.: видавництво «Вища школа», 1985. 360 с.
8. Пономарів О. Д. Стилїстика сучасної української мови [3-тє вид., переробл. та доп.]. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2000. 248 с.
9. Шаповалова Г. В., Шебештян Я. М. Теоретико-практичні питання текстознавства. – Ужгород: Гражда, 2016. 100 с.
10. Кочан І. М. Лінгвістичний аналіз тексту [2-є вид., переробл. і допов.]. – К.: Знання, 2008. 423 с.

Список скорочень

Е – газ. «Експрес»;
заг. – заголовок;
К – видання «Коментарі:»;
МТ – медіатекст;
УТ – журнал «Український тиждень».

Галина ШАПОВАЛОВА
ЛЕКСИКО-СТИЛИСТИЧЕСКИЕ И ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИЕ СРЕДСТВА
ИНТЕЛЛЕКТУАЛИЗАЦИИ ЖУРНАЛИСТСКОЙ РЕЧИ

Аннотация. В статье проанализированы средства интеллектуализации журналистского вещания, в частности, рассмотрены лексико-стилистические ресурсы – книжные единицы, синонимы, тропы (прежде всего метафоры, эпитеты, перифразы, аллюзии) и фразеологические инструменты интеллектуализации журналистского вещания (различные виды фразеологических единиц, трансформированные фраземы).

Ключевые слова: журналистское вещание, интеллектуализация, лексические средства, медиатекст, фразеологические ресурсы.

Halyna SHAPOVALOVA
LEXICO-STYLISTIC AND PHRASEOLOGICAL MEANS OF INTELLECTUALIZATION
OF JOURNALISM LINGUISTICS

Annotation. In the article the means of intellectualization of journalistic speech are analyzed, in particular lexical-stylistic resources (book units, synonyms, trails (first of all metaphors, epithets, periphrases, allusions) and phraseological instruments of intellectualization of journalistic speech (various types of phraseological units, transformed phrases) are considered.

Key words: journalistic speech, intellectualization, lexical means, media text, phraseological resources.

Стаття надійшла до редакції 16 листопада.2018 р.

© Шаповалова Г.В., 2018

Шаповалова Галина Валентинівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри журналістики Ужгородського національного університету.

Юлія ЮСИП-ЯКИМОВИЧ

СЛОВ'ЯНСЬКІ МОВИ КРИЗЬ ПРИЗМУ ФОНОЛОГІЧНИХ УНІВЕРСАЛІЙ ТА ЗАКОНОМІРНОСТЕЙ: ДО ПРОБЛЕМИ СИНХРОННОЇ ТИПОЛОГІЇ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (40) 2018

УДК 811.16'344.3: 81'442

Юсіп-Якимович Ю. В. Слов'янські мови крізь призму фонологічних універсалій та закономірностей: до проблеми синхронної типології; 10 стор.; бібліографічних джерел – 20; мова українська.

Анотація. Предметом розгляду у статті є проблема типології фонологічних систем слов'янських мов як близькоспоріднених. На синхронному зрізі подається типологічна характеристика фонологічних систем слов'янських мов крізь призму фонологічних універсалій та закономірностей.

Ключові слова: близькоспоріднені мови, синхронія, мовна типологія, фонологічні універсалії, фонологічне навантаження, закономірності, слов'янські фонологічні системи.

Стаття є продовженням дослідження мовних універсалій та закономірностей (див. праці автора у списку літератури, де аналізуються семантичні універсалії [5; 12], наводяться універсалії з 25-и мов різних мовних груп та сімей [13]).

Як відомо, ґрунтовні дослідження мовних універсалій припадають на 60-і роки ХХ ст. Найповніше лінгвістика універсалій представлена в працях Р.Якобсона (див. його доповіді на Міжнародних конференціях 1957, 1961, 1963 рр.), зокрема, в 1957 році він виголосив доповідь про особливе значення універсалій для порівняльно-історичного мовознавства.

Як ми вже зазначали, чітко визначення лінгвістичних універсалій наводиться в «Меморандумі відносно лінгвістичних універсалій» Д.Грінберга, Ч.Осгуда, Д.Дженкінса, де наведені універсалії різних типів та програма їх подальших досліджень: «При всій своїй безмежній різноманітності всі мови створені за однією й тією ж моделлю. Деякі міжмовні подібності і тотожності піддавались формалізації, інші ні, однак лінгвісти, які проводили дослідження, у багатьох випадках так чи інакше усвідомлюють їх існування і використовують в якості керівних принципів при аналізі мов», – зазначається у вступній частині меморандуму [3, с.378].

Р.Якобсон у працях різних періодів неодноразово наголошував, що шлях до вивчення мовних універсалій, які в сукупності повинні представити структуру людської мови взагалі, лежить через типологічне вивчення мов.

Предметом розгляду у статті є проблема типології фонологічних систем слов'янських мов як близькоспоріднених крізь призму фонологічних універсалій, тенденцій та закономірностей.

Р.Якобсон уважав, що «причини існування фонологічних універсалій слід шукати у відповідній структурі звукової моделі» [16, с.388], а «виявлення фонологічних універсалій на основі типологічного вивчення дає можливість перевірити правомірність реконструкцій» [3, с.380].

Типологічну фонологію, як відомо, заснувала Празька структуральна школа. Зіставне вивчення фонологічних систем на матеріалах багатьох індоєвропейських мов опрацював М.С. Трубецькой [11]. Зіставну фонологічну типологію розвивали Р. Якобсон, П. Мензерат, В. Скалічка, А. Мартіне, Г.П. Мельников, Б.А.Успенський, М.І. Лекомцева, О.С.Широков, Т. Мілевський, Г.П. Торсуєв, Ч. Вьоглін, Ч. Хокет та інші.

Що стосується поняття типології близькоспоріднених мов, то це питання у мовознавстві є дискусійним донині.

Дехто з мовознавців зовсім не визнає типології близькоспоріднених мов, оскільки типологія не має конкретного зв'язку з історією, абстрагується від генетичних зв'язків між мовами [2, с.26].

Частина ж мовознавців вважає, що така типологія є дуже важливою та необхідною для дослідження близькоспоріднених мов [1; 8; 10].

Мовна типологія, як відомо, досліджує найзагальніші мовні закономірності і структурні подібності мов, функціональні властивості, а також здійснює пошук мовних універсалій на синхронному зрізі.

Як ми зазначали, типологічний метод при з'ясуванні фонологічних систем близькоспоріднених мов, що походять з одного джерела, повинен враховувати, окрім синхронічного, і діакронічний підхід – генетичну типологію, особливо при з'ясуванні складу фонологічних систем [14, с.109].

Синхронічний підхід дозволяє крізь призму фонологічних універсалій дати типологічну характеристику фонологічних систем слов'янських мов.

До фонологічних універсалій належать:

1) факт наявності у всіх мовах голосних і приголосних фонем, що має загальний, універсальний характер – це універсалії голосних і приголосних фонем;

2) універсальний фонологічний закон Р. Якобсона: несумісності політонії голосних та кореляції приголосних за твердістю-м'якістю.

Як відомо, Р. Якобсон сформулював фонологічний закон несумісності політонії голосних та кореляції приголосних за твердістю-м'якістю, оскільки вже в давнину не існували мови, у яких би ці дві фонологічні особливості були представлені одночасно, що кореляція приголосних за твердістю - м'якістю і політонія голосних виключають одна одну [15].

На основі фонологічного закону Р. Якобсона першим типологічну класифікацію фонологічних систем слов'янських мов запропонував австрійський славіст О.В. Ісаченко в 1939-1940 р. у праці «Versuch einer Typologie der slavischen Sprachen». // *Linguistica Slovaca*, I, 1939-1940. – С.64-76 (яка аж через 20 років була перекладена на російську [4]).

Висновок Р. Якобсона дозволив О.Ісаченкові поділити слов'янські мови на 2 типи: вокалічний (з перевагою голосних: сербська, хорватська, словенська, кашубська) та консонантичний (з перевагою приголосних – усі інші слов'янські). Як зазначає О. Ісаченко, та обставина, що в одних мовах у максимальній мірі використовуються різне забарвлення приголосних, що проявляється в трактуванні твердості і м'якості як розпізнавальних ознак, тоді як в інших, які не знають м'яких приголосних, широко представлені вокальні відмінності (музичний наголос, кількість), дозволяє констатувати існування всередині слов'янських мов двох крайніх мовних типів – *консонантичного і вокалічного*. Всі інші мови розташовуються між цими двома полярними типами. Мови, що займають проміжне становище між двома зазначеними типами, наближалися в процесі свого розвитку то до одного, то до іншого полюсу; до таких мов належить словацька [4, с.110].

Для праслов'янської, за О.В. Ісаченком, була характерна політонія, складовий сингармонізм та закон відкритих складів. Як тільки окремі слов'янські мови втратили складовий сингармонізм і в результаті втрати редукованих утворили нові закриті склади, сербохорватська (за його термінологією) політонія виявилася в нових структурних умовах. Інші слов'янські мови зберегли інші особливості праслов'янської; так, у польській і російській, українській збереглися палатальні приголосні [4, с.120].

О.В. Ісаченко класифікує слов'янські фонологічні системи на основі функціонування голосних і приголосних фонем – фонологічних універсалій: а) фонологічного навантаження голосних; б) фонологічного навантаження приголосних.

На основі універсалії – *фонологічного навантаження голосних фонем* – у слов'янських мовах учений виділив політонічні та монотонічні мови.

До політонічних належать: 1) мови з розрізненням музичних наголосів на коротких і дов-

гих складах (штокавський діалект сербської/хорватської мов, кашубська. – У штокавському діалекті функціонує п'ять кількісно різних голосних: *i, e, a, o, u*: з довгою висхідною інтонацією, короткою висхідною інтонацією, довгою низхідною інтонацією і короткою низхідною інтонацією; чотирма різними інтонаціями представлений також і складовий сонант *r*, звідси - 24 складові фонем); тут також можливі ненаголошені довгі голосні;

2) мови з розрізненням музичних наголосів лише на довгих складах (чакавське наріччя, словенська мова). Зокрема, у словенській мові - 7 довгих фонем з висхідною інтонацією (*u, o, o, a, e, e, i*), 5 довгих - з низхідною *и, o, a, e, i*) і 6 коротких (*и, o, a, э, e, i*), які не беруть участі в політонії. Разом з трьома складовими фонемами типу *r* (довгий *r* з висхідною інтонацією, довгий *r* з низхідною інтонацією та короткий *r*) у словенській мові 21 складовий звук.

Монотонічні мови:

1) з так званою «вільною кількістю» в будь-якому складі. Голосні чеської мови характеризуються вільною кількістю, тут розрізняються довгі і короткі голосні *a-á, e-é, o-ó, u-ú, i-í* та дифтонг *ou*; уживаються складові звуки *r* і *l* – 13 складових звуків; усіх приголосних – 26, голосних – 11 та 2 сонанти);

2) з так званою «вільною кількістю» тільки в кореневих складах (*rytmický zákon* «ритмічний закон», *vokálná balancia* «гармонія голосних») – у словацькій – 6 коротких голосних (*i, o, a, a, e, i*), 4 довгих (*é, á, í, ú*), а також дифтонги *ie, io, ia* та *iu*, підпорядковані законам рівноваги голосних; 4 складові сонанти, а саме довгі і короткі *r* і *l*, а, отже, складову функцію виконує 18 фонем;

3) з динамічним наголосом (східнослов'янські та болгарська). Ці мови мають наголошені і ненаголошені голосні та силовий наголос. Система наголошених голосних багатша, ніж система ненаголошених;

4) без будь-якого просодичного навантаження на голосні фонем. Наголос закріплено за певним складом слова (польська, лужицькі). Тут відсутні і політонія, і вільна кількість, і вільний динамічний наголос. У польській мові всього 5 голосних фонем (*i* [з варіантом у після твердих приголосних], *e, a, o, u*). Ці монотонічні мови не мають складових сонантів [4, с.115].

На основі універсалії – *фонологічного навантаження приголосних* - О.В.Ісаченко поділяє слов'янські мови на:

1) мови, що мають систематичне протиставлення між твердими і м'якими приголосними (російська з її 37 приголосними фонемами, 15 пар з яких, характеризуються кореляцією за твердістю - м'якістю; польська, що з 35 приголосними, в 13 пар з яких фонем протиставлені так само; верхньолужицька з 33 приголосними,

нижньолужицька - з її 32 приголосними, українська з 33 приголосними, болгарська - 34 приголосні).

2) мови з відмінностями між твердими і м'якими приголосними лише в межах групи дентальних (словацька мова з 27 приголосними, чеська – з 26, штокавський діалект – 24 приголосні).

3) мови, в яких відсутні м'які приголосні, що має місце в люблінській вимові словенської мови, де *r* 'перейшло в *r*, а *l'* - в *l*. Словенська мова має надзвичайно бідну систему приголосних – 21 фонеми.

О.В. Ісаченко спостерігає таку закономірність, виявлену ще Р. Якобсоном: «розподіл приголосних у фонологічних системах слов'янських мов діаметрально протилежний до розподілу голосних. Мовам з бідним консонантизмом властивий багатий вокалізм і, навпаки, мовам з добре розвигненим консонантизмом властива надзвичайно бідна система голосних» [4, с.114].

На підтвердження цього висновку автор наводить статистичні дані, на підставі яких виділяє такі основні типи слов'янських мов: радикальний вокалічний тип, представлений сербською, хорватською (24 приголосні, 20 голосних, 4 складові сонанти), словенською (з 21 приголосною, 18 голосними, 3 сонантами) і кашубською (27 приголосних, 26 голосних) мовами, і радикальний консонантичний, представлений східнослов'янськими мовами (російська – 37 приголосних, 8 голосних; українська – 31 приголосних, 12 голосних), а також лужицькими (верхньолужицька – 32 приголосні, 7 голосних; нижньолужицька – 33 приголосні, 7 голосних) і болгарською (34 приголосні, 9 голосних); третій тип – словацька мова (27 приголосних, 14 голосних, 4 сонанти), розташований між зазначеними двома крайніми мовними типами [4, с.115].

Цю точку зору підтвердив Л. Новак у своєму висловлюванні про звукову систему словацької мови: «У такому випадку літературна словацька мова може бути охарактеризована з точки зору фонології голосних як проміжний тип» [20, с.24].

Заслугою О.В. Ісаченка є те, що він *окреслює сучасні тенденції* в розвитку вокалічних і консонантичних мов крізь призму відповідних закономірностей. Так, вокалічні мови виявляють тенденцію до вокалізації приголосних. Найбільш виразно ця закономірність проявляється в сербохорватській, де *-l*, що завершує склад, переходить в *o* (*spao, gostiona, groce <grlce*) і де старий складовий *l* дав *u* (*puk <p'lk', suza, dugi, puno*). У словенській мові закінчення «голосний + *l*» і *-ev* перетворюються в чистий голосний *u*: *hodil > hodu, vedel > vedu, zetev > zetu*. Вокалізація проявляється у використанні приголосних фонем у складовій функції [4, с.117].

Особливе значення має закономірність вокалічних мов до утворення нових складів, тобто до введення у звуковий ланцюг нових голосних. Це відбувається або в результаті розщеплення дифтонгів, або завдяки роз'єднанню "важковимовної" групи приголосних за допомогою вставного голосного (сербохорв. *nerav <nerv, franak <frank, akcenat <akcent* і т. п.).

Труднощі тут зумовлені системою: звуковій структурі сербської, хорватської не властиві скупчення приголосних, ця структура сприяє появі вставних голосних. Такі словенські форми, як *pasi* (паралельна літературній формі *psi*), а також форми типу *tama staza* зазвичай пояснюються аналогією з формами одн. наз. в. *pas*, зн. в. *tamp, stazp*. Поява голосного *a* пояснюється труднощами вимови звукосполучень *ps, tm* і т. п. Однак ті ж самі труднощі у вимові в радикальних консонантичних мовах типу російської (*нсы, тьма*) не змогли перешкодити усуненню голосного у всіх формах. Виникнення вставного голосного типу словенського *pasi* – явище, типове для вокалічних мов [4, с.116].

Оскільки вокалічні мови виявляють закономірність до розвитку вокальних відмінностей (музичний наголос, кількість), відмінності за консонантизмом мають у них меншу питому вагу. Вони не мають подвоєння приголосних (пор. серб., хорв. *odavno <od davna*, слов., чес. *podél <poddel* і т. п.), типові ж консонантичні мови, навпаки, мають подвоєння приголосних. У вокалічних мовах приголосні можуть зникати в будь-яких позиціях.

На сучасному етапі розвитку в радикальних консонантичних мовах спостерігається діаметрально протилежний результат – консонантичні мови не тільки не сприяють розвитку сонантів, а й часом зводять нанівець природну складовість приголосних; пор., наприклад, пол. *jabiko* (вимовляється *japko*), *piosnka* (вимовляється *pioska*); сюди ж відносяться такі односкладові форми, як *krwi, phvac, trwac* [4, с.117].

Типологічні зауваги О.В. Ісаченка спираються на досягнення мовознавства 30-х років ХХ ст., коли фонологія вважалася відокремленою мовознавчою дисципліною, панував структуральний метод, а в кожному конкретному мовознавстві Славії відбувалися дискусії про фонологічну структуру відповідної слов'янської мови. У славистиці були відомі фонологічні праці Р. Якобсона, М. Трубецького, Л. Новака, Б. Гавранка, у яких були порушені ці питання і значно наблизили можливість для типологічних узагальнень.

З часом П.К. Ковальов вніс деякі корективи щодо місця української мови у фонологічній типології слов'янських мов. Він зокрема зауважує на відмінних рисах між, на його думку, консонантичною російською мовою і значною мірою вокалічною українською [19, с.54].

Ю. Дудашова-Крішшакова ввела до типології слов'янських мов фонологічну систему білоруської мови, яка відсутня в типології О.Ісаченка [17, с.91].

Після аналізу фонологічних систем слов'янських мов крізь призму історичних законо-

мірностей [14] та фонологічних систем слов'янських мов крізь призму фонологічних універсалій; предметом нашого подальшого дослідження є акустична типологія фонологічних систем сучасних слов'янських мов.

Література

1. Будагов Р.А. Сходства и несходства между родственными языками: Романский лингвистический материал. – М.: Наука, 1985. – 272с.
2. Вардуль И.Ф. О предмете и задачах типологии // Лингвистические универсалии. – М, 1965. – С.47-60.
3. Звегинцев В.А. Лигвистика универсалий. // История языкознания XIX – XX веков в очерках и извлечениях. Ч.II. М.: Просвещение, 1964. – С. 378-382.
4. Исаченко О.В. Опыт типологического анализа славянских языков. // Новое в лингвистике. Вып. III. – М., 1963. – С. 106-121.
5. Ладченко М.М, Юсип-Якимович Ю.В.Слов'яно-германські семантичні універсалії в галузі онома-топоетики. // Studia slavistica 15. Ужгород, 2014.- С. 92-103.
6. Лекомцева М.И., Сегал Д.М., Судник Т.М., Шур С.М. Опыт построения фонологической типологии близкородственных языков. // Славянское языкознание. Доклады советской делегации. V Международный съезд славистов (София, 1963).– М., 1963.– С.423-477.
- 7.Репина Т.А. Сравнительная типология романских языков. – СПб, 1966.
8. Рождественский Ю.В. О лингвистических универсалиях // Вопросы языкознания. – 1968. – № 2. – С. 3–13.
9. Торсуев Г.П. Разновидности типологии языков и показатели фонетической и фонологической типологии. // Структурно-типологические описание современных германских языков. – М., 1966. – С.277-290.
10. Трубецкой Н.С. Основы фонологии / Пер. с нем. А.А. Холодовича; ред. С.Д. Кацнельсона; послесл. А.А. Реформатского. - М.: Издательство иностранной литературы, 1960. – 372 с.
11. Успенский Б.А. Структурная типология языков. – М.: Наука, 1965. – 280 с.
12. Юсип-Якимович Ю.В. Онома-топоея як абсолютна та семантична мовна універсалія. // Науковий вісник Ужгородського університету: Філологія. – № 3. — Ужгород. – 1998. – С.40-46.
13. Юсип-Якимович Ю.В., Ладченко М.М.Онома-топоеитичні утворення в індоєвропейських та угро-фінських мовах як система семантичних універсалій. // Міжнародна наукова конференція: «Взаємовплив мов, літератур та культур в епоху глобалізації» - Центр гунгарології Ужгородського національного університету, 12-14 січня 2018. – Acta Hungarica. – Вип. 23, Ужгород, 2018. – С.189- 201.
14. Юсип-Якимович Ю.В., Фонологічні системи слов'янських мов крізь призму історичних закономірностей : до проблеми генетичної типології // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія, № 35. Т.1.– 2018. – С.107-111.
15. Якобсон Р. Про фонологічні мови. // Travaux du Circle Linguistique de Prague, 4, 1931. – С. 234–240.
16. Якобсон Р. Значение лингвистических универсалий для языкознания. Перевод В.В.Шеворошкина.//ЗвегинцевВ.А. История языкознания XIX – XX века в очерках и извлечениях.– М.:Провещение, 1965. –С.383-395.
17. Dudášová-Křiššáková J.Fonologický systém slovanských jazykov z typologického hľadiska.- Prešov, 2014. – 222 с.
18. Kempgen, S. Isacenos Typologie der slawischen Sprachen aus heutiger Sicht. Slavistische Linguistik. Munchen, 1991. – S.146-163.
19. Kovalev P. The problem of the Typology of the Slavonic Languages // The Slavonic and East- European Review/ -1954. – Vol.33- № 80.
20. Novák L. Fonologia a štúdium slovenčiny // Slovenská reč, 2.- 1933-1934.

Юлия ЮСИП-ЯКИМОВИЧ

СЛАВЯНСКИЕ ЯЗЫКИ СКВОЗЬ ПРИЗМУ ФОНОЛОГИЧЕСКИХ УНИВЕРСАЛИЙ И ЗАКОНОМЕРНОСТЕЙ: К ПРОБЛЕМЕ СИНХРОННОЙ ТИПОЛОГИИ

Аннотация. Предметом рассмотрения в статье является проблема типологии фонологических систем славянских языков как близкородственных. На синхронном срезе подается типологическая характеристика фонологических систем славянских языков сквозь призму фонологических универсалий и закономерностей.

Ключевые слова: близкородственные языки, синхрония, языковая типология, фонологические универсалии, фонологическая нагрузка, закономерности, славянские фонологические системы.

Yulia YUSYP-YAKYMOVYCH

**SLAVIC LANGUAGES IN THE LIGHT OF PHONOLOGICAL UNIVERSALS AND REGULARITY:
THE PROBLEM OF SYNCHRONIC TYPOLOGY**

Summary. In the article the subject of consideration is the problem of the typology of phonological systems of Slavic languages as closely related. At the synchronous section a typological characteristic of the phonological systems of the Slavic languages is presented through the prism of phonological universals and regularities.

Key words: closely-related languages, synchronization, language typology, phonological universals, phonological loading, regularities, Slavic phonological systems.

Стаття надійшла до редакції 22 грудня.2018 р.

© Юсип-Якимович Ю.В., 2018

Юсип-Якимович Юлія Василівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри словацької філології філологічного факультету ДВНЗ «УжНУ».

ОСОБЕННОСТИ САТИРЫ ФЕЛИКСА КРИВИНА В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ 90-Х ГОДОВ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (40) 2018

УДК 821.161.1.09 (477.87)

Бородіна Л.П. Своєрідність сатири Фелікса Кривіна у творах 90-х років; 9 стор.; кількість бібліографічних джерел – 10; мова – російська.

Анотація. У статті розглядаються збірки Ф. Кривіна „Хвост павлина”, „Тюрьма имени Свободы”, „Завтрашние сказки», «Я угнал машину времени», „Плач по царю Ироду”, „Брызги шампанского» та інші, написані у 90-ті р. ХХ ст., коли його гумор набуває рис гострої іронії, нищівної сатири, гротеску, сарказму. Розглянуто жанри мініатюр, літературних казок, притч, „історій”, анекдотів, афоризмів, плачів у інтерпретації письменника. Відзначено, що в 90-ті р. загострюється відверта публіцистичність та соціальна викривальність творів, вони спираються на художні прийоми абсурду, парадоксу, алогізму, майстерної іронії, письменник продовжує творити викривальні неологізми, хіазми, модифіковані есе, переробляти приказки та прислів'я, грайливо розкодує офіційні штампи мовлення радянських мас-медіа та політичні штампи радянської поезії. Письменник у творах цього періоду по-новому використовує прийоми фантастики, а саме – гру з простором і часом.

Ключові слова: Фелікс Кривін, сатира, сарказм, іронія, абсурд, афоризми, інтертекст, байки, традиції, дистрофіки, гуманізм, філософічність

Смех – стихия Фелікса Кривіна (1928 – 2016), а важнейший інструмент дослідження мира – юмор. «Фейерверк юмора напоминает павлиний хвост. Человек острит, вызывая восхищение окружающих. Когда этим хвостом начинают хлестать налево и направо, юмор становится сатирой...» (сб. «Хвост павлина»). Представление о Кривіне как о сатирике сложилось много лет назад. Этому способствовало его ироническое восприятие действительности, его чувство юмора и мощный интеллект, который даже в самых малых литературных формах создавал второй план, тот неуловимый подтекст, который распознавал даже неискушённый читатель. В разных его книгах, особенно в «Хвосте павлина», Кривин создаёт миниатюры, в которых в образной форме воплощает художественное содержание категорий комического. Это его миниатюры о смехе («Смех над ослом», «Уравнение смехом», «Пережиток хвоста», «Борьба противоположностей»), о юморе («Великий обманщик», «Юмор чувства», «Зачем нужен юмор»), о жанрах комического – анекдоте и басне («Маленькая печаль», «Первые басни», «Басня Шекспира»), о великих сатириках прошлого («Век Гоголя», «А Свифт сокрушался», «Два ума», «Сто Мольеров»), о сатире («Чувство сатиры», «Сатира на десерт», «У истоков сатиры») и т.п.

В самом конце восьмидесятых он стал составителем и автором предисловия «Доля шутки – доля правды» в книге «Мелочи жизни» («Русская сатира и юмор второй половины XIX – начала XX

в.»), где продолжил своё исследование теории и истории сатиры в России. Невозможно перечислить все блестящие парадоксальные характеристики, которые Ф. Кривин даёт писателям! Надо ли говорить, что в примечаниях к книге он обращается к самым своим любимым авторам, среди которых первым был М.Е. Салтыков-Щедрин, давший сборнику название, и не случайно же Кривин начал примечание к этому имени с цитаты цензора о сказках Щедрина: «То, что Салтыков называет сказками, вовсе не отвечает своему назначению, его сказки – та же сатира, и сатира едкая, тенденциозная, более или менее направленная против общественного и политического нашего устройства... Сказки эти, появляясь по временам в периодических изданиях, постоянно возбуждают в наблюдающей за прессой власти сомнение в том, не следует ли их воспретить» [8, с.402]. К этой цитате нам не раз ещё придётся мысленно возвращаться, помня о том, что сказка была для Кривіна излюбленным жанром, в котором он стал виртуозом, всякий раз создавая новую жанровую модификацию. Второй сборник рассказов, составленный Ф. Кривіным, назывался «Юмор серьёзных писателей», в предисловии к которому он рассуждал о том, что такое переносный смысл, о добродушном и чёрном юморе, о юморе понимания, грустном, добром, злом, о способности юмора перевоплощаться, уметь, становиться из глупого умным [9, с.8-18]. Все свои наблюдения и выводы о комическом Ф. Кривин реализует в творчестве 90-х годов, осмысливая стремительно меняющуюся действительность.

Нужны ли ещё доказательства того, что Кривин - сатирик? Но вот в «Последнем интервью Феликса Кривина перед отъездом из Украины», опубликованном в газете «Зеркало недели», № 49 в 2001 году, он на вопрос журналиста отвечает:

- Вы больше сатирик или юморист?

- Никогда не был сатириком. Но я и не юморист.

- А кто же Вы?

- Просто мыслящий человек, который пишет.

В этом же интервью он выделил те дефиниции юмора, которые неоднократно подчёркивал в своих примечаниях, предисловиях и наблюдениях над юмором: «Юмор вообще невесёлая вещь. Это защитное свойство разума. Оно возникает, когда жизнь складывается неудачно. Если считать, что юмор – весёлая вещь, тогда он будет соперничать со щекоткой, дурацкой хохмой, клоунадой. А настоящий юмор, глубокий, всегда грустный».

Вот почему, в нашем небольшом исследовании, мы считаем необходимым перечитать и проанализировать произведения Кривина 90-х годов с тем, чтобы увидеть, какие новые черты приобрело его творчество после наступления гласности, развала Союза и образования новой государственности на постсоветском пространстве, т.е. когда стали формироваться новые исторические реалии, отразившиеся на представлениях о нравственности, на отношениях в социуме, в экономике и политике.

В книгах начала 90-х годов отчётливо прослеживаются темы, определившиеся в предыдущее десятилетие: философские рассуждения о времени и вечности, об ответственности человека перед современностью и историей. О тенях прошлого в настоящем. О свободе и несвободе. О способности к самопожертвованию и равнодушию. О чертах будущего, которые проглядывают в сегодняшнем дне. В книгах «Завтрашние сказки», «Я угнал машину времени» (1992) писатель отдаёт предпочтение фантастике, позволяющей свободно расширять пространство и время повествования.

В первой половине 90-х годов вышли ещё три книги, связанные между собой общей проблематикой и стилиевой манерой: «Всемирная история в анекдотах» (1993), «Плач по царю Ироду» (1994), «Тюрьма имени Свободы» (1995). Образно их содержание можно было бы определить как новейший политический ликбез, или уроки современной демократии. В «Завтрашних сказках» свой политический манифест нового времени он выразил как «Могу молчать»: «Когда мне говорят, что нам нужна не та демократия, я понимаю, что никакая демократия нам не нужна». И далее: «Гласность наша в бою, но не на коне. А в тачанке. Она

несётся вперёд, а стреляет назад. По задним целям. По прошлым. По пройденным.

Напрасно я так о тачанке – она наше славное прошлое.

И напрасно я так о гласности – она наше славное настоящее.

Напрасно я так, напрасно...

Ладно, **могу молчать**». («Завтрашние сказки», с.51) Аллюзии с классикой всегда были характерной чертой стиля Кривина, но в этом случае можно утверждать, что именно в 90-х в творчество Кривина в качестве важнейшего сатирического приёма войдёт интертекст, который мгновенно станет узнаваемым, разящим сатирические цели, блестящие остроумным.

Книга «Завтрашние сказки» состоит из четырёх разделов. Первый – «Вчерашние сказки», два других – «Сегодняшние сказки». И только четвёртый раздел называется «Завтрашние сказки». Цитата, приведённая выше – из «сегодняшних сказок», и её главная особенность не только в яркой образности, в обыгрывании писателем давно отживших своё штампов, но и в том, что актуальность сказанного не потеряла своего значения и в нынешнее время, то есть почти тридцать лет спустя. В «Завтрашних сказках» Кривин много шутит, переиначивая словесные штампы, придавая им новый смысл. Так появилась «Энциклопудия», словарь которой толкуется в духе современности, и это смешно...и в то же время грустно: «ТОТЭЛИТАРНЫЙ РЕЖИМ – тот элитарный режим, при котором по-человечески живёт элита, а все остальные живут не по-человечески» [2, с. 102]. В этой книге появилась «Уточнённая классика» как новый жанр, и следующие книги тоже будут иметь такое же дополнение, поскольку афоризмы, преобразённые контекстом, приобретают не только новый смысл, но и формируют новую образность: «Клячу истории загоним... а на вырученные деньги купим себе новую историю. У т о ч н ё н н ы й М а я к о в с к и й » Или: «Мы шагаем шагом победным – и всё время по бедным, по бедным! В е л и к и й и н е и з в е с т н ы й п о э т » [2, с.106]. Насколько важны эти афоризмы для Кривина, мы можем догадаться, обнаружив их включёнными в композицию книги «Тюрьма имени Свободы», где новый контекст придаёт им новые оттенки смысла.

В 90-е отчётливо просматривающейся чертой стиля Ф.Кривина стала публицистичность. Так, книга «Плач по царю Ироду» начинается с главы «Смешные стороны печали» (вместо предисловия), где он пишет: «Вы, наверно, будете смеяться, но шутить над тем, что живёшь плохо, иногда важнее, чем жить хорошо. Я ненавижу антисемитизм. Я ненавижу шовинизм. Я ненавижу национализм, определяющий достоинства человека по крови. Пото-

му что в этом случае кровь рано или поздно прольётся – иначе не определишь её достоинства. Хорошо сказал Юлиан Тувим: людей объединяет не кровь, текущая в жилах, а кровь, которая течёт из жил. Он это сказал о евреях, но это касается всех людей. Объединяться по крови, которая спокойно течёт в жилах, преступление» [4, с.4].

Ф. Кривин по-прежнему тяготел к философским обобщениям, но в 90-х они в большей мере приобрели историко-политический характер. Он верен прежним своим персонажам, таким, например, как Пифагор, Архимед и Коперник, но теперь их сопровождают Фифагор, Архивед и Пуперник («Процент рая в жизни ада» и «Как избавиться от земного шара») [5, с.24 – 25]. Образные, «говорящие» заглавия в сочетании с абсурдом, – вот ещё один характерный приём Кривина-сатирика. В новом историко-сатирическом контексте рядом стоят имена Ивана Грозного, Сталина и Ленина, Врангеля и Махно, Ежова и Берии, а демократия прибавила себе новое приложение и стала, по выражению Кривина, «Чингиз-демократией», поскольку по-монгольски «чингиз» означает «великое» [5, с.8]. И сквозь призму татаро-монгольского ига всё, что получило определение «Великое», впитало в себя не только мощь, но и дикость, и страшное насилие, и огромную разрушающую силу.

Книга «Тюрьма имени Свободы» (1995) состоит из четырёх частей: «Граждане большой дороги, или в борьбе за худшую жизнь», «Тюрьма имени Свободы, или ностальгия по холере», «Стульчик для народа, или пророк в рублёвом пространстве», «Четыре действия любви, или эволюция продолжается». Ещё тогда, в середине 90-х он написал, несомненно, бессмертную миниатюру «Власть и оппозиция»: «Пришли бандиты к власти, а разбойники ушли в оппозицию. То есть стали следить со стороны, что бандиты делают неправильно, и критиковать их за неправильные действия» [5, с.11]. Парадокс, алогизм, тончайшая ирония, логика абсурда власти, чуждой народу, – вот основные приемы, которые вскрывают несоответствие формы и содержания, слова и действия, что и порождает разящий смех с привкусом горечи, который с годами не только не теряет своего значения, но и приобретает особую остроту. В этой же книге нельзя не обратить внимания на такую миниатюру, как «Граждане большой дороги». В это заглавие, как мина замедленного действия, заложена аллюзия (вспомним фразеологизм «бандит с большой дороги»): «...мы с большой дороги, мы спешим в светлое будущее...». И далее: «И вдруг выясняется, что указатели повёрнуты не туда. Их уже давно отвернули от светлого будущего, но до прошлого недовернули, и теперь мы не зна-

ем, куда идти... И тогда всё громче начинают звучать голоса, требующие отставки регулировщиков... Но регулировщики не уходят. Куда им с такой дороги уходить? Кто им где безропотно отдаст кошелек, снимет пиджак и ляжет по команде «ложись!» в сырую, плохо заасфальтированную землю?» [5, с.18]. Переосмысление прежних словесных штампов, публицистичность, оформленная стилистически, сочетание сарказма и грусти, – вот основные свойства такой сатирической миниатюры. Развитие сатирического образа происходит не сразу, он выходит за пределы сюжетного ряда, и только в конце книги раскроется смысл названия книги, и её внутренний символический смысл: «ПОСЛЕДНИЕ СЛОВА ВЫЖИВАЮЩЕГО. Сэр! Зрея и мужая год от года, наконец-то вырвались и мы из тюрьмы по имени Свобода на свободу имени Тюрьмы» [5, с.156]. Этот завершающий образ, построенный на перекрестном сочетании слов (хиазм), убеждает читателя в том, что от перестановки мест слагаемых сумма не меняется. Парадоксальное и гротескное обобщение связывает сатирические миниатюры общим смыслом и окрашивает их горькой иронией.

Важнейший приём комического у Кривина – это ирония и самоирония, рационально-скептический взгляд на вещи, политику, историю и человека в сочетании с лирическим отношением к нему. Сатирическую миниатюру в прозе сменяют миниатюры лирико-философские, и, таким образом, происходит и смена ритма. Кривин по-прежнему любит афоризмы и игру со словом. Используя жанр притчи и модифицированного эссе, переосмысливая народные пословицы и поговорки, «слова, выкинутые из песен» и извлечённые из советского «поэтического» контекста, переосмысливая советский лексикон, историю и законы, Кривин-сатирик ставит вопросы о власти, народе, свободе, эволюции и революции, и пародирует современные проекты. «Брызги действительности» на самом деле появились задолго до одноименной книги, войдя в четвертую часть «Тюрьмы имени Свободы»: «Мы всё время опаздываем к нашему светлому будущему. Оно нас ждёт и ждёт, и темнеет и мрачнеет в ожидании, и пока мы до него доберёмся, оно уже такое беспросветное, такое страшное – хоть святых выноси» [5, с.149]. Реагируя всякий раз по-новому на современность 90-х, Кривин создавал новые художественные образы и формы осмысления происходящих событий.

Сборник стихотворений из двух строф, названный автором «Дистрофики», вышел в 1996 году. Характерная для Кривина самоирония объединила лаконичные стихи – сатирические, иронические, лирические, от басни до лирического стихотворения – о юных, счастли-

вых, просвещённых, о жизни и смерти, о государстве, о времени, о свободе слова, о поэтах, и стала для писателя той современной формой, которая позволяла поставить вопрос и ответить на него чаще всего афористически. Он часто использует скрытую цитату, к примеру, из басни Крылова, но то, что у Крылова служило зачином, составило у Феликса Кривина часть афористического резюме: «Лев одряхлел. И всякий мелкий сброд /Ему грубит и правдую матку рубит./Как ошибался он на этот счёт!/Ведь думал он – его и вправду любят. // Любили силу. Слабость не простят./Как поздно эту истину открыл он:/ У сильного всегда бессильный виноват,/А у бессильных – потерявший силу» [6, с.39]. Такое сочетание традиции и современного содержания – одно из достоинств кривинской сатиры.

В завершение исследования следует сказать, что только с наступлением гласности, в условиях новых исторических реалий сатира Ф. Кривина обрела ту выразительность, силу и образность, которая созревала в недрах творчества писателя-юмориста, философа, энциклопедиста. В его произведениях появились истинные цели, которые дают возможность сопоставлять его творчество с произведениями великих предшественников, разивших своей сатирой общественное и политическое устройство. В творчество Кривина пришла едкая сатира, сарказм, гротеск, абсурд и фантастика в сочетании с открытой публицистичностью. Будучи философом-гуманистом, он умел ненавидеть и с помощью смеха убивал то, что разрушает человека, отнимает у него радость жизни и творчества.

Литература

1. Кривин Ф.. Хвост павлина: Сказки, рассказы, повести/Худож. А.Ю.Гойда. – Ужгород: Карпаты, 1988.
2. Кривин Ф.. Завтрашние сказки / Худож. А.Ю. Гойда. – Ужгород, 1992.
3. Кривин Ф. Всемирная история в анекдотах / Худож. М. Мильмейстер. – Ужгород: Бокор, 1993.
4. Кривин Ф. Плач по царю Ироду: Юмор не от хорошей жизни:[Рассказы] / Худож. М.Мильмейстер. – Ужгород: Карпаты, 1994.
5. Кривин Ф. Тюрьма имени Свободы/ Худож. М.Мильмейстер. – Ужгород: РЕК: Патент, 1995.
6. Кривин Ф. Дистрофики: [Кн. двустроф. стихотворений] / Худож. В.Сливка. – Ужгород: Патент, 1996.
7. Кривин Феликс. Жизнь с препятствиями: Рассказы. Сказки. Стихи. [Сервиз на одну персону: 1990-е]. – Екатеринбург: У – Фактория, 2002.
8. Кривин Ф. Доля шутки – доля правды. Вступительная статья и примечания в кн.: Мелочи жизни. Русская сатира и юмор второй половины XIX- начала XX в. – М.: Художественная литература, 1988.
9. Юмор серьёзных писателей/Ф.Кривин. Вступительная статья к кн.: Юмор серьёзных писателей. – М.: Художественная литература, 1990.
10. Последнее интервью Феликса Кривина перед отъездом из Украины//Зеркало недели.-№49.-14 декабря 2001 года.

Людмила БОРОДИНА

ОСОБЕННОСТИ САТИРЫ Ф.КРИВИНА В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ 90-Х ГОДОВ

Аннотация. В статье исследованы сборники Ф. Кривина „Хвост павлина”, „Тюрьма имени Свободы”, «Завтрашние сказки», «Я угнал машину времени», „Плач по царю Ироду”, „Брызги шампанского» и другие, написанные в 90-е гг. XX в., когда его юмор приобретает черты острой иронии, беспощадной сатиры, гротеска, сарказма. Рассмотрены жанры миниатюр, литературных сказок, притч, „историй”, анекдотов, афоризмов, плачей в интерпретации писателя. Отмечено, что в 90-е г. обостряется откровенная публицистичность и социальная обличительность произведений, они опираются на художественные приёмы абсурда, парадокса, алогизма, мастерской иронии, писатель продолжает творить обличительные неологизмы, хиазмы, модифицированные эссе, переделывать пословицы и поговорки, в игровой форме декодирует официальные штампы речи советских масс-медиа и политические штампы советской поэзии. Писатель в произведениях данного периода по-новому использует приёмы фантастики, а именно – игру с пространством и временем.

Ключевые слова: Феликс Кривин, сатира, сарказм, ирония, абсурд, афоризмы, интертекст, басни, традиции, дистрофики, гуманизм, философичность.

Lyudmila BORODINA

FEATURES OF SATIRE OF F. KRIVIN IN THE WORKS OF THE 90s

Annotation. The article investigated the collections of F. Krivin “The Peacock’s Tail”, “Prison named Liberty”, “Tomorrow’s Tales of Tomorrow”, “I hijacked a time machine”, “Crying over King Herod”, “Champagne splashes” and others written in the 90s, when his humor acquires the features of sharp irony, merciless satire, grotesque, sarcasm. The genres of miniatures, literary tales, parables, "stories", anecdotes, aphorisms in

the interpretation of the writer are considered. It is noted that in the 1990s they rely on artistic methods of absurdity, paradox, allogism, irony workshop, the writer continues to create accusatory neologisms, chiasms, modified essays, remake proverbs and sayings, in a game form decodes official cliches of the speech of the Soviet mass media and political cliches of Soviet poetry. The writer in the works of this period in a new way uses the techniques of fiction, namely - the game with space and time.

Key words: Felix Krivin, satire, sarcasm, irony, absurdity, aphorisms, intertext, fables, traditions, «dystrophics», humanism, philosophy.

Стаття надійшла до редакції 16 листопада 2018 р.

© Бородіна Л.П., 2018

Бородіна Людмила Павлівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри слов'янської філології та світової літератури філологічного факультету УжНУ.

БІБЛІЙНІ АСПЕКТИ ПОВІСТІ ІВАНА ЧЕНДЕЯ «ІВАН»

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія

Випуск 2 (40) 2018

УДК 821.161.2.09(477.87)Чендей

Ігнатович О.С. Біблійні аспекти повісті Івана Чендея «Іван»; 14 стор.; кількість бібліографічних джерел – 12; мова українська.

Анотація. У статті простежується проблематика, сюжет повісті «Іван» Івана Чендея. Досліджуються точки дотику Святого писма і художнього твору, що дає можливість зіставити повість із «Притчею про багатого та Лазаря»; окреслити властиві повісті риси біблійної притчі з параболічною складовою; розкрити у творі споконвічну проблему боротьби добра і зла на історичному витку радянської доби; вказати на осмислення письменником категорій гріха, смертного гріха, каяття, спокути, відокремленості людини від свого народу; зауважити, що повторюване в повісті ім'я Іван – веде нас до Першого соборного послання св. апостола Івана, яке й пояснює християнські цінності, від яких відходить герой твору; простежити символ хреста, наскрізний у повісті, що об'єднує профанний час, яким живе Іван, та час сакральний, в системі координат якого перебувають герої, персонажі повісті Івана Чендея. За цим часом, очевидно, жив і сам письменник. Тому в різні роки та періоди його творчості, як пересвідчуємось, біблійні аспекти органічно присутні в його доробку.

Ключові слова: повість, притча, жанр, проблема добра і зла, сюжет, гріх, каяття, художня деталь, символ.

Сучасне українське літературознавство все більше уваги приділяє доробку Івана Чендея. Звісно простежується біблійна складова у творчості письменника. Проте цей аспект в прозі письменника вимагає більш докладного вивчення, особливо, коли йдеться про знакову повість митця – «Іван».

На присутність біблійних мотивів у творчості Івана Чендея вказували М. Жулинський, В.Марко, М. Хорошков, О.Козій, В. Бойко, Д. Федака, В. Поп та інші дослідники. Василь Марко відзначав: «на розхитування основ моралі – віри в Бога, поваги до церкви – Іван Чендей реагував як на драму народу» [7, с.110]. Саме це відчуття, вважав літературознавець, породило захист християнської моралі у творах письменника, а разом з тим і «першу сльозу» (В.Марко), якою сповнена повість прозаїка «Іван». Християнська мораль стає чинником, який формує в художньому світі письменника, зазначає О.Козій, «образ ідеального героя, як однієї зі складових творчої концепції І.Чендея», і це найпримітніше окреслено у повісті «Іван» [6, с.118]. Своєрідне зіставлення в зазначеному творі ідеалу (І.Стах) та антиідеалу (І.Каламар) простежує В.Бойко, акцентуючи на факті покарання Івана Каламаря, адже, стверджує науковець, «для народного світогляду важливо, щоб Божа кара стала реально зримою, показовою, незаперечною засторогою для інших. Таке прагнення верховинців знаходить конкретне відтворення у повісті І.Чендея «Іван» [3, с.125]. Пошук точок дотику художнього світу прозаїка та християнського світогляду спонукає до подальших наукових досліджень у цій галузі.

Мета статті – простежити біблійні аспекти повісті «Іван» І.Чендея.

Творчість Івана Чендея (1922 – 2005) відчутно пронизана біблійними мотивами. Вочевидь, це пов'язано із вихованням та становленням письменника, адже відомо, що його батько дякував у

закарпатському селі Дубове. Наклало відбиток на світоглядну систему І.Чендея й навчання у Хустській гімназії, де особливу увагу приділяли прищепленню християнського світогляду, і саме цей освітній заклад, пам'ятаємо, дав низку відомих у ХХ столітті священнослужителів краю (Теодор Ромжа, Іван Семедій, Іван Маргітич...). На особистості прозаїка позначилася також риса, протягом тисячоліть властива горянам, – дотримання християнської доктрини. Як спостеріг Ф.Потушняк про всякого нашого краянина: «Релігійна інституція у нього є продуктом установи, нормою... Віра у своїй основі є практична – за виконання обрядів, приписів, за молитви, дари і т.п. людина отримує на тому світі щасливе життя, а в протилежному разі – пекло» [9, с. 80, 86]. Тож вкорінені релігійні традиції присутні в прозі Івана Чендея цілком органічно.

Серед найвідоміших повістей письменника – твір «Іван» (1965), за який у радянський час Іван Чендей зазнав гонінь, а пізніше, у 1994 році, дістав високе звання лауреата Національної премії ім. Т.Шевченка.

Повість «Іван» складається з дев'яти частин, які знайомлять нас із життям сільського комуніста, завідуючого громадським харчуванням с.Забереж Івана Каламаря. Дія починається у передвечір'ї п'ятниці, коли селяни, незважаючи на приписи радянської системи, готуються до світлого свята Пасхи. Головний герой, називаючи християнські традиції «пережитком» [12, с. 6], йде до сільського старійшини священника Івана Стаха і заявляє, хоча й немає на те повноважень: «людям паски святити цього року не сміє!» [12, с. 9]; далі пиячить разом із сільським фельдшером Петром Фіцачком у чайній; прямує із ним на цвинтар, де з надмогильних хрестів розводить багаття, аби спекти солонину; згодом, вдруге за день навідується до Стаха, і тон його бесіди зі старим духівником настільки різкий, що той зауважує ко-

муністові: *«нічим себе так не обрубаси, не покалічиши, як своїм язиком!»* [12, с. 26]. У суботу Каламар, їдучи на велосипеді, потрапляє під колеса вантажівки. Великодню неділю зустрів Іван на лікарняному ліжку зі зламаною ногою.

Твір розгортається не лінійно. Із моменту потрапляння героя до лікарні дія мовби розгалужується – читач є свідком перебігу хвороби Каламара, а поряд із цим, через сюжетний прийом флешбеку, знайомиться із минулим чоловіка: на лікарняному ліжку, за порадою лікаря, він намагається згадати той момент, коли був щасливим, і приходить до запитання: *«Де мій Бог?»*.

У палаті Каламар має шанс заприятелювати із недужим дідом Петром Ясеновою, проте йому це не вдається (комуністу бракує культури спілкування); дізнається, що хвору ногу ампутуватимуть; а далі, що його покалічене тіло уразила гангрена; переживає кілька операцій: *«тричі рубали ногу неборакові»* [12, с. 54] та, як казали односельчани: *«мусив, сарака, помирати»* [12, с. 54]. Померлого комуніста відспівує Іван Стах. А восени батько Івана встановлює на його могилі хрест. Події повісті проходять у відтинку міжчасся прильоту і відльоту журавлів у село.

Критичне прочитання твору Івана Чендея у другій половині ХХ століття відбувалося з позицій радянського літературознавства: «у повісті «Іван» автор не лише ідеалізував патріархальну минувшину, активно виступаючи на захист попівсько-християнської моралі, але й висміює нашу дійсність, паплюжить образ нашого сучасника» [1, с. 188], «всіляко ідеалізуючи отця Стаха і релігію, І.Чендей чорною сажею маже Івана Каламаря, борця за нове життя і одного з перших представників нової влади у визволеному селі» [1, с.192]. Через десятиліття Іван Чендей чимало згадував про події свого життя, пов'язані із виходом книги «Березневий сніг», в якій була вміщена повість «Іван» [5].

Однак цей твір – на вічну морально-етичну тему: як людина, прийшовши до влади, не вміє розпорядитися нею на благо людям. Додається сюди й християнсько-етичний аспект: герой не розкаюється у здійснених вчинках, тому й зазнає низки покарань: аварія, ампутація ноги, гангрена і тяжка смерть. Загалом, письменник порушує проблему, що споконвіків царює в літературі, – протистояння добра і зла, яке коріннями сягає Святого письма. На наявності цього протистояння наголошує у тексті твору Іван Стах, згадуючи Каламареві історії Старого Заповіту: *«У казці про Адама і Єву, про Каїна і Авеля, про блудного непоштивого сина була і є велика правда! Був закон!.. Було дерево пізнання добра і зла...»* [12, с. 13]. Висміюючи біблійні «казки», Іван Каламар віддаляється від розуміння, що є добром, а що є злом. Містерія Пасхи дає йому ще одну можливість прислухатися до закону. Адже відбувається «примирення людини з Небом через Ісуса Христа» [8]. Цій можли-

вості й присвячує твір Іван Чендей. А Великдень, що наскрізно присутній у повісті, веде нас до Христового слова – притчі.

Біблійна притча найперше покликана унормувати поведінку людей на землі, що «розкривається крізь призму стосунків людини з Богом» [10, с. 2], проводячи відповідні зв'язки взаємозалежності між «градом земним» і «градом небесним». Повість «Іван» теж висвітлює питання унормованості поведінки персонажа, проте в соціалістичній громаді: йдеться про комуніста, його пошуки нових суспільних ідеалів і цінностей при запереченні християнської моралі. У результаті він деградує як людина.

Як і в біблійних притчах, у повісті присутне розмежування персонажів за суспільно-майновим станом (Каламар та сільська громада, Стах), який маркує їх духовний світ: людина з соціальним статусом стоїть нижче за моральними якостями, ніж людина з простоліуду.

Вслід за біблійними притчами, в повісті «Іван» використовується прийом градації. Причому це підсилення відбувається у трьох площинах: перша, сучасна – дії Каламаря напередодні Великодня; друга, минула – спогади комуніста про своє життя; третя як така, що окреслить його майбутню долю – останні тижні життя, проведені ним у лікарні. Символіка числа три підкреслює, що принаймні тричі герой мав шанс переглянути свої взаємини із оточенням, «унормувати поведінку», але він не має для цього моральних ресурсів.

Часто спостерігаємо у притчах присутність художньої деталі. У повісті теж наявна наскрізна художня деталь – це хрест. В експозиції твору образ хреста вбачаємо у тій *«великодній п'ятниці»*, яку згадує Анна [12, с. 6], що є днем розп'яття Ісуса Христа; того ж дня Каламар палить надмогильні хрести на цвинтарі; а в епілозі повісті його батько ставить на могилі сина дубовий хрест (за поширеною легендою на Закарпатті, Ісус Христос був розп'ятий на дубовому хресті [4]), і задивляється на його *«рамено з глибоко випеченими розжареною крицею літерами синового ймення так, наче тепер уже в цьому була вся його вічність»* [12, с. 55].

Так само, як біблійна притча підлягає «внутрішньому» тлумаченню, у повісті Іван Чендей роз'яснює причини Іванової недуги, додавши розділи: *«На хвіртці гупорили бабки...»* та *«Двоїсті музики»*. У першому з них, у манері бесіди сільських свашок, І.Чендей формує діалог, в якому ті зауважують: *«Іван сам чорта на себе напустив. Бо потоптав і людський закон, потоптав і святу заповідь»* [12, с. 36]; а під кінець повісті – розмову чоловіків, котрі мовби підсумовують те, що сталося з Каламарем, і попередню розмову жіноцтва: *«трутизна з'їла всього Івана, і віку йому вже не було»* [12, с. 54]. Супроводжується твір наскрізним риторичним запитанням головного персонажа: *«Де мій Бог?»*.

Кожному розділу Іван Чендей дав назву. І якщо точкою відліку твору стає заголовок першого розділу *«Курликали журавлі»*, то фінальний – іменується *«Знову курликали журавлі...»*. Приліт птахів і їх відбуття обрамлюють круговерть подій і наштотують на бачення ознак параболічності у творі. У 60-ті роки критика відзначала, що «сюжет розвивається за нехитрою схемою» [1, с.189]. Певно, що такий висновок спричинений підсвідомим відчуттям знайомих прийомів біблійної притчі у творі.

Одна з найвідоміших біблійних притч, яка мовить про людину, здатну покращити життя інших, але не робить цього, – це Ісусова оповідь *«Про багатого й Лазаря»*. Притча міститься у Євангелії від Луки на фоні роздумів Ісуса Христа про фарисеїв.

Слово «фарисеї» (із давньоєвр. – ті, що відокремились) – 1) послідовники релігійно-політичної течії, що існувала в Іудеї з середини 2 ст. до н.е. до 70-х рр. 1 ст. н.е. серед торгово-ремісничих верств. Багато уваги звертали на зовнішні прояви релігійності; 2) переносно – лицеміри, ханжі» [11, с. 697]. Ключове повідомлення притчі про те, що одна людина проводить своє життя у *«розкішних бенкетах»* [Лк.16:19], не маючи милості й розуміння до іншого, *«ім'я йому Лазар, що лежав у воріт його струпами вкритий, і бажав годуватися кришками, що зо столу багатого падали...»* [Лк. 16:20-21]. Багатий за життя не бере до уваги слів Мойсея і Пророків [Лк. 16:31], а відповідно їй не кається (певно, не визнавав своїх гріхів) у своїх помилках.

Ця схема властива повісті І.Чендея. На місці багатого – суспільно значима людина Іван Каламар, яка належить до того прошарку народу, що відокремилась особливим статусом комуніста й користується різними побутовими та матеріальними вигодами, що відділяють її від загальної маси. Хоча Іван не одягнений у *«порфіру й віссон»* [Лк. 16:19], зате бенкетує щоденно. У повісті цілий розділ (*«На цвинтарі»*) присвячений його гостині із Фіцачком у закапелку чайної села, за плюшевою червоною заслоною-перегородкою (таке собі перетвілення «порфіри»). Коли до них наблизився дід Ребричка, то відбувається наступний діалог:

- Діду, гов!.. А ви, діду, п'єте? – по склянках
Каламар мигнув чорними очима, що каламуттю заволоклось.

- Ні.

- Пийте, діду, однаково помрете!

- Нема, синку, за що!..

- Як нема?

- Гм... А нема... Коби, синку, такому, як я, старому вже хоч їсти було що! [12, с. 16].

Перебуваючи на лікарняному ліжку, Каламар із насолодою згадує бенкети, які влаштував, коли його односельці кінці з кінцями не могли звести. Перебуваючи в народній дружині села, мав їжу *«з ревізованих бичків і кабанців»* [12, с. 42].

Дружинник-Іван вихвалявся: *«До якого газди я тоді не зайшов, усюди мені честь віддавали! На стіл – паленка, сало, ковбаса, квашена капуста! Їж, роте, пий, роте, веселися, Іване Івановичу!...»* [12, с. 42].

Повсякчасне прагнення гостини, оцінювання якості життя можливістю наїстися, а також нехтування усіма морально-звичаєвими законами призводить до того, що на кладовищі Іван розпалоє багаття із надмогильних хрестів, аби спекти солонину. Якщо у притчі дуже коротко сказано про бенкетування багатого, то Іван Чендей приділяє увагу бенкетам, які влаштував Іван.

Іван не ходив у віссоні, зате – з багнетом через плече. Не носив порфіру, але червоною плюшевою заслоною відгороджувався від людей, не був фарисеєм, та відокремлено жив серед людей. Кожен час, здається, пропонує нові ознаки «обраності» персон.

Об'єднує повість і притчу концепт гріха. У притчі про гріх багатого сказано словами Авраама, зверненими до багатія, котрий терпів муки в аду: *«Згадай, сину, що ти вже прийняв за життя свого добре своє, а Лазар так само – лихе; тепер він тут тішиється, а ти мучишся»* [Лк.16: 25]. Біблійний гріх (беззаконня) «характеризується трьома аспектами: непослух і порушення Закону, руйнування взаємин з іншими людьми і повстання проти Бога, що є найбільш важливою концепцією» [8]. Іван Чендей веде сюжет саме в межах цих складових. Причому письменник торкається саме смертних гріхів («гріх на смерть» [Перше послання Івана, 5:16]), адже неспокутувані гріхи мав багатий із притчі, і ненажерливість – один із них.

Окрім ненажерливості Каламаря, І.Чендей описує його розпустність (ще один смертний гріх). Історія із любаскою Івана настільки глибоко вразила його першу дружину Марійку, що стала причиною її смерті. Хоча визнає чоловік, що кохав свою жінку, й через десятиліття після її відходу не переставав думати про неї.

Не може втриматися Каламар від непристойних дій навіть у чайній, у спілкуванні з офіціанткою: *«Тільки повернулася йти, коли її чіпко вхопило за ногу тугими кліщами»*.

- Іване, держіть руки при собі!.. Повім жінці, будете від неї биті! – розчервонілася.

- А ти дурна казати жінці? – Каламар навздогін, та його вже не чула, бо тільки посуд цорконів на підносі» [12, с. 16].

Про «непасенний гріх» Івана говорять і свашки: *«Та смішкувався він, свашко, не просто над святим Господом, а над грішними людьми. А то вже, свашко, є непасенний гріх, і кара за нього – велика...»* [12, с. 35].

Оте «смішкування» проявлялося у багатьох його вчинках: конфіскації майна у селян (наприклад, у дівчини Параски забирають швейну машинку, яку вона заробила за роки наймитування у пана піднотаря, бо начебто *«машинка фашистсь-*

ка» [12, с.43]); здирництві, коли начальникував на пункті «Заготсіно»; таємній радості від того, що йому *«перший раз у житті сказали «пане»* [12, с. 41]; нетактовному нагадуванні священику про смерть сина; зверхності по відношенню до діда Ясенови, відомого народного скрипаля, котрий опинився в одній лікарняній палаті з Каламарем. Іван настільки був сконцентрований на своїй персоні, що навіть не помітив відходу старого у вічність. Він все гукав до нього: *«Дед, а дед! Коли ти не хотів усім, помузич мені одному! Чуєш, дед!.. Слухай, дед! Не будь гордим! Плачу рубля!.. Плачу, скільки хочеш!..»* [12, с. 34].

Життя сільського комуніста начебто пройшло намарно, бо не було в його буднях основи – праці. Й усі діяння чоловіка пов'язувались зі знеціненням праці ближнього та існуванням за рахунок іншого. Він знехтував тими координатами, які визначають місце людини у суспільстві. Однак Іван свій спосіб життя вважав кращим, більш вдалим, тому був задоволений собою. Із тих паростків «смішкування» постав ще один гріх – гординя.

Письменник підсумовує емоційний стан героя: *«він чув, як щось велике прокотилося на шалених бистринах повз нього, як відбувалося немилосердне спустошення, коли щось чинив і не думав, що чинить, коли говорив про людей і не думав, що говорить, коли звертався до людей і не важив, що і як каже їм...»* [12, с. 47].

Концепт гріха настійно присутній у розмовах персонажів: дружина Анна дорікає Каламарю: *«Бійся Бога»* [12, с. 6], коли він просить їсти у великодню п'ятницю; *«Пекельний гріх творите!»* – застерігав Стах Івана; *«Я не вірю ані в гріх, ані в чорта, ані в бога!..»* [12, с. 25] – заявляв останній; дід Ясенова пояснює Іванові його каліцтво: *«То, синку, впала кара за якийсь гріх... Мала – за малий, велика – за великий!..»* [12, с. 31]; свашки теж обурювалися: *«...що Іван витворяв та виробляв на цвинтарі у великодню п'ятничку. Видається мені, що тої карі на землі нема, якою грішний міг би спокутувати. За таку провину мусай у смолі кипіти, на рожні пектися, вогненным мукам на іншому світі притерпіти...»* [12, с. 35]. І мовби ті самі слова, які промовив Авраам багатому: *«Задай, синку, що ти вже прийняв за життя свого добре своє...»* [Лк. 16:25], каже Стах до Каламаря: *«А повім тобі, синку: те, що тобі давалося – печатка голови сільради з усіма законами, правами і правдами, з усіма поклонами і почестями, печать голови сільського споживчого товариства з усіма повноваженнями... усе-усе тобі давалося на віру, у борг, з надією на тебе... Сталася біда! Ти не зміг повернути боргу! І тепер ходиш великим боржником...»* [12, с. 27].

Отже, Іван Каламар чинить беззаконня і непослух: це спалення хрестів на кладовищі, заборона Стахові святити паски. Він порушує людські критерії у взаєминах «старший – молодший»

тощо; руйнує стосунки з іншими людьми; повстає проти Бога (особливо в розмовах зі Стахом).

Після цих подій стається з Іваном прикра пригода: він потрапляє в дивну аварію, коли зненацька перед ним вигулькнув, наче з-під землі, чоловік у чорному, так само раптово, наче прима-ра, і зник. Так сталося для Каламаря покарання, а слова Стаха немовби виявилися попередженням вищої сили.

Важлива складова притчі «Про багатого й Лазаря» те, що багатий, не відчуваючи потреби в каятті, не аналізував відповідним чином своє життя. Як результат – він терпить *«муки в аду»*. Йому пояснює Авраам: *«А крім того всього, поміж нами та вами велика безодня поставлена, так що ті, що хочуть, переходити не можуть ізвідси до вас, ані не переходять ізвідти до нас»* [Лк.16:26]. Концепту каяття присвячена значна частина повісті «Іван». Упродовж днів, що Каламар перебуває на лікарняному ложі, він має можливість каяття і час для того, аби просити прощення в тих, кому нашкодив.

Його провідником на цій дорозі міг би стати Петро Ясенова – персонаж, здавалось би, другорядний у творі. Але символіка його імені (Петро – у перекладі «камінь», «скеля», а Ясенова – гора на Тячівщині), місце, відведене старійшині в повісті, та його смерть фокусують увагу на ньому, як на наріжному камені повісті. Відомий на всій околиці скрипаль – не лише трудівник і майстер своєї справи, а й носій традицій, мудрості народу. Він хоче торкнутися струн душі Каламаря, але той не готовий до труду над своїм внутрішнім світом. Для нього дідова музика – лише розвага.

Іван стає свідком смерті Ясенови (як багатий – смерті Лазаря). Його відхід мирний, не суєтний, у Великодне надвечір'я. За повір'ям, померлі в таку пору одразу будуть прийняті в Царство Небесне. В лікарняній палаті залишається Каламар у тяжких споминах-пошуках щасливого дня у своєму житті, з запитанням *«Де мій Бог?»*.

У повісті письменник вдається до прийому «історія в історії» і читач переноситься в Іванове дитинство, коли товариш розповів йому про знайдений «золотий камінь». Хлопчик і собі захотів золотого каменю, та не бажав ним ділитися з другом, що його відшукав. Коли малий запевнив, що йому золотий камінь непотрібен, Іван вирушив за ним у дорогу та приніс додому камінь із золотими прожилками. Проте батько Каламаря сказав, що на такому – можна лише ножі гострити. Та був після цього походу ще сон, в якому герой мчить разом зі своїм батьком на санях, запряжених кінями, якими сам хлопець поганяє. Тоді, уві сні, відчувався щасливим. Цей день і виділив для себе хворий Іван найщасливішим. У дійсному житті щасливого моменту не віднайшов.

А тим часом, люди гомоніли про життя Івана: *«за таку провину мусай у смолі кипіти, на рожні пектися, вогненным мукам на іншому світі»*

притерпіти», [12, с. 35], що веде знову нас до біблійної притчі. Багатий просить Авраама: *«Змилуйся, отче Аврааме, надо мною, і пошли мені Лазаря, – нехай умочить у воду кінця свого пальця, і язика мого прохолодить, бо я мучуся у полум'ї цім!»* [Лк. 16:24]. Вогонь починає палити Івана ще за життя, коли тримає долоню на *«незвичайно гарячому лівому цурпалку вище коліна»* [12, с. 47], коли *«тіло його впало у гарячку»* [12, с. 37]. І знову згадуються слова Стаха: *«нічим себе так не обрубаси, не покалічиш, як своїм язиком»* [12, с. 26], що матеріалізуються під час хвороби Івана, і його ногу *«тричі рубали»* [12, с. 54]. Чи прийшов Каламар до каяття? Чи став він тим бажаним блудним сином, що повертається до батька (а про цю притчу згадував йому І.Стах)? *«Яким я дерев'яним, кам'яним був! Вона плакала, а я сміявся!.. Я сміявся, а вона плакала!.. – повторяв і похитував головою Іван Каламар, чітко стискаючи її між двома дебелими долоньцями»* – з болем згадав він, як образив вдовицю Піковиху [12, с. 47]. Можливо, у такий спосіб чоловік розпочав акт каяття.

Ті лихі вчинки і переступи, які здійснив за час своєї діяльності, визначили й хворобу Івана Каламаря, і його смерть, неначе стали реальністю ті прокльони й «побажання», які подумки і вголос висловлювали йому односельці. Відокремленість від людей, сіяння зла й негативу навколо себе не дало можливості відчутти щастя й самому герою.

У повісті, названій *«Іван»*, зустрічаємо кілька однойменних образів: Іван Каламар; його батько теж Іван; священник Іван Стах; згадується і його син – Іван; у хаті Стаха – ікона Івана Хрестителя. А весь твір звучить як нагадування про Перше соборне послання св. апостола Івана, в якому йдеться про спільність нашу *«з Отцем і Сином Його Ісусом Христом»*, і застерігається кожен: *«Не любіть світу, ані того, що є в світі. Коли любить хто світ, у тім немає любови Отцівської, бо все, що в світі: пожадливість тілесна, і пожадливість очам, і пиша життяєва, – це не від Отця, а від світу. Минається і світ, і його пожадливість, а хто Божу волю виконує, той повік пробуває!»* [Перше соборне послання св. апостола Івана 2:15-17].

У посланні також йдеться про *«останню годину»*, яку пізнаємо по тому, *«що антихрист іде»*. Про антихристів сказано: *«Із нас вони вийшли, та до нас не належали. Коли б були належали до нас, то залишилися б з нами; але вийшли, щоб відкрилось, що не всі вони наші»* [Перше

соборне послання св. апостола Івана 2: 19]. Образ Івана змальовано як такого, що вийшов *«із нас»* – мав доброго батька, належав до сільської громади, але, обране ним життя відділило його від людей.

На відміну від окресленої долі багатого із *«Притчі про багатого й Лазаря»*, ми не знаємо, опинився Іван в аду чи на лоні Авраамовому. Не маємо також у повісті прямого звертання до п'ятьох братів багатого, які жили так само як і він. Але твір *«Іван»* звучить як пересторога тим, хто виокремлює себе від інших людей і живе за рахунок їхньої праці, зловживаючи народною довірою. Ще й тому радянська критика так *«взялася»* за твір, це незабаром вилилося у цькування письменника.

Завершує повість Іван Чендей картиною встановлення хреста на могилі комуніста Каламаря. Цей фінальний акорд провадить нас до початку твору, до слів Стаха, опертих на мудрість Старого Заповіту про *«дерево пізнання добра і зла»*, бо пам'ятаємо ж, що хрест, на якому був розп'ятий Ісус Христос, за легендою, зроблений із дерева пізнання добра і зла з Едемського саду (Сиф приніс своєму батькові Адаму гілку цього дерева). Так наскрізна у повісті художня деталь *хрест* переростає у символ, що об'єднує профанний час (окреслений у творі прильотом і відльотом журавлів) і час сакральний (оприявлений проблемою добра і зла, що йде від Адама і Єви й триватиме до другого пришествя).

Таким чином, простеживши точки дотику Святого письма і повісті *«Іван»* І.Чендея зауважуємо, що 1) повісті властиві риси біблійної притчі з параболічною складовою; 2) твір розкриває вічну проблему боротьби добра і зла на історичному витку радянської доби; 3) письменник осмислює категорії гріха, каяття та відокремленість людини від свого народу, що дає можливість зіставити повість із *«Притчею про багатого та Лазаря»*; 4) акцент, проставлений у творі на роздумах про гріх, спокуту, смертний гріх, а також постійно повторюване ім'я Іван ведуть нас до Першого соборного послання св. апостола Івана, яке й пояснює християнські цінності, від яких відходить герой твору; 5) символ хреста, наскрізний у повісті, об'єднує профанний час, яким живе Іван, та час сакральний, в системі координат якого перебувають усі герої, персонажі повісті Івана Чендея. За цим часом, очевидно, жив і сам письменник. Тому в різні роки та періоди його творчості спостерігаємо, що біблійні аспекти органічно присутні в його доробку.

Література

1. Балега Ю. Художні відкриття чи правда факту. – Ужгород, 1969. – 218 с.
2. Біблія. – М., 1988.
3. Бойко В. Етнічний і національний дискурс творчості Івана Чендея: [дис.на здоб.наук. ступ. канд.філол.наук. 10.01.01. українська література]. – К., 2017. – 202 с. – Режим доступу: <http://elibrary.kubg.edu.ua/19718/1pdf>

4. Великодня п'ятниця (легенда) // Великий сільсько-господарський календарь Подкарпатського общества наук. – 1944. – С.210-212.
5. Кіраль С. «Березневий сніг» – моя найчесніша книга»: збірка Івана Чендея в контексті доби сьогодення // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства. Збірник наукових праць. – Ужгород, 2018. – Вип.23. – С.154-162.
6. Козій О. Ідеал як складник художньої концепції Івана Чендея // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства. Творчість Івана Чендея в загальноукраїнському контексті. – Ужгород, 2007. – Вип.11. – С. 117-119.
7. Марко В. Сім сліз Івана Чендея // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія; Соціальні комунікації. – Ужгород, 2012. – Вип. 28. – С.110-114.
8. Основні аспекти біблійного вчення про гріх. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kpba.edu.ua/publikacii/statti/1862>.
9. Потушняк Ф. Світогляд закарпатського народу // Потушняк Ф. Я і безконечність. – Ужгород, 2003. – С.75-88.
10. Притчі. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.info-library.com.ua/books-text-4170.html>.
11. Словник іншомовних слів. – К., 1974. – С.697.
12. Чендей І. Іван // Чендей І. Калина під снігом. – К., 1988. – С.6-56.

Александра ИГНАТОВИЧ

БИБЛЕЙСКИЕ АСПЕКТЫ ПОВЕСТИ ИВАНА ЧЕНДЕЯ «ИВАН»

Аннотация. В статье исследуется проблематика, сюжет повести «Иван» И. Чендея. Исследуются точки соприкосновения Священного писания и художественного произведения, это дает возможность сопоставить повесть с «Притчей о богатом и Лазаре»; определить присущие повести черты библейской притчи с параболической составляющей; раскрыть в произведении извечную проблему борьбы добра и зла на историческом витке советской эпохи; указать на осмысление писателем категорий греха, смертного греха, раскаяния, искупления, обособленности человека от своего народа; заметить, что повторяющееся в повести имя Иван ведет нас к Первому соборному посланию св. апостола Иоанна, объясняющему христианские ценности, которые игнорирует герой произведения; проследить символ креста, сквозной в повести, объединяющий профанное время, которым живет Иоанн, и время сакральное, в системе координат которого находятся персонажи повести Ивана Чендея. По этому времени, очевидно, жил и сам писатель. В разные годы и периоды его творчества, как убеждаемся, библейские аспекты органично присутствуют в его произведениях.

Ключевые слова: Иван Чендей, повесть, сказка, жанр, проблема добра и зла, сюжет, грех, раскаяние, художественная деталь, символ.

Oleksandra IHNATOVYCH

THE BIBLICAL ASPECTS OF IVAN CHENDEI'S STORY "IVAN"

Annotation. The article deals with the themes and plot of Ivan Chendei's story "Ivan". The intersection of the Bible and the story "Ivan" have been analyzed. This analysis affords opportunity to trace the features of scriptural parable with parabolic component in the story "Ivan", to discover primordial issue of prevention between good and evil in time of soviet epoch, to show Ivan Chendei's artistic vision of sin, repentance and isolation of man from his people. The investigation of these topics makes possible to draw comparison between the story of Ivan Chendei and "The Parable of the Rich Man and Lazarus". Author of an article focuses on thoughts about sin, expiation, mortal sin, repentance, remarks that name Ivan, constantly repeating in the story leads to the First Cathedral Epistle of St. John the Apostle which explaining Christian values but Chendei's hero steps aside from these values. The meaning of cross symbol in the story "Ivan" was defined. The symbol unites profane time when Ivan lives and sacral time all heroes of the story stay in. Obviously, the writer himself had been living in sacral time. Therefore we trace the integral presence of biblical aspects in the works of Ivan Chendei at various periods of his creation.

Key words: Ivan Chendei, story, parable, genre, the problem of good and evil, plot, sin, repentance, artistic detail, symbol.

Стаття надійшла до редакції 4 листопада 2018 р.

© Ігнатович О.С., 2018

Ігнатович Олександра Степанівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури ДВНЗ «УжНУ».

Оксана ТИХОВСЬКА

ПСИХОЛОГІЧНЕ ПІДГРУНТЯ МІФОЛОГІЧНИХ УЯВЛЕНЬ ПРО РУШНИЦЮ ТА ПОЛЮВАННЯ У НАРОДНИХ ВІРУВАННЯХ ЗАКАРПАТТЯ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (40) 2018.

УДК 398.3 (477.87): 159.922.4

Тиховська О.М. Психологічне підгрунття міфологічних уявлень про рушницю та полювання у народних віруваннях Закарпаття; 16 стор.; кількість бібліографічних джерел – 13; мова українська.

Анотація. У статті на основі праці Ф. Потушняка «Стрільба в народнім вѣрованю» проаналізовано етно-психологічні передумови виникнення різних обрядів, вірувань і табу, пов'язаних з мисливством та зброєю. Розглянуто взаємозв'язок мисливських ритуалів з демонологічними уявленнями, акцентовано на символіці образів тварин. Простежено психологічне підгрунття легенд про дивовижну рушницю, акцентовано на народних віруваннях, відображених у цих текстах. Рушниця може трактуватися як персоніфікований образ архетипу Тіні у двох варіантах: як негативна Тінь – коли йдеться про дивовижну зброю, отриману стрільцем-«запроданцем» від нечистого (семантику якого перебирає на себе зброя); як позитивна Тінь – коли зброя освячена в процесі певних ритуальних, магічних дій з метою захисту від ворога, хижаків. У деяких міфологічних сюжетах на рушницю проєктується архетип Самості, про що свідчить здатність зброї долати демонів (упирів, нічників, перевертнів...).

Ключові слова: демонологія, магія, етнопсихологія, міфологія Закарпаття, мисливство, ритуал, народні вірування, рушниця.

Мисливство у житті наших предків крім практичної мети мало й сакральну складову, базувалося на демонологічних віруваннях та уявленнях про існування таємничого взаємозв'язку між людиною та світом невидимих духів, здатних сприяти успіху в полюванні на тварин. Цікаві записи народних уявлень та обрядів, пов'язаних з мисливством, були здійснені в 20-му столітті Володимиром Шухевичем (2-й том наукової розвідки «Гуцульщина» (1899-1908)) та Ф. Потушняком (стаття «Стрільба в народнім вѣрованю»). Деякі спостереження двох дослідників є подібними – вірування, пов'язані з мисливством, мали багато спільного в різних регіонах Західної України, але частина специфічних ритуалів виконувалась лише на Закарпатті, про що свідчить праця Ф.Потушняка. Про значення зброї у житті та віруваннях українців писали Н. Дядюх-Богатько [3, с.58] та В.Романюк [8], відштовхуючись значною мірою від праці В.Шухевича [12, с.257-267]. Стаття Ф.Потушняка «Стрільба в народнім вѣрованю» є маловідомою та не дослідженою, що зумовлює її актуальність.

За спостереженням А.Голана, колись у різних народів світу мисливці мали свого бога-покровителя: «у післянеолітичну добу архаїчний образ бога підземного царства розпався на ряд більш дрібних божеств, серед яких виявився і бог мисливства. Серед народів Північно-Західного Кавказу міфічний покровитель мисливства пов'язаний з громом та блискавкою» [2, с. 39]. Божество підземного царства у всіх міфологіях світу асоціювалося зі злом, темрявою, руйнуванням, тому не випадково у віруваннях українців воно трансформувалося в образ нечистого або ж чорта-годованця, здатного допомагати тим мисливцям, які згодні укласти з ним угоду. За спостереженням

Ф. Потушняка, прагнучи здобути успіх на полюванні, мисливець міг покликати на допомогу нечисту силу, зрікався світу ясного і ставав підданим «світу темного (а на межі цих двох світів і перебуває людина)» [6, с.149], віддаючи свою душу чортові. Мотив продажу душі демону взамін певних благ часто зустрічається у фольклорі: прагнучи здобути успіх у коханні, веденні господарства, тваринництві, «людина запродає себе чорту, лише щоб досягти бажаного становища. Тут воно полягає в отриманні здатності чарівного стріляння» [6, с. 149].

Ф. Потушняк описав декілька обрядів, до яких вдавалися нерозважливі мисливці на Закарпатті задля отримання значної здобичі на полюванні: «На Великдень, коли люди співають в церкві «Христос воскрес!», вийде такий на горбок за селом і вистрілить тричі, примовляючи: «Люди в церкві, а я стріляю». На такого будуть іти звірі в лісі, й кожного разу, коли прицілиться, то й влучить, бо вже такому чорт помагає» [6, с.149]. Такий ритуал, з психологічної точки зору, є своєрідним протестом проти духовних цінностей, запереченням ідеї воскресіння Бога, оскільки влучні постріли несуть смерть. Відтак, мисливець, стріляючи під час богослужіння, метафорично відрікається від Бога й проголошує про свій намір служити нечистому, дублюючи його поведінку, адже глум над святинями – це пріоритет темного божества, демона, чорта. Доцільність такого трактування увиразнюється ще одним ритуалом «запродажу», який мав бути здійснений «вранці, зазвичай в неділю під час служби, або у велике свято [...]»; щоб стати спритним стрільцем, треба стати перед хрестом («десь там, де люди не ходять») і вистрілити в нього, сказавши, для чого це робиться. Тоді або «він» сам з'явиться, або рушниця сама і без його появи

стане «чарівною», «бо от тепер вже він нею почне управляти»)» [6, с. 150]. Згідно з народними віруваннями Закарпаття, цей обряд міг виконуватися й трохи по-іншому: мисливець причащався в церкві, але причастя не з'їдав, а ховав під язиком і ніс до дому. Такі горе-стрільці «зав'язують його (причастя – О.Т.) в ряднину, а потім на Великдень за селом, на горбку до освячення пасок, коли люди співають «Христос воскрес!» стріляють в нього, попередньо вложивши або завертівши його в пеня. Той, що це зробить, вже передавався «йому». Це можна зробити і в інший день. Тільки тоді не все може вдатися («хоч гріх невідкупний»)» [6, с. 149-150]. Стріляючи в хрест або в причастя (котре символізує тіло і кров Бога), чоловік здійснював своєрідну демонічну ініціацію – проходив посвячення у «клас» богоборців, відступників, уподібнювався до нечистого через символічну декларацію свого наміру: 1) вбити бога – уособлення добра та істини, 2) вбити божественне начало в своїй душі (знищити зв'язок з Богом на свідомому та несвідомому рівні). З точки зору психоаналізу, такий обряд метафорично символізує розрив зв'язку між архетипом Самості та Его, а також одержимість людини архетипом негативної Тіні. Досить цікавим є те, що мисливець-«запроданець» проектує своє темне alter-ego на рушницю, яка стає уособленням смерті, жорстокості та невмотивованого вбивства тварин: «Коли такий запроданець перебуває на ловах, чорт підганяє йому звірів під приціл, а деколи і сам водить цівкою. І виходить так, ніби та рушниця сама влучає. Коли стрілець уникає полювання, «він» дуже сердиться. Йому тоді добре, коли стрілець дуже багато звірів уб'є, і згіршить у такий спосіб» [6, с.150]. «Нечистий» метафорично взаємодіє з мисливцем через спільне керування рушницею – чоловік володіє зброєю як фізичним об'єктом, тримаючи її в руках, а демон підпорядковує її собі на трансцендентному рівні, непомітно спрямовуючи до потрібної цілі, насажуючи зброю власним руйнівним, деструктивним духом. Таким чином, рушниця набуває магічних властивостей, оскільки на неї перенесена сила «нечистого», вона ніби отримує здатність впливати на поведінку тварин – і до мисливця, який володіє нею, «звірі йдуть цілими когортами, що він аж всіх їх перестріляти не може. Він завжди на щось наткнеться в лісі, що можна застрелити». Однак такий мисливець кінець кінцем стає нещасним, бо й совість починає його мучити за таку кількість знищених звірів, а потім вони починають йому ввижатися цілими натовпами і з'являються в його снах. «Він стріляє, а вони все йдуть і йдуть» [6, с.150]. Вплив негативної Тіні стає все сильнішим, вона повністю підпорядковує собі «Я» людини, цей процес призводить до одержимості демонічним аспектом несвідомого, й мисливець-«запроданець» втрачає психічну рівновагу, божеволіє: «руки такого не здатні взятися ні до якої роботи. До цього додається нарешті страх перед ними (тва-

ринами – О.Т.) і за свою душу. Він зненавидить свою рушницю і всіма силами буде прагнути позбутися її та свого ремесла, один раз і назавжди зрікаючись брати до рук рушницю, що, однак, не так легко зробити». Багато мисливців втрачають рівновагу й божеволіють від жалісливого вигляду тварин, марно знищених ними, які в образі привидів ніби протестують проти їх занапащеного життя» [6, с.150]. Відтак, з точки зору психоаналізу, бездумне вбивство тварин мисливцем-«запроданцем», від якого він втрачає психічну рівновагу, символізує подавлення архетипу позитивної Тіні, асиміляцію її інстинктивного аспекту демонічним ірраціональним імпульсом. Метафорично це відображає конфлікт мотивів у душі особистості. Архетип Тіні [13, с.224] є амбівалентним – уособлює і добро, і зло, що існує на рівні ідей та мотивів поведінки у несвідомому особистості. За різних життєвих обставин то один, то інший аспект цього архетипу справляє вплив на індивіда, на мотивацію його вчинків. Залежність мисливця-«запроданця» від рушниці символізує домінування архетипу негативної Тіні, витіснення ним і позитивної інстинктивної Тіні (спроєктованої на тварин), і Его самої людини.

Згідно з народними віруваннями українців Карпат, підпорядкована чорту «рушниця ніколи не втрачає своїх властивостей, бо нею вже він володіє. А він від свого вже не хоче відступити легко, (подібність із газдівником незаперечна). Коли така рушниця висить на клинку, вона сама час від часу рухається. Також і в куті вона не буде тихо стояти: теж час від часу рухається. Якщо ж залишити її зарядженою, вона може сама по собі вистрелити і когось обов'язково уб'є. Мусить завжди, хоча б лише раз у сім днів використовуватися для мисливства, а особливо в неділю (коли ходити по лісі гріх, коли люди в церкві). Її знищити також не можливо, бо він вчепиться до того, хто її знищив» [6, с.150]. У такий спосіб рушниця трактується як вмістилище (житло, тіло) нечистого духа, котрий потребує способу самовияву й шукає об'єкта маніпуляції. Однак щира спокута мисливця-«запроданця» здатна звільнити його від одержимості демонічним полюванням (метафорично – від одержимості архетипом негативної Тіні).

Мисливець, якому вдалося уникнути божевілля і який вчасно усвідомив свою помилку, міг спробувати позбутися рушниці, перепродавши її або залишивши десь у безлюдному місці як «подарунок» для недосвідчених мисливців. «Коли її перепродати комусь, то вона тому буде служити й збереже такі самі прикмети. Так і позбуваються її лише хитрим продажем. Наприклад, повісять у лісі на дерево, щоб собі її хтось взяв, не знаючи в чому справа, або продадуть комусь, а він нехай перепродасть іншому, поки вона не знайде собі такого, хто таку рушницю хоче мати» [6, с.150]. Символічно це утверджує ймовірність психічного зцілення людини

через створення передумов для звільнення її психіки від впливу архетипу негативної Тіні через усвідомлення її руйнівної сутності.

Водночас на Закарпатті існували вірування про можливість здобуття успіху в полюванні через висиджування газдівника-демона з яйця-зноска: «можна собі також здобути газдівника-ловця. Треба його висидіти з яйця-зноска, як будь-якого газдівника, або ж прикликати його вночі на роздоріжжі. Газдівник служить так само, як і «він», і не відрізняється нічим від першого, крім походження, чим водночас і підтверджується факт, що «він» є саме газдівником у трохи зміненому вигляді» [6, с.150]. В Україні побуває багато міфологічних легенд та бувальщин про народження демона з «ненормального» яйця («зноска»). Згідно з народними уявленнями, людина, яка носить «зносок» від чорної курки «під лівою пахвою 9 днів, відрікає його від світу ясного, приводить до світу темного» [7, с.260]. Метафорично – переносить зло зі своєї душі на яйце, що має породити демона [9, с.797]. Відбувається метафоричне проектування архетипу негативної Тіні (зла, існуючого в психіці людини) на яйце-зносок, з якого згодом нібито вилуплюється демонічний помічник, котрий здатен реалізувати злі, егоїстичні наміри людини. У випадку з мисливством – сприяє вдалому полюванню.

У міфології Закарпаття згадуються «два типи мисливців: звичайні і ті, що застосовують чародійні засоби. Звичайний, чесний мисливець не вживає під час своєї роботи жодних чарів, тільки праведним шляхом намагається досягти успіху. Наприклад, ідучи на полювання, він молиться, переступаючи поріг, хреститься і, беручи рушницю на плече, каже: «Боже, помагай!» або «будь на помочи!» Колись мисливці вміли такі молитви виголошувати, щоб велося, щоб рушниця удачу принесла» [6, с.149]. Ф. Потушняк згадує про давній звичай благословляння рушниць у церкві: «Був і такий звичай, що мисливці на Великдень або Водохреща і свої рушниці в церкві святити, а кулі і сьогодні ще святять з паскою. Мисливець, знімаючи рушницю з плеча, каже: «Боже, помагай!» – і по цьому можна зрозуміти, що він праведний». Такий мисливець поводить себе зі звіриною чесно і полюдськи» [6, с.149]. Праведним мисливцем, згідно з народними віруваннями, є лише той, що не прагне збагачення через вбивство тварин й виважено ставиться до процесу полювання: «Стріляє звірів тільки тоді, коли сам потребує м'яса, але не на продаж. Стріляти звірів на продаж є великим гріхом. Рушницю свою використовує лише у важливих випадках, бо рушницю можна зурочити, коли вистрілити з неї в нечисту тварину – собаку, kota і под.» [6, с. 149].

Про мисливство складено багато легенд, оскільки воно є «одним із етапів щасливого життя людства, коли людина жила одним нероздільним життям з природою. Полювання є його символом і виразом» [6, с. 151]. На думку Ф.Потушняка, при-

чина такої єдності зумовлена психологією людини, вродженим інстинктом мисливства (прагненням повернутися до первісного стану). «А водночас виражене тут і народне уявлення про звірят і піднесення їх до рівня людини, звідки легко провести паралель до уявлень про тотема» [6, с.151]. Сприймання тварини як тотема, а швидше – як одухотвореної істоти, котру можна підпорядкувати власній волі, метафорично утверджувало владу людини над світом природи; а мовою психоаналізу, утверджувало можливість асиміляції інстинктивної Тіні й здатність до духовного розвитку. Відтак, процес вбивства тварини під час полювання на рівні несвідомого міг символізувати умовну перемогу людини не тільки над фізичним об'єктом, але й над певним власним інстинктивним прагненням, яке мало трансформуватися у прагнення духовного плану. І це міркування цілком узгоджується зі спостереженням Ф.Потушняка: «звірі, переважно дикі звірі, через своє приховане загадкове життя є чимось незвичайним і таємничим, тому стають вони предметом казок і повір'їв – передусім вовк як символ лісової дикої сили, ворожої людині. Тому ставляться до них магічно, прагнучи їх здобути або завоювати їх прихильність» [6, с.149]. Таким чином, прагнення керувати ірраціональною силою інстинктів стало підґрунтям появи сюжетів чарівних казок, де є мотив полювання на тварин, їх здобування та підкорення [11, с.110].

Рушниця в уяві наших предків приділялося особливе значення, вона символізувала також здатність людини володарювати над тваринами, утверджувала вищість мисливця над світом природи й ніби зберігала часточку особистості самого власника. Саме тому «рушниця є дуже поважним предметом, її не можна позичати, ані іншим в руки давати. Тоді рушниця «несе» добро. Крім того, вона стоїть завжди на почесному місці і є своєрідним фетишем в хаті і на полюванні» [6, с.149]. Заборона давати свою зброю іншим, з точки зору психоаналізу, символізує прагнення людини до цілісності особистості, уникнення «зараження» злом (злими думками, емоціями, прагненнями) іншої особистості. Це – метафоричне запобігання можливості впливу архетипу негативної Тіні, попередження його вторгнення у свідомість.

Ф. Потушняк також зафіксував народні вірування про можливість впливати на зброю неагресивними методами, застосовуючи магічні знання й не вдаючись до допомоги демонічних сил: «є і інші способи, як зробити рушницю чарівною, котрі водночас зовсім не є грішними: треба знайти, по-перше, таку траву (наприклад, на Іван-день за тих самих обставин, що й при збиранні іншого зілля), взяти з собою і відповідно висушити (назва не знайома виразно, лише «стрільчик». Подібна до «псячки», вершок синій, а стан жовтий, із землі виростає чотирма стеблами). Ту траву треба скручувати або інакше вкласти в рушницю..., а

при заряджанні вставити в гільзу. Коли звір проходить лісом і наступить на таку траву, то де б не була рушниця, кивне собою – затрясється. У лісі, коли звір близько, то так захитається, що ловець відразу знає, де є звір» [6, с. 150]. Таким чином, полювання могло бути вдалим завдяки застосуванню мисливцем знань про магичні властивості рослин. Ритуал не містив елементів богохульства, чоловік не повинен був зневажати святиню, а вдавався до своєрідного мисливського ворожіння, котре базувалося на вірі у здатність рослин до віщування.

Подекуди мисливці замість рослин використовували голови змій у якості куль. Змії асоціювалися з нечистими духами, відповідно, їх застосування як набоїв («звикли загортати і голови змій, тоді так само влучно можна стріляти» [6, с. 150]) мало символічно утвердити прагнення людини підпорядкувати собі зло, зробити його засобом для досягнення власної мети. Але отримати повний контроль над зброєю у такий спосіб, згідно з народними віруваннями, було неможливо, оскільки «рушниця не завжди добре стріляє. Є такий час, коли вона зовсім не влучає в ціль. Тоді й добрий стрілець нічого не вполює» [6, с. 150]. Календарний час та річний цикл, згідно з цим повір'ям, визнавався нашими предками потужною сакральною силою, над якою людина не може мати влади, тому слід було ретельно вибирати період для полювання. Це народне вірування метафорично утверджувало віру в залежність долі людини і світу від волі божества, вищої сили й передбачало асиміляцію негативної Тіні на рівні несвідомого.

Згідно з іншими віруваннями, кулі не можуть зашкодити людям, які перебувають під магичним захистом божества або ж знайомі з рослиною магією: «Здатність бути не вразливим до куль можна осягнути через силу, що дається згори (наприклад, дає її Ілля за вбивство чорта), крім цього, є така рослина, що нею можна відганяти кулі, коли її має людина. Однак її мало хто має, і тяжко її дістати. Звичайно, це лише великі люди, котрим згори доручено виконати якусь велику справу» [6, с.151]. За спостереженням Ф.Потушняка, лише незвичайні люди володіють знаннями про магичні властивості рослин, оскільки для них долею передбачений особливий життєвий план. Згідно з народними переказами, невразливим до куль був Олекса Довбуш, він мав хрест-мольфу, зроблену старим мольфаром-відлюдником із Чорногори. «І саме ця мольфа була оберегом, який дарував Олексі невразливість до ворожої зброї. Адже для того, щоб його вбити, дванадцять попів у дванадцяти церквах правили дванадцять служб над кулею, вилитою зі срібла. Але й ця зачарована куля на могла вбити Олексу, настільки могутній захист він мав» [1, с. 151]. Відтак, народна оповідь про невразливість Олекси Довбуша до куль ворога підносить його до рівня лицарів, вибраних долею для реалізації важ-

ливих суспільних звершень, а також метафорично утверджує здатність героя контролювати деструктивний аспект архетипу Тіні (спроєктований на рушницю супротивника).

Існують народні вірування про можливість впливу на чужу рушницю з метою захисту себе чи тварин від ворога. Відштовхуються такі вірування від закону контагіозної магії – предмети, які колись торкалися одне одного, продовжують взаємодіяти на відстані. «Рушницю можна також заморозити (замантити), але це знають лише ловці старі і досвідчені. Роблять це з метою захисту від ворогів, коли хочуть, щоб неприятели не вистрілювали їх звірину, або просто з помсти. Для цього треба дістати щось зі зброї неприємеля... Здобути предмети вкладають в інертні об'єкти або такі, що були з подібними речами в контакті (мрець), щоб у такий спосіб через подібність прикмети мертвості перенесли й на зброю неприємеля» [6, с. 151]. Метафорично зброю ворога стає «мертвою» (не здатною до влучних пострілів), якщо її частина торкається чогось, дотичного до світу потойбіччя (мерця, труни і подібних речей). Водночас Ф. Потушняк згадує про існування обряду очищення для «замороженої» рушниці, яку, «щоб позбулася чарів, треба змивати або обкурювати. Обкурюють її тиміном, іван-зіллям, троян-зіллям таким самим способом і за таких самих умов, як при обкурюванні живої особи. Змивають рушницю звичайно чистцем проти заліза, в озері серед лісу, на потоці і під час цього кажуть певне замовляння, згадуючи, від чого відбувається змивання. Вони знають певні формули» [6, с. 151]. Такий обряд «зцілення» рушниці нагадує лікувальні обряди язичників, спрямовані на оздоровлення хворої людини магичною словесною формулою (замовлянням) та певною послідовністю ритуальних дій. Таким чином, рушниця сприймається як одухотворена істота або ж як проєкція душі людини.

На Закарпатті існували вірування у здатність зброї набувати дивовижних властивостей шляхом дотримання певного ритуалу, й особливе значення надавалося числовій символіці: «Рушниця і кулі, належним чином освячені, здатні побороги і нечистих духів. Пшениця дванадцять разів освячена на 12 всеношних із клинцем від першого лошати, від першої кобили, уб'є упира, дводушника, або й чорта, коли вистрілити з освяченої рушниці, з лівого плеча, натискаючи лівим пальцем. Це вважається доброю справою і така людина заслугує собі царство небесне після смерті» [6, с.151]. У такому контексті на рушницю метафорично проєктується сила світлого божества (зброя стає уособленням архетипу Самості), оскільки набуває здатності побороги демона (асимілювати негативну Тінь): «освячена або заморожена зброя має вищі прикмети. Нечиста сила не має проти неї снаги (напр., нічник)» [6, с. 151]. Прикладом реалізації такого давнього вірування, на думку Ф.Потушняка, є казка про стрільця, «котрий за

вбивство чорта отримує від чорнокнижника чарівне вміння стріляти (яке дістається магічним способом, але не є грішним)» [6, с. 151].

З мисливством у народних віруваннях пов'язано багато різноманітних табу, нехтування якими нібито може спровокувати нещасливе, невдале полювання: «Пушка тоді нічого не уб'є – не таланить. Наприклад, жінка не має права, коли чоловік їсть або виходить з хати перед полюванням, прясти, бо звір буде крутитися, як веретено, довкола; мисливець теж може заблукати». Жінка мусить вибрати для цього відповідний день і взагалі не робити чогось такого, що на основі подібності могло б статися з мисливцем та його зброєю» [6, с. 149]. Очевидно, жінка під час процесу прядіння/ткацтва, з точки зору міфологічного світогляду, набуває рис божества долі. До подібного висновку прийшов і Мірча Еліаде, котрий відзначив, що прядіння/ткацтво асоціювалося з жіночою магією, яка могла нашкодити чоловікам-мисливцям. «В деяких місцях (наприклад, у Японії) ще зберігся міфологічний спогад про постійну напругу і навіть конфлікт між таємними товариствами юних дівчат і товариствами чоловіків. Вночі чоловіки і їхні боги нападають на ткаль, руйнують їхню роботу, трощать їхні човники і ткацькі інструменти» [4, с. 287]. У такий спосіб, очевидно, чоловіки символічно убезпечують себе від ролі об'єктів магічного впливу жінок (щоб ті раптом їм не «напряли/наткали» небажаної долі). Подібно страх чоловіків перед магією жінок-пряль у народних віруваннях Закарпаття трансформувався в табу на прядіння перед полюванням.

Інші повір'я про успіх мисливців пов'язані з уявленнями про символіку тварин, дій та речей. Поганим знаком вважалося, якщо перед полюванням чоловікові хтось раптово переходив дорогу, «наприклад, стара жінка, хтось з чимось порожнім, [...] заць, кіт і под. [...] Всі віщування [...] базуються на законі подібності, аналогії явищ» [6, с. 149]. Такий «перехід» метафорично перекреслював вдалий шлях мисливця, унеможлилював успішне полювання.

І кішка, і заць асоціювалися з демонічною сутністю жінки: «у багатьох народів світу (кельтів, єгиптян, китайців) зайця мали за місячну тварину, а

греки вважали улюбленою твариною Афродіти [...] У Середньовічних маргіналіях заць також зображається твариною Венери» [5, с. 37]. А кішка (особливо чорна) у міфологічних легендах та бувальщинах постає уособленням відьми. «В епоху Середньовіччя вважалося, що відьма може набувати вигляду чорної кішки [...], виникнення таких асоціацій було зумовлене відкиданням офіційним католицтвом сексуальних інстинктів, одного з важливих аспектів фемінності. І саме це справило значний вплив на розвиток образу кішки як символу згубної, інстинктивної фемінності» [10, с. 243]. Таким чином, страх перед жіночою магією виявився в мисливських табу, пов'язаних з «нечистими» тваринами, символічними проєкціями демонічної фемінності.

Отже, мисливство в уяві наших предків пов'язувалося з вірою в існування магічного взаємозв'язку між людиною і тваринами, між стрільцем та рушницею. З точки зору психоаналізу, на тварин проєктується інстинктивний аспект архетипу Тіні, подолання якого є передумовою психологічної ініціації людини, символізує здатність переходу на наступний еволюційний рівень. Рушниця може трактуватися як персоніфікований образ архетипу Тіні у двох варіантах: як негативна Тінь – коли йдеться про дивовижну зброю, отриману стрільцем-«запроданцем» від нечистого (семантику якого перебирає на себе зброя); як позитивна Тінь – коли зброя освячена в процесі певних ритуальних, магічних дій з метою захисту від ворога, хижаків. У деяких міфологічних сюжетах на рушницю проєктується архетип Самості, про що свідчить здатність зброї долати демонів (упирів, нічників, перевертнів...). Відтак, рушницю можна трактувати як метафоричне альтер-его мисливця, прояв його духовних нахилів та вподобань. Якщо в душі мисливця домінує зло, рушниця підсилює це почуття, поглиблює його й штовхає до занепаду. Якщо ж мисливець є доброю людиною, то зброя здатна облагородити свого власника, зробивши його сильнішим за демонів. Пласт вірувань про невразливість людини до куль, здатність впливати на чужу зброю замовляннями та магічними ритуалами відображає уявлення наших предків про можливість розвитку прихованих потенційних можливостей психіки, духовності, тобто окреслює символічні етапи психологічної ініціації особистості.

Література

1. Бердник Г. Знаки карпатської магії (Таємниця старого мольфара) / Громоваця Бердник. – Київ: «Зелений пес», 2006. – 368 с.
2. Голан А. Миф и символ /Ариэль Голан. – Москва: Русслит, 1993. – 375 с.
3. Дядюх-Богатько Н. Художні особливості зброї як складова образної та обрядової системи Гуцульщини / Наталія Дядюх-Богатько // Історія релігії в Україні: наук. щорічник / Інститут релігієзнавства. – Львів : Логос, 2008. – Книга I. – С. 56-64.
4. Еліаде М. Священне й мирське; Міфи, сновидіння і містерії; Мефістофель і андрогін; Окультизм, ворожитство та культурні уподобання / Мірча Еліаде; [пер. з нім., фр., англ. Г.Кьорян, В.Сахно]. – К. : Основи, 2001. – 591 с.
5. Мусіхіна Л. Звірослов: Міфологема тваринного світу українців / Лілія Мусіхіна. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2013. – 192с.
6. Потушняк Ф. Стрільба в народнімъ вѣрованію / Федір Потушняк // Літературна недѣля. – Річник. 2. – Ужгород, 1942.– С.148-151.

7. Потушняк Ф. Яйце в народном вірваню / Федір Потушняк // Літературна недѣля. – Річник. 2. – Ужгород, 1942. – С. 259-261.
8. Романюк В. Вірування мисливців українських Карпат / Володимир Романюк // Народознавчі зошити. – 2011. – № 2(98). – С. 207-214.
9. Тиховська О. Етнопсихологічне підґрунтя космогонічних міфів про створення світу з яйця / Оксана Тиховська // Щорічний науковий збірник Сьомої міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції з україністики “Діалог мов – діалог культур. Україна і світ”. Серія: Міжнародна наукова Інтернет-конференція з україністики. – Випуск 2016. – Видавництво: Verlag readbox unipress Open Publishing LMU, 2017. – С. 796-804.
10. Тиховська О. Психологічне підґрунтя образу дводушника в українській міфології / Оксана Тиховська // Науковий вісник Ужгородського університету. – Серія: Філологія. Випуск 2 (36). – Ужгород, 2016. – С. 242-248.
11. Тиховська О. Українська народна чарівна казка: психоаналітичний аспект. Монографія / Оксана Тиховська. – Ужгород: Гражда, 2011. – 256 с.
12. Шухевич В. Гуцульщина: У 5-ти томах / Володимир Шухевич ; [перед. слово Дм. Ватаманюка ; вступ. ст. П. Арсенича]. – Верховина: Гуцульщина, 1997. – Т. 2. – 350 с.
13. Юнг К.-Г. Структура психики и архетипы / Карл Густав Юнг. – М. : Академический Проект, 2007. – 303 с.

Оксана ТИХОВСКАЯ

**ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ПРЕДПОСЫЛКИ МИФОЛОГИЧЕСКИХ ПРЕДСТАВЛЕНИЙ
О РУЖЬЕ И ОХОТЕ В НАРОДНЫХ ПОВЕРЬЯХ ЗАКАРПАТЬЯ**

Аннотация. В статье на основе труда Ф. Потушняка «Стрѣльба в народнымъ вѣрваню» проанализированы этнопсихологические условия возникновения разных обрядов, верований и табу, связанных с охотой и стрельбой. Рассмотрена взаимосвязь охотничьих ритуалов с демонологическими представлениями, акцентирована символика образов животных. Прослежена психологическая составляющая легенд о волшебном ружье. Оно может интерпретироваться как персонифицированный образ архетипа Тени в двух вариантах: как негативная Тень, когда речь идет о волшебном ружье, полученном стрелцом-предателем от нечистой силы (семантику которой впитывает оружие); позитивная Тень появляется, когда оружие освящено в процессе некоторых ритуальных, магических действий с целью защиты от врага и от зверей-хищников. В некоторых мифологических сюжетах на оружие влияет архетип Самости, оружие в таком случае способно побеждать демонов (вампиров, ночниц, оборотней ...).

Ключевые слова: демонология, магия, этнопсихология, мифология Закарпатья, охота, ритуал, народные поверья, ружье.

Oksana TYKHOVSKA

**PSYCHOLOGICAL BACKGROUNDS OF MYTHOLOGICAL IDEAS
OF THE GUN AND HUNTING IN FOLK BELIEFS OF TRANSCARPATIA**

Summary. In this article the ethno-psychological preconditions of appearance of different traditions, beliefs and taboos connected with hunting and weapons were analyzed on the basis of F. Potushnyak's work «Shooting in beliefs». It was considered the interrelation of hunting with demonic conception, animal epos and the stress is made on symbols of animal images. The psychological bases of legends about wonderful gun were observed and accentuated on folk beliefs which were represented in these texts. The gun can be interpreted as a personified image of Shade archetype in two variants: negative Shade – that is magic weapon getting by the hunter from “unclean”; positive Shade when the weapon which was sanctified in the process of some rituals, magic actions in order to defend him from the enemies or predator. In some mythological plots the archetype of Self is projected onto the gun proving the ability of the gun to kill demons (vampires, night-men, werewolves).

Key words: demonology, magic, ethno-psychology, mythology of Transcarpathia, hunting, ritual, folk beliefs, gun.

Стаття надійшла до редакції 27 листопада 2018 р.

© Тиховська О.М., 2018

Тиховська Оксана Михайлівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури філологічного факультету ДВНЗ «УжНУ».

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНИЙ КОНТЕКСТ

Наталія БЕДЗІР

ПРОФОРІЄНТАЦІЙНЕ ВИХОВАННЯ СТУДЕНТА – МАЙБУТНЬОГО ПЕДАГОГА

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (40) 2018

УДК 371.134:37.048.4

Бедзір Н.П. Профорієнтаційне виховання студента – майбутнього педагога; 9 стор.; кількість бібліографічних джерел – 9; мова – українська.

Анотація. У статті розглядаються проблеми та подаються рекомендації щодо осмислення праці вчителя студентом у процесі педагогічної освіти. Практика студента повинна включати не тільки фахові завдання, але і осмислення психологічної, емоційної сторони професії. У статті подаються психолого-педагогічні завдання для студента – майбутнього вчителя, визначається мета їх проведення.

Ключові слова: профорієнтація студента, педагогіка, вчитель, школа, психологія.

Педагогічна наука і практика визначають нове ставлення до проблем виховання та навчання майбутнього покоління вчителів в Україні. Сучасна українська педагогіка досліджує закономірності й особливості розвитку національної школи, виховання, виявляє і зміцнює європейські традиції вітчизняної системи освіти, використовуючи досвід К. Ушинського, В. Сухомлинського, Френе, Монтессорі, Дьюї, вальдорфської педагогіки. У дослідженнях, пов'язаних з пошуком гуманістичних, духовних підстав виховання, стверджується думка про те, що виховання покликане актуалізувати гуманітарні функції, відповідати на сутнісні питання життя, бути живильним середовищем духовного і морального розвитку особистості. Виховання повинно стати засобом відродження національної культури, допомагати змінам соціального характеру людей в напрямку самоорганізації і особистої відповідальності, бути гарантом громадянського миру, відновлення моральності, соціального захисту та охорони дитинства, показувати шлях становлення відкритого, демократичного суспільства [1].

У даний час визначилися напрями вдосконалення вищої педагогічної освіти, в числі яких - виховання педагога-гуманіста, професіонала, дослідника, громадянина, здатного до ефективного вирішення завдань навчання і виховання школярів у всіх ланках освітньої системи. Суспільні, економічні, геополітичні зміни в українському суспільстві призвели до суттєвої переоцінки самого феномена освіченості і вихованості. Розподіл вищої освіти на педагогічні та фахові спеціалізації, прийнятий сьогодні за провідний принцип вищої гуманітарної освіти, вказує на те, що абітурієнти частіше обирають непедагогічні спеціальності. Наприклад, у філології, де сьогодні існує можливість обрати спеціальність перекладача, редак-

тора, науковця-дослідника, а не тільки вчителя, перевага віддається непедагогічним спеціальностям. Абітурієнти стараються уникати вчительської професії, керуючись або своїм не зовсім вдалим досвідом перебування в школі, або стереотипами образу вчителя і шкільного середовища.

Які корективи потрібно внести в професійну орієнтацію студента – майбутнього педагога, щоб відновити привабливість та бажаність вчительської професії в сучасній освіті? Основна увага приділена підготовці компетентної, творчої особистості майбутнього фахівця, здатного до неперервного професійного й особистісного саморозвитку. Підсумовуючи засади сучасної педагогічної думки, В.І. Шахов пише про те, що педагогічна освіта майбутнього вчителя побудована на реалізації ідей цілісності педагогічного процесу (О. Абдулліна, А. Бойко, В.Краєвський, І. Лернер); спільної продуктивної діяльності (О. Киричук, Я. Коломенський); контекстного навчання (А. Вербицький, А. Кондратьєва); застосування проблемних завдань (Л. Кондрашова, Л. Спірін, А. Фурман); теорії педагогічної рефлексії (Ю. Кулюткін, Г. Сухобська); положень інтенсифікації навчальної діяльності студентів (Ю. Бабанський, І. Ільясів, В. Ляудіс); авторських концепцій вищої педагогічної освіти (С. Архангельський, В.Бондар, М. Вашуленко, А. Мудрик, В. Слатьонін, І. Харламов) [9, с. 3]. Найбільшою завадою на шляху підвищення ефективності базової педагогічної освіти є відсутність цілісної концепції педагогічної підготовки майбутнього вчителя, яка забезпечувала б формування базових педагогічних компетентностей як здатності ефективно виконувати найрізноманітніші функції професійної діяльності, працювати над постійним професійним і особистісним самовдосконаленням [2, с. 43].

Образ професії – це уявлення людини про обрану професію та ставлення до неї. Можна ствер-

джувати, що людина знайшла своє місце, якщо вона уявляє, де і ким вона буде працювати, що від неї вимагатиметься. Із цим пов'язане планування свого професійного майбутнього, яке впливає на характер професійних очікувань, емоційну привабливість, переконаність у правильному виборі професійних намірів, позитивне ставлення до професії [4].

Якщо за перший та другий етапи базової педагогічної освіти вважати адаптаційно-професійний та локально-професійний, то саме в них потрібно прищеплювати студенту повагу та любов до майбутньої професії педагога. **Адаптаційно-професійний** етап служить лише фундаментом, базою, яка ознайомлює майбутнього учителя з основними особливостями його навчально-професійної діяльності і забезпечує *входження в педагогічний контекст діяльності, формує базову педагогічну компетентність на рівні ознайомлення й сприйняття освітніх феноменів*.

Локально-професійний етап спрямований на засвоєння студентами базових педагогічних знань, умінь і ціннісних орієнтацій переважно варіативного й оцінного характеру, підготовку *майбутнього вчителя до "розуміння" суті та функцій педагогічної діяльності, формування умінь і навичок самостійної практичної педагогічної діяльності, розвиток позитивної Я-концепції* [9].

Перший крок на цьому шляху – формування суб'єктивного, особистісного змісту професії. Наголошую: не загального уявлення, а особистісного осмислення. Як вважає психолог І. Абакумова, особистість проникає в зміст явища у чотири етапи: першим є етап змістовного вибору, другим – етап розкриття змісту даного явища (розуміння), далі провадиться реалізація змісту та наостанок проходить емоційне переживання привласненого змісту [7]. Отже, студенту необхідно вийти за рамки стереотипів, соціальних шаблонів, сталих уявлень і знайти своє рішення-переконавання, тобто стати у позицію переконаного суб'єкта.

Найперший механізм самоосмислення – рефлексія, коли осмислюються передумови, закономірності, механізми власної діяльності, поведінки, аналізуються власні можливості, здібності та ін. (здійснюється рефлексивність).

Рефлексія допоможе перетворенню свідомості, діяльності, спілкування, поведінки студента та виробить самостійну цілісну оцінку педагогічного процесу. Допоможуть у розвитку позитивної Я-концепції певні психолого-педагогічні практики, які вже існують у методиках шкільної педагогіки та психології. Наприклад, на практиці можна виконати завдання, запропоновані німецьким психологом та психотерапевтом Клаусом Фопелем у його чотиристороннику „Як навчити дітей співробітничати” (1999) [8]. Студентам пропонується записати у дві колонки якості, що характеризують їх як

майбутніх педагогів. У перший стовпчик записують та нумерують особисті якості, які будуть сприяти успішній професійній педагогічній діяльності та зростанню. У другий стовпчик – особисті якості, що будуть цьому заважати і можуть зашкодити. На окремому листку записуються якості, якими, на думку студента, повинен володіти вчитель-професіонал.

Коли робота закінчена, необхідно порівняти всі списки, можна провести обговорення та аналіз написаного разом із групою, можна зробити це самостійно. Завдяки цьому завданню студент повернеться до осмислення свого вибору і зрозуміє його відповідальність.

Наблизитись до змісту професії вчителя допоможе наступне завдання, яке сприятиме осмисленню власних педагогічних здібностей та нахилів. Кожен студент заповнює таблицю, де виставляє бали від 1 (найменше) до 5 (найбільше), оцінюючи свою мотивацію до праці вчителя за такими твердженнями: „Бажання спілкуватись із дітьми і виховувати їх”, „Можливість реалізувати себе творчо”, „Потреба у постійній самоосвіті”, „Бажання ділитись знаннями конкретної науки”, „Бажання внести зміни у шкільну освіту”, „Бажання зробити кар'єру”, „Бажання продовжити сімейну традицію – стати вчителем, як мама, тато, бабуся, сестра”, „Бажання стати таким, як улюблений вчитель”, „Бажання зробити життя дітей більш щасливим, ніж було в моїй школі”. Такий практикум може бути продовжений дискусією: чому люди обирають професію вчителя? Подібна розмова повинна наштовхнути студентів на широкі узагальнення та висновки [5].

Етапи реалізації (втілення) змісту можна провадити у формі щоденника для самоаналізу „Я – майбутній вчитель”, де сам студент вестиме спостереження за своїм особистісним зростанням. Емоційне переживання майбутньої професії пов'язане, як було сказано, із відмовою від стереотипів, шаблонів, кліше праці в школі та образу вчителя.

Зі студентами доцільно провести серію занять „Мій образ учителя”. Сюди входять обговорення образу „поганого педагога”, за уявленнями студентів. У даному випадку потрібно наголосити не на звинуваченні педагога, а на поясненні причин ситуації та шляхів її конструктивного поліпшення. „Мій образ учителя” необхідно продовжити практикумом „Ідеальний вчитель”, де образ зріцевого учителя змальовується з різних точок зору: 1) з погляду сучасного суспільства, 2) адміністрації школи, 3) батьків, 4) учнів, 5) самого вчителя. Усі висновки будуть різними, але зустрінуться збіги. Риси збігів у п'яти точках зору записуються на дошці, що і дасть можливість визначити характеристики ідеального вчителя.

У наступному завданні з „позитивної мотивації” кожному учаснику практикуму необхідно приблизно за 7-10 хвилин виділити 5 найбільш

характерних для професії вчителя втіх (те, ради чого представники даної професії взагалі працюють, що для них саме головне в житті, роботі...). Таке завдання формує в уяві студента комплекс непересічних цінностей у професії вчителя,

Гра-завдання „Поганий педагог” дає можливість розібратись у причинах непривабливості типу того чи іншого вчителя. Із групи вибирається студент- „поганий педагог”, у якого в групі є „захисники” та „обвинувачі”. „Поганого педагога” звинувачують члени групи у нетерплячості, грубості, неуважності, нестриманості тощо. Захисники пробують виправдати та захистити „поганого педагога”. Врешті „герой” сам пробує відповісти на звинувачення і вказати на ті риси, які потрібно виправити. Така гра-завдання направлена на усвідомлення своїх слабкостей у професійному становленні, недоликів у вчинках. Виявляється уміння коректно сприймати критику [5, с. 18].

Емоційне переживання набутого змісту вчительської професії може бути продовжене у практикумі „Професійні стереотипи” (розроблений відомим російським психологом Л. Тарабакіною). Передбачаючи, що стереотип – це впевненість в тому, що люди володіють деякими схожими якостями, учасникам пропонується на листочках дати опис певних осіб, наприклад, студента; українця; педагога; бідняка; дівчини..

Згодом проводиться обговорення: Як впливають стереотипи на людину? Чи правильно обмежити професійну діяльність стереотипами? Чи правильно це – наслідувати стереотипи професії? Мета такого завдання – виявлення вчительських стереотипів та їхнє переосмислення.

Кожна людина унікальна та індивідуальна. Індивідуальний підхід є найважливішим психолого-педагогічним принципом, згідно з яким у спільній діяльності враховуються індивідуальні особливості кожного суб'єкта: його установки та очікування, стиль працездатності, особливості пізнавальної активності та волі.

Використовуючи "Карту особистості майбутнього вчителя" з книги С.Б. Єлканова, можливо скласти програму професійного самовиховання [4, с.149-150].

Осмислення творчої самореалізації у професії вчителя повинно стати пріоритетним у ряду суб'єктивних оцінок студента про майбутню педагогічну професію. Можливість творчо жити, розвиватись, розбудовувати навколишній світ на засадах свободи мислення, діяльності, особистої відповідальності є надзвичайно позитивним кроком у професійній орієнтації майбутнього вчителя.

Література

1. Адаменко О.В. Українська педагогічна наука в другій половині ХХ століття: моногр. / О.В. Адаменко. – Луганськ: Альма-матер, 2005. – 708 с.
2. Адаменко О., Курило В. Особливості і тенденції розвитку педагогічної науки в Україні у другій половині ХХ століття// Рідна школа, № 4-5, 2012. – С. 39-43.

Творчою повинна постати праця вчителя в уяві молодшої людини – майбутнього педагога.

Реалізація зазначених завдань вимагає посилення виховних функцій педагогічної освіти і підвищення статусу виховання, що передбачає:

- розвиток ціннісно-сислового ставлення до професії педагога і актуалізацію потреби створити себе як педагога і як особистість;

- освоєння педагогічних цінностей, ідей як частини гуманітарної культури і загальнолюдських цінностей у формуванні педагогічного світогляду;

- розвиток інтелектуально-особистісного потенціалу студентів, їх здібностей та інтересів;

- розвиток духовно-моральної свободи особистості, здатності будувати своє життя за законами гуманності [3].

Концепція базової педагогічної освіти побудована на засадах системного, особистісного, дієвого, аксіологічного, акмеологічного, синергетичного та компетентнісного підходів, котрі визначають загальні принципи до визначення її структури, спрямованості, змісту й технології реалізації [1].

Отже, до найбільш ефективних принципів виховання майбутнього педагога належать такі:

1. Формування особистісного стилю взаємостосунків студента зі студентами і педагогами. У вихованні першочергового значення набуває знання педагогом не стільки індивідуальних особливостей студентів, скільки урахування особистісних характеристик.

2. Головною рушійною силою розвитку особистості майбутнього педагога є рефлексія та мотивація до професії вчителя. Практикуми із завданнями рефлексії та мотивації дозволяють повністю включати студента в діяльність і досягати максимального ефекту.

3. Створення позитивного емоційного фону й атмосфери емоційного підйому. У виховному процесі неможлива конфронтація, боротьба педагога зі студентами. Педагог повинен боротися не з поганими якостями студента, а за хороші якості у ньому.

4. Виховання через взаємодію. Основним завданням виховання є розвиток комунікативних якостей студента.

5. Виховання через творчість. Необхідно зазначити, що формування будь-яких якостей можливе тільки через креативну творчу діяльність із виразним окресленням мети, професійних перспектив, шляхів фахової самореалізації особистості.

3. Бех І. Д. Виховання особистості : у 2 кн. / І. Д. Бех. – К. : Либідь, 2003. – Кн. 1. : Особистісно-орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади. – К., 2003. – 280 с. Кн. 2. : Особистісно-орієнтований підхід: науково-практичні засади. – К., 2003. – 344 с.
4. Елканов С. Б. Профессиональное самовоспитание учителя: Кн. для учителя. - М.: Просвещение, 1986. – С. 149-150.
5. Психолого-педагогический практикум: учебное пособие для студ. учреждений высш. проф. образования/ Л.С. Подымова, Л.И. Духова и др.; под ред В.А. Слостёнина. – 6-е изд., стер. – М.: ИЦ «Академия», 2011. – 224 с.
6. Тарабакина Л. Профессиональные стереотипы // [Электронный ресурс]. Режим доступа: https://studopedia.su/14_71100_professionalnie-stereotipi-tarabakina-l-v.html
7. Титаренко Т.М. Рання молодість: проблеми смислотворення, подальше професійне й життєве самовизначення / Основи практичної психології / В. Панок, Т. Титаренко, Н. Чепелева та ін. - Вид. 2-е, стереотип. - К.: Либідь, 2001. - 536 с.
8. Фопель К. Как научить детей сотрудничать? Психологические игры и упражнения: Практическое пособие / Пер. с нем.; В 4-х томах. Т. 4.— М.: Генезис, 1999.— 160 с.
9. Шахов В.І. Теоретико-методологічні основи базової педагогічної освіти майбутніх учителів. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук. – Тернопіль, 2008. – 45 с.

Наталія БЕДЗИР

ПРОФОРИЕНТАЦИОННОЕ ВОСПИТАНИЕ СТУДЕНТА – БУДУЩЕГО ПЕДАГОГА

Аннотация. В статье рассматриваются проблемы и даются рекомендации по осмыслению труда учителя студентом в процессе педагогического образования. Практика студента должна включать не только профессиональные задачи, но и осмысление психологической, эмоциональной стороны профессии. В статье предлагаются психолого-педагогические задачи для студента - будущего учителя, определяется цель их проведения.

Ключевые слова: профорієнтація студентів, педагогіка, учитель, школа, психологія.

Nataliya BEDZIR

CAREER-GUIDANCE EDUCATION OF A STUDENTS-TRAINEE TEACHERS

Abstract. The article analyzes problems and provides recommendations for comprehension of the work of a teacher by a student in the process of his or her teacher training. The student's internship has to include not only occupational tasks, but also comprehension of the psychological, emotional side of the profession. The article determines psychological and pedagogical tasks and their purposes in the course of trainee-teacher internship.

Key words: career - guidance of a student, pedagogics, teacher, school, psychology.

Стаття надійшла до редакції 27 грудня 2018 р.

© Бедзір Н.П., 2018

Бедзір Наталія Прокопівна – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри слов'янської філології та світової літератури філологічного факультету Ужгородського національного університету.

ПРИСУТНІСТЬ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН У СОЦІАЛЬНОМУ ПРОСТОРИ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ ВІД ЗДОБУТТЯ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ І ДО СЬОГОДНІ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (40) 2018

УДК 81'373.231(=161.2)

Белей Л.Л. Присутність національних меншин у соціальному просторі Закарпатської області від здобуття незалежності України і до сьогодні; 11 стор.; кількість бібліографічних джерел – 8; мова українська.

Анотація. Стаття присвячена аналізу забезпечення прав національних меншин Закарпатської області України та їх активності, зокрема у сфері політики, громадських об'єднань, освіти, друкованих засобів масової інформації. В статті проаналізовано реєстри міністерства юстиції та відділу освіти і науки Закарпатської ОДА.

Ключові слова: соціальний простір, національна меншина, угорська меншина, румунська меншина, російська меншина, ромська меншина, словацька меншина, німецька меншина, єврейська меншина.

Забезпечення прав національних меншин, зокрема мовних, належить до пріоритетів соціальної політики України. Згідно з 10 статтею Конституції, «В Україні гарантується вільний розвиток, використання і захист російської, інших мов національних меншин України» [3]. Дотримання і тлумачення цієї статті часто стають предметом політичних спекуляцій. Зокрема, Закон про освіту, прийнятий Верховною радою 5 вересня 2017 року, призвів до напруження в угорсько-українських стосунках. Будапешт звинуватив Київ в утисканнях мовних прав національних меншин [7].

Щоб зрозуміти, чи дійсно українська влада утискає національні меншини, можна вдатися до наукових методів, зокрема до аналізу так званого соціального простору Закарпатської області та присутності в ньому національних меншин.

Соціальний простір має багато визначень. У цьому дослідженні ми використаємо широке трактування Анрі Лефевра: «У суспільстві весь простір – соціальний, він містить використання більш або менш пристосованих місць для соціальних відносин... це завжди суспільний продукт» [4, с. 186]. За Джоном О'Нілом, «Соціальний простір – це метафора для будь-якого досвіду громадського життя» [5, с. 174].

Таким чином, соціальним простором можна вважати найважливіші прояви суспільної діяльності: політика, громадські об'єднання, освіта, засоби масової інформації, сфера послуг, торгівля, ре-

лігія тощо. У цьому дослідженні ми проаналізуємо присутність національних меншин у тих сферах соціального простору, які контролює та регулює держава, аби зрозуміти, чи відбуваються утиски. Йдеться про наявність політичних партій, громадських об'єднань та товариств, освітніх закладів та друкованих засобів масової інформації, що забезпечують права національних меншин.

Населення Закарпатської області України не є гомогенним. За даними перепису 2001 року на території області проживають представники понад 100 національностей. Найбільш чисельна група – українці 1010,1 тис. осіб, або 80,5 %, угорці складають 151,5 тис. осіб, або 12,1 %, румуни – 32,2 тис. осіб, або 2,6 %, росіяни 31,0 тис. осіб, або 2,5 %. Роми становлять 1,1 %, словаки 0,5 %, німці 0,3 %, білоруси 0,12 %, євреї 0,05 %, поляки 0,04 % [2, с.3].

У всіх регіонах області переважну більшість становлять українці, крім м. Берегово та Берегівського району, де відповідно 48,1 та 76,1 % становлять угорці. Частково угорці проживають в Ужгородському, Виноградівському та Мукачівському районах і відповідно до підсумку району складають 33,4, 26,2 та 12,7 %. Населення румунської національності проживає в основному у Рахівському – 11,6 % та Тячівському районах – 12,4 %, [ibid.].

Одні національні групи зосереджені більше у сільській місцевості, інші – у міській. Див. табл.1

Таблиця 1

Національні меншини Закарпаття: міське та сільське населення

Національна меншина	Міське населення, %	Сільське населення, %
Угорці	11,6	12,3
Румуни	1,2	3,4
Росіяни	5,6	0,6
Роми	1,6	0,9
Словаки	0,9	0,2
Німці	0,6	0,1

Щодо мовного складу населення, то він майже повністю збігається з національним: понад 80 % населення вважає своєю рідною мовою українську, 12,7 % – угорську, 2,9 % – російську, 2,6 % – румунську. Тільки угорськомовна і російськомовна спільноти дещо більші від національних груп відповідно на 0,7 і 0,4 % [2, с. 9]. Це наслідок постколоніального престижу обох мов.

Отже, за переписом 2001 року (на жаль, актуальних даних бракує) майже п'ята частина населення області – це представники національних меншин. Відповідно, усі меншини повинні отримати від держави пропорційну до свого розміру кількість закладів освіти, забезпечення права на політичну діяльність, громадські об'єднання та засоби масової інформації. Окрім цього, держава не повинна перешкоджати ініціативам національних меншин, пов'язаним із соціальним простором, у рамках, визначених чинним законодавством.

Для аналізу забезпечення перерахованих прав ми використали відкриті реєстри з бази даних міністерства юстиції [8] та отримали інформацію у відповідь на запит до відділу освіти і науки Закарпатської ОДА [1].

Зі всіх національних меншин тільки угорська має свої політичні партії: «КМКС» Партія угорців Закарпаття та Демократична партія угорців України. Обидві утворилися у 2005 році. Ці партії представлені у Закарпатській обласній раді. Голова партії «КМКС» є першим заступником голови Закарпатської обласної ради VII скликання. Також представники цих політичних сил широко представлені в органах місцевого самоврядування, на територіях, де компактно проживає угорське населення. Інші національні меншини також представлені в місцевих органах влади, однак своїх політичних партій не мають.

Список громадських організацій, легалізованих Головним управлінням юстиції у Закарпатській області – це реєстр усіх об'єднань, зареєстрованих з часу здобуття незалежності і по сьогодні [8]. У реєстрі – 827 організацій, з них 81 пов'язана з національними меншинами (майже 10%).

Найактивніша у створенні організацій – угорська меншина. У реєстрі є 25 організацій (3 %). Перша організація зареєстрована у 1993 році (на її основі згодом створили партію «КМКС»). В Ужгороді зареєстровано 12 угорських організацій, у Берегові – 8, у Мукачеві – 3. Отже, меншина тяжіє до соціального простору обласного центру попри те, що тут не так багато угорського населення (6,9 %) [2, с.10]. Організації об'єднують угорців на підставі спільної культури, професії, заняття, релігії. Ось кілька прикладів: Спілка угорських бібліотекарів України, Закарпатське угорське педагогічне товариство, Закарпатська угорська організація скаутів, Спілка угорських підприємців Закарпаття, Спілка угорських журналістів Закарпаття, Товариство угорських митців Закарпаття образотворчого та прикладного мистецтва ім. Імре Ревеса, Закарпатське обласне громадське об'єднання «Товариство Святої Корони», Громадська організація Протестантська наукова спілка угорців Закарпат-

тя, Обласна громадська організація «Спілка закарпатських угорських багатодітних сімей» тощо.

Другою найактивнішою національною меншиною у створенні організацій стала ромська меншина. Вона створила 16 організацій (майже 2 % від усіх). Першу організацію створено у 1995 році – це Закарпатське обласне товариство циган «Амаро Дром» (Наша дорога). 15 організацій засновано в Ужгороді, одне – у Берегівському районі. Більшість організацій не мають якоїсь спеціалізації, а є просто товариствами ромів (іноді зі специфікацією на вік або стать), наприклад, Закарпатське обласне товариство ромів «Романі зор», Культурне товариство циган Закарпаття «Ром Сом» (Я циган), Закарпатська асоціація ромських громадських організацій «Скгіле» (Єдність), Культурне товариство захисту інтересів угорських ромів Закарпаття «Унг Ромен», Закарпатське обласне культурно-просвітне товариство ромських жінок «Терне чая по нево дром» (Молоді жінки на новій дорозі), Закарпатський обласний молодіжний ромський клуб. Одне товариство присвячено ромській музиці – Товариство музичної культури циган Закарпаття «Лаутарі» (Музикант).

Словацька нацменшина зареєструвала 5 організацій – першу у 1994 році (Обласна культурно-освітня організація «Матіца Словенська на Закарпатті»). П'ять організацій зареєстровано в Ужгороді, дві – у с. Сторожниця. Дві організації спрямовано на українсько-словацьку співпрацю: Українсько-словацький інститут гуманітарних ініціатив, Закарпатська обласна громадська організація «Українсько-словацьке товариство».

Російська нацменшина має 5 товариств, перше зареєстровано в 1994 році – Закарпатське товариство російської культури «Русский дом», Слов'янський Собор «Російська община» Закарпаття, Закарпатське товариство історичних родин «Ужгородское дворянское собрание», Закарпатське обласне товариство російської культури «Русь», Об'єднання російськомовної громадськості Закарпаття.

Румуни зареєстрували 4 товариства, 3 з яких у Тячівському районі. Отже, це єдина нацменшина, яка не тяжіє до обласного центру, бо більшість її представників і так проживає далеко від Ужгорода.

Німці, поляки та євреї зареєстрували по два товариства. Одне єврейське товариство гуртує угорськомовних євреїв (Товариство угорськомовних євреїв Закарпаття).

По одній організації зареєстрували також білоруси, вірмени, азербайджанці, греки та чехи.

Сфера освіти – один з ключових факторів забезпечення мовних прав національних меншин. Саме реформи у сфері освіти стали причиною загострення угорсько-українських відносин.

Станом на 2018 рік у Закарпатській області діє 589 дошкільних закладів, з них 108 (18,34 %) забезпечують потреби національних меншин: з угорською мовою виховання 77, з українською та угорською – 22 (разом 16,8 %), з румунською – 3 (0,51 %), з українською та словацькою – 2, а також по одному закладу з українською та російською, українською та ні-

мецькою, угорською та російською мовами виховання [1].

Із 668 шкіл загальної середньої освіти 118 забезпечують права національних меншин (17,7%). З угорською мовою навчання – 68 державних і 5 приватних (разом 73), з українською та угорською мовами навчання – 25, з угорською та російською – одна [1]. Отже, загалом права угорської меншини на шкільну освіту забезпечують 14,82 % шкіл області. Прикметно, що саме ця меншина відкрила приватні школи (починаючи з 1995 р.), що свідчить про її ініціативність.

Румунська меншина має 12 шкіл з румунською мовою навчання, одну школу з румунською та українською та одну школу з румунською та російською (2,1 %).

Словацька меншина має одну школу зі словацькою та українською мовами навчання. Росіяни – одну школу з російською мовою навчання і три з українською та російською мовами навчання (0,6 %).

За часів Радянського Союзу представників національних меншин Закарпаття навчали російською, а не українською. Саме тому в області ще залишилися школи та дошкільні заклади, що поєднують вивчення російської з угорською та румунською.

Угорська меншина – єдина в області, що має свої вищі навчальні заклади, де навчання проводиться

угорською: приватний Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II у Берегові (заснований 1996 року, сьогодні тут навчається 1100 – 1200 студентів) та Українсько-угорський навчально-науковий інститут при Ужгородському національному університеті.

Сфера ЗМІ зараз переживає період трансформації, кількість друкованих видань і тиражі щороку зменшуються, натомість зростає кількість онлайн-видань. У 2015 році в області надруковано 185 тис. примірників періодичних видань, а в 2017 – 80 тис. [6]. Тим не менш, якщо проаналізувати реєстр періодичних друкованих видань області від здобуття незалежності і до сьогодні, то можна простежити активність національних меншин у сфері ЗМІ.

За даними реєстру [8], за цей період з 353 зареєстрованих видань українською мовою виходило 262 видання (74 %), українською та російською 53, виключно російською 6 (разом 16,71 %), угорською 17, українською та угорською 16 (разом 9,35 %), словацькою 4 (1,13 %), румунською 3 (0,85 %), німецькою мовою 1. Окрім цього, роми зареєстрували 3 видання, що виходили українською і ромською (0,85 %), євреї – 2 (російською).

Зведена таблиця усіх параметрів виглядає так: див. табл. 2.

Таблиця 2

Зведені параметри присутності національних меншин у соціальному просторі Закарпатської області

	угорці	румун	росіяни	роми	словаки	німці	євреї
Відсоток від загального населення області	12,1	2,6	2,5	1,1	0,5	0,3	0,05
Політичні партії, кількість	2	-	-	-	-	-	-
Кількість та відсоток дошкільних закладів з мовою виховання меншини	130 (16,8%)	3 (0,51%)	2 (0,34%)	-	2 (0,34%)	1 (0,002%)	-
Кількість та відсоток середніх шкіл з мовою навчання меншини	99 (14,82%)	12 (2,1%)	4 (0,6%)	-	1 (0,15%)	-	-
Кількість вищих навчальних закладів з мовою навчання меншини	2	-	-	-	-	-	-
Кількість та відсоток громадських організацій у реєстрі	25 (3%)	4 (0,48%)	5 (0,6%)	16 (2%)	5 (0,6%)	2 (0,24%)	2 (0,24%)
Кількість та відсоток друкованих видань, що виходять (виходили) мовою меншини	33 (9,35%)	3 (0,85%)	59 (16,71%)	3 (0,85%)	4 (1,13%)	1 (0,3%)	2 (0,6%)

Проведений аналіз не є вичерпним дослідженням забезпечення прав національних меншин, оскільки зареєстровані організації, навчальні заклади та видання можуть не вести активної діяльності або не задовольняти усіх потреб меншин. Попри те, такий аналіз може дати уявлення про присутність меншини у соціальному просторі області, вказати на пріоритети меншин, їхні особливості.

У соціальному просторі Закарпатської області від здобуття незалежності і по сьогодні націо-

нальні меншини представлені досить пропорційно. Найповніше присутня найбільша національна меншина Закарпаття – угорська. Тільки вона має власні політичні партії, вищі навчальні заклади та приватні середні школи. Відсоток дошкільних закладів та середніх шкіл з угорською мовою виховання та навчання перевищує відсоток меншини у населенні області.

Румунська меншина має нормальне забезпечення закладами середньої шкільної освіти, про-

те мало дошкільних закладів. Російська община в аналізованому періоді мала найкраще забезпечення у сфері друкованих ЗМІ (однак це зумовлено постколоніальним престижем мови, а не активністю меншини). Ромська меншина найбільше проявила себе кількістю зареєстрованих організацій. Словацька меншина активна у сфері громадських об'єднань та друкованих видань. Німецька меншина позбавлена німецькомовної середньої шкільної освіти. Єврейська меншина, попри дуже малий розмір, помітніша у соціальному просторі За-

карпаття за значно більшу білоруську меншину (пор. 0,05% і 0,12% населення).

Аналіз показав, що національні меншини активізували свою діяльність у середині 1990-х років. Саме тоді починається масова реєстрація громадських об'єднань та друкованих ЗМІ.

Посилення державної підтримки потребують малочисельні національні меншини області, зокрема ромська, що позбавлена дошкільних закладів та шкіл з ромською мовою навчання.

Література

1. Департамент освіти і науки Закарпатської ОДА. Відповідь на інформаційний запит № 01.16/4659. – Ужгород, 30.10.2018.
2. Закарпатське обласне управління статистики. Національний склад населення та його мовні ознаки. Статистичний бюлетень/ І. Льтьо.– Ужгород: 2003. – 84 с.
3. Конституція України// [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/>
4. Lefebvre, H. State, Space, World/ H. Lefebvre. – London, 2009. – 343 p.
5. O'Neill, J. Sociology as a Skin Trade/ J. O'Neil. – London, 1972. – 288 p.
6. Паспорт Закарпатської області. Державна служба статистики. Головне управління статистики у Закарпатській області// [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://carpathia.gov.ua/sites/default/files/imce/passport_of_transcarpathian_region_2018.pdf
7. Огаркова Т. «Мовний закон України»: чому обурені Будапешт, Бухарест та Варшава// [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://hromadske.ua/posts/movnyi-zakon-naskilky-obureni-budapest-bukharest-ta-varshava>
8. Державний реєстр друкованих ЗМІ. Єдиний реєстр громадських формувань // [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.zakjust.gov.ua/derzhreiestratsiia-drukovanuykh-zmi-ta-hromadskykh-formuvan/spysky-zareiestrovanykh-hromadskykh-formuvan-drukovanuykh-zmi>

Лесь БЕЛЕЙ

ПРИСУТСТВИЕ НАЦИОНАЛЬНЫХ МЕНЬШИНСТВ В СОЦИАЛЬНОМ ПРОСТРАНСТВЕ ЗАКАРПАТСКОЙ ОБЛАСТИ ОТ ВРЕМЕНИ ПРИОБРЕТЕНИЯ НЕЗАВИСИМОСТИ УКРАИНЫ И ПОНЫНЕ

Аннотация. Стаття посвящена анализу обеспечения прав национальных меньшинств Закарпатской области Украины и их активности, в частности, в сфере политики, общественных объединений, образования, печатных средств массовой информации. В статье проанализированы реестры министерства юстиции и отдела образования и науки Закарпатской ОГА.

Ключевые слова: социальное пространство, национальное меньшинство, венгерское меньшинство, румынское меньшинство, русское меньшинство, ромское меньшинство, словацкое меньшинство, немецкое меньшинство, еврейское меньшинство.

Les BELEY

PRESENCE OF NATIONAL MINORITIES IN THE SOCIAL SPACE OF ZAKARPATTIA OBLAST FROM THE GAINING OF INDEPENDENCE OF UKRAINE TILL THE PRESENT DAY

Summary. The article is devoted to the protection of the rights of national minorities of Zakarpattia oblast of Ukraine and their activity, especially in the sphere of politics, public associations, education, printed mass media. The analysis is conducted on the registers of the ministry of Justice of Ukraine and the department of education and science of Zakarpattia oblast state administration.

Key words: social space, national minority, Hungarian minority, Romanian minority, Russian minority, Roma minority, Slovak minority, German minority, Jewish minority.

Стаття надійшла до редакції 27 листопада 2018 р.

© Белей Л.Л., 2018

Белей Лесь Любомирович – кандидат філологічних наук, молодший науковий співробітник відділу мов України Інституту мовознавства ім. О. Потебні НАН України.

ЕВОЛЮЦІЯ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНОГО ПОЛЯ СОЦІУМУ ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ ЕТНОСУ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (40) 2018

УДК 007:304:001

Бідзіля Ю.М. Еволюція інформаційно-комунікативного поля соціуму як чинник формування етносу; 19 стор.; кількість бібліографічних джерел – 16; мова – українська.

Анотація Автор аналізує інформаційну складову формуванні етносу як стійкої спільноти, відстежує загальні тенденції трансформації комунікаційного поля в історичному розрізі як процес, що впливав та продовжує впливати на утвердження етнічних спільнот. Становлення та розвиток комунікації розглядається як своєрідний маркер культурно-національних атрибутів народу. Автор розрізняє дві парадигми такої комунікації, що впливали на утвердження того чи іншого народу: внутрішню (інформаційно-комунікаційне поле всередині самого етносу) та зовнішню (комунікацію з іншими етносами, особливо територіально суміжними). Через соціально-комунікаційне поле проходить увесь процес розвитку етнічних спільнот, а також усі форми їх діяльності, навіть ті, які, на перший погляд, видаються слабо пов'язаними з інформаційною діяльністю.

Ключові слова: інформація, комунікація, етнос, етноідентичність, інформаційно-комунікаційне поле.

Світова спільнота – найбільш складна з відомих людству систем, унікальна за своїм характером, довкола неї ведеться чимало дискусій у різних галузях науки. Роль інформації в громадсько-політичному, економічному розвитку суспільства – одна з них. Нас передусім цікавить суспільство не в широкому розумінні (соціум як світова глобальна спільнота), а суспільство у вузькому розумінні (в контексті локального етнополітичного виміру) та роль інформаційно-комунікаційної складової в його формуванні.

Останнім часом багато говорять про комплексний підхід у вирішенні різних проблем, зокрема й конструктивної міжнаціональної комунікації. Це важливо з огляду на те, що з найдавніших часів спостерігаються спроби осмислити суспільство як моноетнічну та поліетнічну систему. Щоправда, тривалий час у науці мало уваги приділяли інформаційній та комунікаційній складовим у формуванні етносу як системи й ролі комунікації у встановленні позитивних, добросусідських чи паритетних міжетнічних стосунків. Водночас саме через комунікацію (як вербальну, так і невербальну, візуальну) увесь комплекс контактування, що дозволяв виявляти й усвідомлювати подібність та відмінність між сусідніми народами, допомагав налагоджувати зв'язки і сприяв у вирішенні складних соціально-політичних, економічних та інших проблем.

Інформація, у найширшому її розумінні, відіграла неоціненну роль у формуванні, розбудові та функціонуванні етнополітичного ладу нинішньої світової спільноти. Вербальна комунікація, так само, як і «етноси – явище чисто людське. У цьому, зокрема, полягає відмінність етнічних підрозділів людства від підрозділів расових. Расові відмінності – явище біологічне. Слід визнавати, що несхожість расового характеру була і в найдавнішого людства, і навіть у мавпоподібних предків людини, хоч до них ніяк не можна відносити без-

посередньо сучасні расові групи людства, у більшості з яких вирізняльні ознаки зформувалися відносно пізно. Етнічних же відмінностей, природно, взагалі не могло бути у мавпоподібних предків людини» [2, с. 5].

Важко переоцінити роль інформаційного чинника у формуванні етнічних спільнот та їхніх культур. З погляду комунікативістики, практичне життя людства з давніх часів є неперервним процесом комунікації. Важливо зауважити, що науковці розглядають інформацію в кількох відносно автономних парадигмах. По-перше, «для кожної популяції характерний безперервний потік спадкової інформації, яка передається від покоління до покоління через статеві клітини» [2, с. 18]. Таким чином, ідеться про генетично спадкову інформацію. Очевидно, що чим більше схрещувань здійснюється всередині популяції, тим інтенсивніше відбувається процес внутрішньогрупового обміну генетичною інформацією. По-друге, інформація, накопичена попередніми поколіннями, регулярно, впродовж багатьох століть передається нащадкам, спочатку в усній формі, через ритуали, звичаї, обряди, традиції, а згодом – у письмовій. По-третє, всякі контакти, в які вступають представники одного чи різних етносів (політичні, культурні, соціальні), визначаються через певні інформаційні правила, матриці, хоча й «не детермінують шляхи нашого осмислення символічних репрезентацій та соціальних взірців, з якими ми повсякденно зустрічаємося. Вони відображають культурні вартості та ідеології, які легітимуються, конкретизуються в часі і просторі, за допомогою конкретних сюжетів соціальної дії» [11, с. 74].

Отже, продовжуючи думку Джеймса Лалла, можемо твердити, що інформаційно-комунікаційні норми і правила кожного етносу є усвідомленими матрицями суспільної організації – своєрідними знаками, що зберігаються у свідомості суб'єктів соціальної дії, коли вони уявляють майбутнє, част-

ково спираючись на минуле. Уся ця система впливає на формування позитивного або негативного інформаційно-комунікаційного поля, зокрема, у ставленні до власного етносу та його історії.

Комунікація відіграла роль своєрідного маркера у формуванні етносу. Причому варто розрізняти дві площини такої комунікації, що впливали на становлення того чи іншого народу: 1) внутрішню (інформаційно-комунікаційне поле всередині самого етносу); 2) зовнішню (комунікацію з іншими етносами, особливо територіально суміжними).

Загалом, етнос – складна наукова категорія, яка має доволі широке і розмаїте тлумачення в сучасній науці, проте більшість науковців розуміє під цим поняттям групу людей, котра формувалася «в результаті природного розвитку на основі специфічних стереотипів свідомої поведінки. Етнос існує як стійка система, що шляхом вербальної та невербальної комунікації протиставляє себе усім іншим аналогічним групам людей за принципом «ми» – «не ми», «свої» – «чужі», «ми такі, а решта – інші» [12, с. 69].

Вважається, що поняття «етнос» (від грец. *ἔθνος* – група, плем'я, народ) увійшло в історико-етнографічну науку ще за часів Стародавньої Греції, де воно використовувалося для позначення окремих племен, спільнот. Народи, етноси виникають на певному етапі розвитку людства. Згідно з біблійним сказанням про «Вавилонське стовпоторіння», спочатку люди «тривалий час жили разом в одній країні, неподалік від гір Араратських, і розмовляли однією мовою» [4, с. 24, (11:1–9)]. Якось вони замислили «побудувати місто і в ньому вежу висотою аж до небес, аби прославитися і не коритися нащадкам Сима та Яфета». Бог розлютився від такого нахабства та змішав мови людей так, аби одні не розуміли промов інших, а людей розкидав по всій землі. Недобудоване місто дістало назву Вавилон, тобто змішання. Уся ж країна, де було це місто, стала називатися землею Вавилонською, а також Халдейською. Люди, розселившись по землі, поступово забували свій рід, і стали утворюватися окремі самостійні народи чи нації зі своїми звичаями і мовами [4, с. 24]. Скільки з'явилося тоді мов та народів, Біблія не повідомляє.

Шляхом різноманітної комунікації ще до епохи античності людство накопичило величезний масив інформації про близькі й далекі народи, а в Давній Греції та Давньому Римі ґрунтовно узагальнили цю інформацію та вибудували її у чітку систему, що й зумовило народження первісних етнографічних описів. Особливою ознакою цієї інформації був етноцентризм, тобто поділ народів не лише за принципом «свої» – «чужі», але й за рівнем їхнього культурного розвитку – на окультурені (цивілізовані) й дикі (варварські), а еталоном виступала їхня власна антична культура. Так, завдяки накопиченій інформації Геродот (V ст. до

н.е.), якого визнають «батьком історії», першим ознайомив людство з життям та побутом скіфів, передавши своє бачення та використавши те, що «розповідають скіфи про свій народ і про країну» [8]. Грецький історик та географ Стратон (64–63 рр. до н. е. – 23–24 рр. н. е.) уперше представив у своїй «Географії» у 17-ти книгах систематизований опис народів античності.

Через поширення, як правило, виключно позитивної інформації про свій народ представники етносу формують компліментарне уявлення щодо власної спільноти, культури, звичаїв, обрядів і традицій. Такий підхід був типовим для найдавнішого періоду в історії людства і чи не найскравіше виявився у працях відомих давньогрецьких мислителів. Для прикладу, Платон (427 – 347 рр. до н. е.) та його учень Аристотель (384 – 322 рр. до н. е.) відверто висловлювали своє негативне ставлення до інших народів, вважали за доцільне їх поневолювати, обстоювали відокремлений (ізолюваний) розвиток та ідею створення держави за етнічним принципом. Ми схильні вважати, що Платон у праці «Закон» уперше визначив різноступеневу комунікацію між людьми залежно від їхнього національного та соціального статусу в державі. Так, за його твердженням, до громадян не зараховують не лише рабів, а й іноземців, які мусять займатися землеробством, ремеслом і торгівлею, але без наживи. За Платоном, громадяни будуть забезпечені достатньою кількістю рабів, а останні мають займатися лише регламентованою працею. Громадянин же мав комунікувати з рабами лише мовою наказів та законів [див. дет.: 13].

За Аристотелем, те, що «людина є істота політична більшою мірою, ніж бджоли і всякого роду стадні тварини, видно з такого. Природа... нічого не робить даремно; тим часом з-поміж усіх живих істот тільки людина має здатність говорити. Адже голос передає смуток і радість, тому він притаманний і решті живих істот (оскільки їхні природні властивості розвинуті до такої міри, аби відчувати радість і смуток та передавати ці відчуття одне одному). Але мова здатна передавати як щось корисне, так і шкідливе, достоту як і те, що справедливе і несправедливе. Ця властивість людей відрізняє їх від інших живих істот: тільки людина здатна сприймати такі поняття, як добро і зло, справедливість і несправедливість» [див. дет.: 1] тощо. На його думку, на відміну від сім'ї та поселення, де комунікація заснована на прагненні до продовження роду і на батьківській владі, держава утворюється завдяки моральному спілкуванню між людьми. За твердженням Аристотеля, вона не є спільністю місця проживання, не створюється для відвернення взаємних образ чи заради зручності обміну. Усі ці обставини мусять бути для існування держави, але навіть і за їх наявності ще не буде держави; вона виникає лише тоді, коли складається спілкування між сім'ями і родами заради кращого життя. Підсумовуючи свої міркування з при-

воду гетерогенних видів співіснування, філософ вивів таку формулу держави: це спілкування подібних між собою людей заради досягнення якомога кращого життя. Таким чином, грецький філософ обстоював комунікацію різнорівневу, але найбільш продуктивною вважав ту, що відбувається між рівними та спрямована на вдосконалення системи. У таке розуміння комунікації в державі Аристотель уклав цілком конкретний зміст. Під людьми він розумів рівних один одному, вільних громадян грецьких полісів, які об'єдналися для спільного управління справами рабовласницького суспільства. Варварів і рабів Аристотель людьми не вважав. Вони, на його думку, були нерозвинені духовно і не здатні до державного життя; їхня доля – бути рабами у греків і, навпаки, рабовласник зображався ним як особа, що різко відрізнялася за своїми природними якостями від раба, як пан за природою, а раб – істота нижчого порядку, здатна лише коритися. Через те рабство філософ розглядав як необхідне і природне явище. Одні люди, писав він, за природою покликані панувати й управляти, інші – коритися й належати комусь іншому.

Отже, рабство – це природна необхідність, закон природи, – таке вихідне положення Аристотеля. Відповідно й вибудовувалася суспільна комунікація між рівними рабовласниками та рабовласником і рабом. Аргументацію рабства від природи Аристотель доповнював доказами економічного порядку. У тій державі, яка бажає мати правильний лад, громадяни повинні бути вільними від турботи про предмети першої необхідності. Отже, вважає мислитель, мусить існувати рабство. Комунікація як дозвілля та видовище теж має бути забезпечена рабами. Відзначаючи, що фізична праця не можлива без рабів, Аристотель оголосив рабство вічними природними відносинами людей у суспільстві [1].

Погляди Платона та Аристотеля на розвиток етнічних відносин у державі в дечому не збігалися. Зокрема, Аристотель, на відміну від свого вчителя, вважав доцільнішою територіально більшу державу, однак таку, що може бути контрольована імперією, чітко окресленим прихильником якої був сам. Більшість із положень обох етнополітичних та етнокомунікаційних доктрин лягли в основу стародавніх державних утворень, а відповідно до них і провадилася праінформаційна політика тогочасного суспільства.

Інтенсифікація соціальних комунікацій в умовах рольової диференціації особистості та суспільства сприяє розвитку етнічної ідентичності.

Однак комунікація епохи середньовіччя супроводжувалася нищівними війнами, загальним занепадом культури, а відповідно – «звуженням» інформаційно-етнічного світогляду. «Науковий інтерес до проблем людської історії і культури майже повністю обмежувався священними книгами і текстами» [16, с. 31]. Лише у Візантії зберег-

лися свідчення міжкультурної комунікації. У праці візантійських авторів – Прокопія Кесарійського та Йордана (VI ст.) – знаходимо доволі розлогі описи слов'ян і етносів Кавказу, фрагментарні відомості про угрофінські й тюркські етноси. Певну інформацію про етноси тогочасного світу зустрічаємо в численних історичних хроніках і літописах, зокрема, у вірменському літописі (VII ст.), «Бертинських анналах» (IX ст.), «Баварському географі» (XII ст.), «Золотих луках» (X ст.), працях Маврикія (IX ст.), церковних істориків Адама Тітмара і Гельмольда та ін.

Однак рівень міжкультурної комунікації усіх названих та пізніших пам'яток засвідчував вельми поверховий розвиток науки, а отже й неглибоке розуміння комунікації в середовищі інших народів. Недооцінка комунікації як важливого компонента міжлюдського контактування, викривлення інформації про інші етноси призводить до того, що визначено, за формулою В. Соловйова, як «національна самостійність – національне самозадоволення, національне самообожнювання – національне самознищення» [див. дет.: 14].

Глибинної міжетнічної комунікації не могло бути через те, що «у нововідкритих землях європейці звертали увагу переважно на культурно-побутові відмінності між етносами..., описували особливості господарства і знарядь праці, житла, одягу, оздоб, художніх виробів і культових предметів, домашнього начиння, їжі та ін.» [16, с. 32].

Специфічний характер має інформація про етноси в концепціях французьких філософів Ж. Боденя та М. Монтеня, які пояснювали особливості розвитку етносів природно-географічними умовами. Зокрема, Монтень у своїх «Дослідах» культурно-побутову своєрідність неєвропейських етносів пояснював їхньою близькістю до природи, укладом життя з простими моральними принципами, безтурботністю існування. Автор висунув концепцію «доброго дикуна», яка набула значної популярності в XVII – XVIII ст. і мала вплив на формування світоглядної позиції таких представників епохи Просвітництва, як Ж.-Ж. Руссо та Д. Дідро.

Новий етап у розумінні міжетнічної комунікації пов'язаний зі світоглядними концепціями А.-Р. Тюрго, Ф.-М. Вольтера, А. Фергюсона, які прагнули розробити схеми загальноісторичних стадій культурного розвитку людства. Однак відчутний злам в оцінці комунікації між різними етносами запропонував Й.-Г. Гердер, який спробував поєднати загальнолюдські стадії розвитку з ідеями етнічної своєрідності кожного етносу. Водночас він обстоював повноцінність кожної національної культури [7, с. 250].

Зацікавлення етнічною інформацією посилювалося в першій половині XIX століття, для якої характерні національно-визвольні рухи та посилення інтересу до історії й культури власних етносів. Варто згадати й романтиків, котрі відіграли важливу роль у поширенні інформації про мину-

шину, ідеї незалежності кожної культури, збереження усної народної творчості, свят, обрядів і звичаїв свого етносу. Щоправда, представники романтизму ідеалізували традиційну культуру та історію своїх етносів, трактували їх як прояви народної сутності, етнічної свідомості й національного духу. Романтики мали безпосередній вплив на представників «міфологічної школи» (брати Я. Грімм і В. Грімм, А. де Губернатіс, А. Кун, Ф. Мюллер, В. Шварц, Ф. Буслаєв, І. Худяков, О. Афанасьєв, І. Котляревський, О. Потебня, М. Маркевич, І. Срезневський, В. Пассек, К. Семєнтовський, М. Костомаров, М. Максимович, М. Цертелєв та ін.). «В Україні ідеї романтизму і міфологізму були настільки популярними, що значною мірою спричинили формування ідеології українського національно-визвольного руху», – зазначає М. Тиводар [16, с. 33].

Отже, на думку більшості вчених, етнос постає як комунікаційний та соціально-економічний організм, що самовідроджується внаслідок етнічно однорідних шлюбів і передання новим поколінням мови, культури, традицій, віри, звичаїв, а також у результаті природної та штучної (насильницької) асиміляції, міжетнічної інтеграції. Усе це відбувається під безпосереднім впливом інформаційно-комунікаційних процесів й зумовлено просторово-часовим контекстом. «Цей світ (а іншого людині не дано) не може бути об'єктивним, оскільки саме його виникнення і трансформації є функціями слова (інформації). Реальність – це те, що включено в інформаційне поле різного діапазону. Поза інформацією (Слова Божеського, або людського) немає реальності для людини. Інформація невіддільна від суб'єкта (як невіддільна від об'єкта та каналу зв'язку). А це значить, що самої по собі чисто об'єктивної реальності немає, вона... об'єктивно-суб'єктивна» [10].

Для усталеного існування етнос мусить створити свою державу, а цьому знову-таки сприяє поширення інформації про «своїх» і «чужих», а вже згодом на такому фундаменті будується інша інформаційна концепція етносу, зокрема й у деяких народів про божественне походження, про боговибраність тощо.

У сучасному розумінні термін «етнос» вперше з'являється у науковій літературі на зламі XVIII – XIX ст. До того вчені послуговувалися здебільшого такими термінами, як «плем'я», «нація», «раса». Дещо активніше слово «етнос» входить у науковий обіг у кінці XIX ст., але головним чином у формі похідного прикметника «етнічний». Спочатку термін використовується в різноманітних значеннях, зокрема для визначення: а) ранньої стадії людства (Л. Г. Морган); б) історико-культурних провінцій (А. Бастіан); в) загалом культурних одиниць (Ж. В. Ляпуж) [5, с. 7–23] тощо. Першу характеристику етнічної термінології, в т. ч. терміна «етнос», наближену до сучасного розуміння, дав французький антрополог Ж. Денікер

наприкінці XIX – на початку XX ст. Він вважав, що під етнічною групою слід розуміти народи, племена, нації. У цей час російський етнограф М. Могилянський конкретизував й поглибив зміст терміна «етнос», використовуючи його для визначення об'єктів етнографічних досліджень. Український етнограф П. Чубинський на практиці закріпив цей підхід до етнографічних проблем. У 1919 р. французький учений Ф. Рено запропонував розмежувати поняття «етнос» і «великий етнос». Німецький соціолог М. Вебер ще у 1920 році під етнічними групами пропонував розуміти ті групи людей, які поділяють суб'єктивну віру в спільне походження внаслідок подібності фізичного типу чи звичаїв або внаслідок однакових спогадів про колонізацію та міграції. Так само у 20-х роках минулого століття російський етнограф С. М. Широкогоров дав ґрунтовне наукове визначення терміна «етнос», у якому вперше було враховано об'єктивні й суб'єктивні чинники етногенезу. Етнос він визначав як групу людей, що розмовляють однією мовою, усвідомлюють своє місце, спільне походження, мають певний комплекс звичаїв, особливостей способу життя і відмінності.

Дискусія щодо факторів, які справляють визначальний вплив на формування етносу (інформаційно-комунікаційні чинники, історико-культурні умови розвитку, економічні фактори, ландшафт, біопсихологічні фактори, поява пасіонаріїв, ендогамія тощо), має довгу історію. Однак тривалий час надто мало уваги приділялося саме інформаційній складовій у формуванні етносу як стійкої спільноти. Одними з перших на території пострадянського простору активно почали опрацьовувати інформаційну концепцію етносу Н. Н. Чебоксаров та С. А. Арутюнов. За цією теорією, життя етносів характеризується стійкою циркуляцією інформаційних потоків у вигляді різних форм комунікації (вербальної та невербальної), куди входить і культурна традиція. У процесі історичного розвитку етносів – від племені до нації – щільність та інтенсивність інформаційних потоків зростає. Тому, на думку вчених, основна функція етносу полягає в захисті своїх членів від нестабільності й невизначеності життя. Свою функцію «інформаційного захисту» етнос виконує шляхом підтримування культурної традиції, тобто шляхом «відтворення» в нових поколіннях тих цінностей, символів та правил поведінки, які він виробив у процесі адаптації до природного і соціального середовища. Стійкий комплекс інформації (традиція) можливий тільки в умовах стійкого буття етносу, який зберігає свої межі, принципи, ідентифікацію [див.: 3, с. 13–23].

Обов'язковою й чіткою ознакою етносу, яка виробляється під безпосереднім впливом інформаційної традиції, є етнічна самосвідомість, тобто уявлення певної групи людей про себе як про народ. Етнічна самосвідомість (самовизначення, самоідентифікація) народу полягає в тому, що він вважає себе такою спільністю людей, яка відрізня-

ється від інших народів та людських спільнот (спілок, партій, держав, станів). Етнічна самосвідомість, інформаційно формуючись упродовж багатьох століть і передаючись від покоління до покоління, входить до звичайної свідомості людей. Інформація всередині етносу передається спадково шляхом виховання й приймається на віру беззастережно, не піддаючись характерологічному сумніву. Етнічні розрізнення здебільшого не обмірковуються та не аналізуються, а формуються й відчувуються за принципом: це – ми, а ті – інші.

Інформація відіграє чи не найважливішу роль у процесі етногенезу, тобто у наявності чи відсутності певних якостей, рис етносу, що є раз чи був колись. У науковій літературі паралельно з терміном «етногенез» вживається і термін «етнічна історія», який не збігається за значенням із першим. В останні десятиріччя серед науковців простежується тенденція до розрізнення цих понять, а тому термін «етногенез» стали застосовувати лише до процесу, «в результаті якого із ряду існуючих до цього етносів, етнічних спільнот або їх частин складається новий етнос, який усвідомлює себе як дещо відмінне від будь-яких існуючих раніше груп, виражає це самоусвідомлення через самоназву. Самоназва ця, як правило, походить від одного з раніше відомих етнонімів або інших визначень, але набуває якісно вирізняючого змісту» [3, с.8].

Самосвідомість, яка виражається через самоназву, – це основний етнічний маркер, який є результативним через взаємодію різних неоднотипних і неусюдисущих соціальних факторів, які створюють у сукупності певний згусток інформаційної мережі, що призводить до виокремлення етносу. Через цей механізм об'єктивні чинники буття етносу перетворюються у вираження самоназви як об'єктивної реальності. З моменту виникнення такого більш чи менш всеохопного явища в рамках певної групи населення через самосвідомість і самоназву етногенез, тобто становлення цієї групи як етносу, може загалом вважатися завершеним, а всі інші процеси складають подальшу етнічну історію цього етносу. Отже, «продовжується включення в його склад окремих іноземних груп; подальша консолідація етносу чи іноді, навпаки, відокремлення від нього деяких груп і їх перехід до інших етносів, або ж тимчасове послаблення внутрішньоетнічних зв'язків, яке не веде, щоправда, до розладу етносу як цілості; виникнення або стирання локальних особливостей малих етнографічних груп всередині етносу і т.п.» [3, с. 8–9]. Незважаючи на всі вищезгадані й не згадані явища, що суттєво змінюють конфігурацію, структуру й обличчя етносу на різних етапах його етнічної історії, етнос, незмінно зберігаючи свою самосвідомість і самоназву, оберігає цим спадковість свого існування, так само, як індивід продовжує залишатися однією і тією ж особою, незважаючи на те, що у нього відбуваються вікові та інші зміни.

Етнічна комунікація в процесі історичної минувшини втілювалася в певних соціально організованих формах і переплелася з традиціями. У цьому розумінні йдеться не лише про мову як засіб обміну інформацією, але й про почуття власного самоусвідомлення та вирізнення себе серед інших етносів, визначення диференційних ознак, які характеризують несхожість із сусідами. Впровадження інформаційного досвіду серед певної етнічної спільноти завжди виступає як першоджерело, а потім виливається у виразні традиції й виявляється природною необхідністю людського існування. Інформація слугує також чинником, що обґрунтовує необхідність існування тих чи інших авторитетних соціальних інститутів, а згодом через комунікацію підтримується їх здатність функціонувати й трансформуватися відповідно до суспільно-історичних потреб. Безперечно, мову найчастіше узвичаєно подають як основну рису в етнічному визначенні народу. До певної міри це справді так. Мова виступає одним із консолідаційних елементів самоідентифікації того чи іншого етносу, проте не є єдиним. Погодимось з думками низки дослідників, що мова – це всього лише інституалізована форма спільної для людини мовленнєвої діяльності, і саме тому вона повинна бути включена до найбільш широкого розуміння культури.

Не можемо водночас не погодитися з міркуваннями В. Буряка про те, що сучасна парадигма ЗМІ точно виражає еволюційну культуру свого становлення саме в контексті спадковості інформаційних архетипів народу, бо вони становлять базу такого інтелектуального феномена, як свідомісно-етнічна ідентифікація [6, с. 97].

Однак у процесі етнічного самоусвідомлення мова, беззаперечно, – важливий, але не головний чинник. До прикладу, австрійці, які послуговуються німецькою мовою, за своїм культурно-історичним та етнічним світоглядом не отожднюють себе з німцями. Так само ірландці та валлійці не ідентифікують себе з англійцями, а тим більше – з американцями, російськомовні українці не уподібнюють себе до росіян.

Вироблення та втілення етнічного комунікаційного досвіду, який для будь-якого народу сьогодні здається таким звичним, має тривалу й складну історію в кожного етносу. Якщо представники сусідніх європейських етносів розповідають про одне з найбільших християнських свят – Різдво, – то можна помітити, що воно не тільки вирізняється в кожній етнічній спільноті назвою, так би мовити, мовною оболонкою (наприклад, у словаків (Vianoce), в угорців (Karácsony), німців (Weihnachten), румунів (Crăciun), італійців (Natale), але й має свої специфічні традиції, тому представник кожного етносу уявляє це свято по-своєму. З іншого боку, комунікація будь-якого етносу – природна особливість, притаманна всій людській спільноті, але власна національна група сприймається як те, що є найближчим та найкращим.

Таке усвідомлення своєї єдності й самоідентифікації є відображенням, за визначенням М. Гумільова, «компліментарності» як підсвідомого відчуття взаємної симпатії та спільності людей. Визнання етнічним колективом своєї єдності – головна ознака етносу як системи. Окрім цього, існує також низка інших важливих рис, які визначають його як систему: мова, культура, територіальна єдність, спільність економічного життя, самоназва тощо.

Як зазначав іще Л. Морган, етногенез – це тривала ера поступової соціологізації людини й оцивілювання людства. Дослідник М. Степико наголошував з цього приводу, що такий процес «зумовлює стан речей, за якого на сьогодні всі соціуми є складними структурними утвореннями, визначеними складним переплетенням стосунків, заснованих на особистому досвіді, інтегрованості в механізми традиції, відносин віч-на-віч та відчужених відносин між людьми, представлених інституціональними системами: економікою, правом, політикою та ін...» [15, с. 13]. Взаємодія цих рівнів соціуму знайшла своє відображення в різних концепціях, які фіксують суперечність цілей раціональності та цілісної раціональності (М. Вебер), культури та цивілізації (О. Шпенглер), волі до взаємності та волі до влади (Ф. Ніцше), системи та життєвого світу (Ю. Габермас) тощо.

Етноси з їхньою культурою виступають специфічним вираженням соціального розвитку. За твердженням Ю. Бромлея, «етнічне у нації значно довговічніше за класове. І це дає підстави вважати, що слідом за виникненням безкласових націй можна чекати на їхнє поступове перетворення у власне етнічні спільноти» [5, с. 173]. Не зовсім погоджуємося з думкою вченого про можливість творення безкласового суспільства, але те, що національне є давнішим та довготривалішим і таким, що нікуди не зникає, доводять сучасні етнополітичні процеси в багатьох регіонах світу.

Курйозним, але характерним для представників української етнополітичної думки, є переконання, що українство – фрагментарний і загалом недорозвинутий суспільний організм із недовершеною плебейською сегментацією. Не можемо погодитися з твердженням, що «існує й зберігається певною мірою і до наших днів психонаціональний деформізм, який є причиною антагонізму між наддніпрянцями і галичанами» [12, с. 126]. О. Бочковський відносив українську націю до народів плебейських, народів-кріпаків, які мають недорозвинений національний організм, якому бракує горішньої частини національної піраміди. Тому одним із основних завдань української етнополітології він вважав з'ясування ролі та місця суспільних угруповань у розвитку нації. Поневолені народи, на його думку, відрізняються одним національним резервом – селянством, тому величезна «каменяр-

ська» робота щодо пробудження плебейських народів припадає на інтелігенцію. О. Бочковський простежує історичну роль духівництва, вчених, письменників у житті поневолених народів, аналізує стихійний романтизм, який завжди існує на перших етапах національного самовизначення, і доходить висновку, що «визволення народу буде ілюзорним, доки він не матиме певної та непохитної господарської бази» [12, с. 132].

Дотичним до інформаційно-комунікаційної проблеми формування кожної національної спільноти як етносоціального організму та не менш складним у цьому контексті є парадигматичне співвідношення термінів «етнос» – «національність», «нація» – «народ», «націоналізм» – «патріотизм», «етноідентичність» – «поліетнічність» тощо. Своєрідною методологічною проблемою вітчизняної науки постає і те, що до цього часу в українській соціально-комунікативній та й суспільствознавчій галузях знань немає одностайності щодо поняття «українська нація», від якого можна було б відштовхнутися в конкретних історичних, етнологічних, соціологічних, політологічних та інших дослідженнях. Авторитетний дослідник Г. Касьянов стверджує, що цьому поняттю науковці або ж взагалі не дають визначення, покладаючись на те, що з їхньої системи аргументів аудиторія сама зрозуміє, про що саме йдеться, або формують «робоче визначення», пристосоване до конкретних аналітичних завдань, або ж запозичують чийсь визначення» [9, с. 259]. При цьому не йдеться про те, щоб створити нормативну, універсальну дефініцію «нації», що в принципі неможливо. Йдеться передусім про певний набір формальних ознак поняття «українська нація», які визнаються такими, що з достатнім рівнем адекватності відображають суттєві ознаки спільноти, яка вважає себе або ж яку вважають інші «українською нацією». На нашу думку, важливим чинником тут, особливо в такому перехідному суспільстві, як українське, виступає інформаційно-комунікаційне поле. Практика нашої країни засвідчує, що перехід від соціалізму до ринкових умов, від штучного інтернаціоналізму до поліетнічного співіснування характеризується відсутністю інформаційно-комунікаційних механізмів, які б сприяли народженню в Україні української політичної нації. Однак інформаційно-комунікаційна політика, яка ігнорує етнос, призводить до непоправних результатів.

Отже, інформаційно-комунікаційна складова відіграла та продовжує відігравати одну з ключових ролей у процесі становлення та піднесення кожного етносу, а відтак і нації, зокрема й політичної. Характерно, що через соціально-комунікаційне поле проходить увесь процес розвитку народу, а також усі форми його діяльності, навіть ті, які, на перший погляд, видаються слабко пов'язаними з інформаційною діяльністю.

Література

1. Арістотель. Політика [Електронний ресурс] / Арістотель; пер. з давньогр. та передм. О. Кислюка. – К.: Основи, 2000. – 239 с. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/aristotle/arist02.htm>. – Дата доступу: 12.03.2017.
2. Арутюнов С. А. Передача информации как механизм существования этносоциальных и биологических групп человечества / С. А. Арутюнов, Н. Н. Чебоксаров // Расы и народы. – М., 1972. – № 2. – С. 8–30.
3. Арутюнов С. А. Народы и культуры: развитие и взаимодействие / С. А. Арутюнов. – М.: Наука, 1989. – 247 с.
4. Біблія у гравюрах Гюстава Доре [Старий Заповіт, Книга буття. Буття 11:1–9. – С 24]. – Львів : Ап-ріорі, 2011. – 488 с.
5. Бромлей Ю. В. Очерки теории этноса / Ю. В. Бромлей. – М.: Наука, 1983. – 412 с.
6. Буряк В. Д. Архетипно-інтелектуальний феномен національної свідомісної ідентифікації і публіцистичне мислення / Володимир Буряк // Вісник Львівського національного університету. Сер.: Журналістика. – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2004. – С. 97–111.
7. Гердер И. Г. Идеи к философии истории человечества / И. Г. Гердер. – М. : Наука, 1977. – 704 с.
8. Геродот. Мельпомена [Електронний ресурс] / Геродот. – Режим доступу: http://moonstation.tripod.com/default_006.html. – Дата доступу: 20.09.2013.
9. Касьянов Г. В. Теорії нації та націоналізму: [монографія] / Г.В. Касьянов. – К.: Либідь, 1999. – 259 с.
10. Кушерець В. І. Світоглядні основи буття в інформаційній парадигмі [Електронний ресурс] / В. І. Кушерець. – Режим доступу: <http://znannya.info/index.php/novini-znannya/nauka-i-suspilstvo/56-filosofiya/285-svitoglyadni-osnovi-buttya-v-informatsijnij-paradigmi>. – Дата доступу: 27.08.2017.
11. Лалл Дж. Мас-медіа, комунікація, культура: глобальний підхід / Джеймс Лалл ; пер. з англ. – К.: «К.І.С.», 2002. – 264 с.
12. Мала енциклопедія етнодержавознавства / НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького; редкол.: Ю. І. Римаренко (відп. ред.) та ін. – К. : Довіра ; Генеза, 1996. – 942 с.
13. Платон. Політик і Закони [Електронний ресурс] / Платон // Ізборник : електронна бібліотека. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/istpolit/ipd06.htm>. – Дата доступу: 07.05. 2017.
14. Соловьев В. Национальный вопрос в России [Электронный ресурс] / Владимир Соловьев. – Режим доступу: <http://www.magister.msk.ru/library/philos/solovyov/solovv31.htm>. – Дата доступа: 15.03.2014.
15. Степико М. Т. Буття етносу: витоки, сучасність, перспективи (філософсько-методологічний аналіз) : [монографія] / Михайло Степико. – К. : Товариство «Знання», КОО, 1998. – 251 с.
16. Тиводар М. П. Етнологія : навч. посіб. / Михайло Тиводар. – Ужгород : Гражда, 2010. – 504 с.

Юрий БИДЗИЛЯ

**ЭВОЛЮЦИЯ ИНФОРМАЦИОННО-КОММУНИКАЦИОННОГО ПОЛЯ СОЦИУМА
КАК ФАКТОР ФОРМИРОВАНИЯ ЭТНОСА**

Аннотация. Автор анализирует информационную составляющую в формировании этноса как устойчивого сообщества, отслеживает общие тенденции трансформации коммуникационного поля в историческом разрезе как процесса, который влиял и продолжает влиять на утверждение этнических сообществ. Становление и развитие коммуникации рассматривается как своеобразный маркер культурно-национальных атрибутов народа. Автор различает две парадигмы такой коммуникации, которые влияли на утверждение того или иного народа: внутреннюю (информационно-коммуникационное поле внутри самого этноса) и внешнюю (коммуникацию с другими этносами, особенно территориально пограничными). Через социально-коммуникационное поле проходит весь процесс развития этнических сообществ, а также все формы их деятельности, даже те, которые, на первый взгляд, кажутся слабо связанными с информационной деятельностью.

Ключевые слова: информация, коммуникация, этнос, этноидентичность информационно-коммуникационное поле.

Yuriy BIDZILYA

**THE EVOLUTION OF THE INFORMATION AND COMMUNICATION
FIELD OF SOCIETY AS A FACTOR IN THE FORMATION OF AN ETHNIC GROUP**

Abstract. The author analyzes the information component of the formation of the ethnic group as a sustainable community, tracks the general trends in the transformation of the communication field in historical terms as a process that has influenced and continues to influence the affirmation of ethnic communities. Formation and development of communications considered as a kind of marker of cultural and national attributes of

people. The author distinguishes between two paradigms such communication affecting the establishment of a people: internal (information and communication field inside the very ethnic group) and external (communication with other ethnic groups, especially geographically contiguous).

Through the social-communication field passes the whole process of the development of ethnic communities, as well as all forms of their activities, even those that, at first glance, are issued weakly related to information activities.

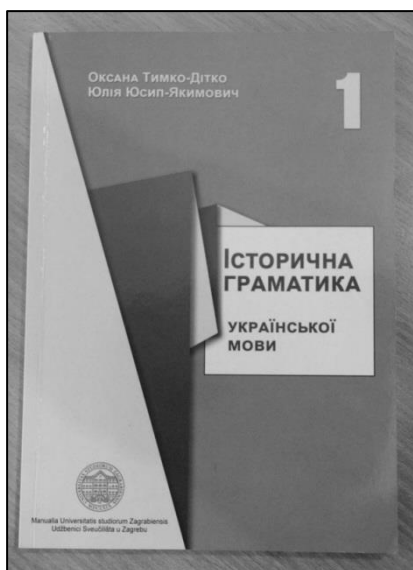
Key words: information, communication, ethnic groups, ethnic identity, information and communication field.

Стаття надійшла до редакції 16 листопада 2018 р.

© Бідзіля Ю.М., 2018

Бідзіля Юрій Михайлович – доктор наук із соціальних комунікацій, професор, завідувач кафедри журналістики Ужгородського національного університету.

УКРАЇНСЬКА МОВА ЗА КОРДОНОМ

Timko-Đitko O., Jusyp -Jakymovič J. Historijska gramatika ukrajinskog jezika, 1./ Izdavač Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu FF-press. 2017.– 182 c.

Тимко-Дітко О., Юсип-Якимович Ю. Історична грамати́ка української мови, 1. – Видавництво філософського факультету Загребського університету: FF-press. 2017.– 182 с.

ФІЛОЛОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

УЖГОРОДСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ВІТАЄ

доцента кафедри словацької філології УжНУ Юлію Василівну Юсип-Якимович, доктора наук Загребського університету Оксану Тимко-Дітко (Хорватія) – авторів підручника «Історична грамати́ка української мови», із присудженням II-го місця у конкурсі «Кращий підручник або навчальний посібник за 2017 рік» в УжНУ!

У видавництві філософського факультету Загребського університету FF-press побачив світ підручник «Історична грамати́ка української мови» Оксани Тимко-Дітко та Юлії Юсип-Якимович для студентів-україністів Хорватії, для славістів та усіх, хто цікавиться історією слов'янських мов, походженням і становленням української мови.

Підручник виконаний у межах проекту «Порівняльні славістичні лінгвокультурні студії» (Comparative Slavic Linguocultural Themes (КОМПАС), номер проекту: 6711157, керівник – проф. Неда Пінтарич (Neda Pintarić).

Книга присвячена історії становлення фонетики та фонології сучасної української мови, висвітленій крізь призму найновіших поглядів на її походження та періодизацію. Книга складається зі вступу та 10-ти розділів, які виділяються хронологічно – праслов'янський період (III – II тис. до н.е. – V ст. н.е.), праукраїнський раннього періоду (VI – XI ст.), давньоукраїнський Київської доби (XI – XIV ст.), власне український.

Кожний із періодів відзначається своїми особливостями, притаманними йому фонетичними процесами. Автори залучають до порівняльно-історичного аналізу значний матеріал із різних слов'янських, неслов'янських мов та їх діалектів, що подається в різних таблицях та схемах.

Підручник отримав високу оцінку не тільки в Україні, але й у Хорватії.

Вміщуємо відгуки вчених Загребського університету – проф. Н. Відмарович (Natalija Vidmarović) та проф. Д. Сесар (Dubravka Sesar) – мовою оригіналу.

Наталія ВІДМАРОВИЧ

«ПІДРУЧНИК Є ВИСОКОПРОФЕСІЙНИМ ТА ПОТРІБНИМ...»
Рецензія на підручник О.Тимко-Дітко, Ю.Юсип-Якимович
Історична граматика української мови, ч. 1.

Podatci o recenzentu

dr. sc. Natalija Vidmarović, red. prof., broj u UZR: 173105
Odsjek za istočnoslavenske jezike i književnosti,
Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
10 000 Zagreb, Ivana Lučića 3.
natalija.vidmarovic@ffzg.hr

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
Odsjek za istočnoslavenske jezike i
književnosti

Knjiga koja je napisana na ukrajinskom jeziku, sastoji se od ukupno 10 poglavlja, iječnika osnovnih pojmova, popisa literature i popisa kratica. Konceptualno predstavlja prvi dio historijske gramatike ukrajinskoga jezika posvećen povijesnoj fonetici i fonologiji. Oslanjajući se kako na dosadašnja istraživanja tako i na najnovije spoznaje u području historijske fonetike ukrajinskoga jezika autorice daju detaljan i sustavan pregled razvoja fonetskog i fonološkog sustava ukrajinskoga jezika, počevši od praslavenskoga razdoblja sve do danas. Potrebno je istaknuti da svako poglavlje ima poseban popis obvezatne i dodatne literature. Ovakav pristup pruža korisniku mogućnost proučavanja pojedinih pitanja i problema u širem kontekstu istraživanja različitih znanstvenika. Osim toga, detaljno i sustavno

analizirajući povijesni razvoj ukrajinskoga jezika autorice teže objektivnosti u razjašnjavanju brojnih i ponekad oprečnih stavova u pogledu jezičnih činjenica.

U analizi jezičnih pojava u povijesnom presjeku autorice posežu za primjerima iz suvremenih ukrajinskih dijalekata kao i iz djela ukrajinske klasične i suvremene

književnosti što je zacijelo na tragu najnovijih tendencija u proučavanju povijesti jezika.

Djelo je kao sveučilišni udžbenik prije svega namijenjeno studentima ukrajinistike. Zahvaljujući opširnoj građi, dubini uvida u jezične procese i načinu obrade materijala knjiga se može preporučiti široj znanstvenoj zajednici i to stručnjacima-medijevistima i znanstvenicima koji se bave problemima poredbeno-povijesnih odnosa različitih slavenskih jezika.

Suvremena ukrajinistika koja u Hrvatskoj postoji već niz godina doista osjeća veliku potrebu za znanstvenim djelima kao što je sveučilišni udžbenik Oksane Timko Đitko i Julie Jusyp Jakymovič.

Objavljivanje takvoga djela bitno je iz dva razloga. Prvo, predmet Historijska gramatika ulazi u obvezatnu nastavu za sve studente ukrajinistike te čini jedan od najvažijih segmenata u učenju jezika. Drugo, Historijska gramatika ukrajinskoga jezika popunjava prazninu s kojom se neizbježno suočava svatko tko se bavi komparativnim slavističkim studijima.

Znanstveno djelo dviju autorica odgovara svim kriterijima koji se postavljaju pred takvu vrstu rada. Autorice koriste najsuremenije metode istraživanja. Knjiga je dobro koncipirana i znanstveno utemeljena budući da obje autorice rade u nastavi te predaju upravo predmet Historijska gramatika ukrajinskoga jezika. Zbog toga je dosta zahtjevna i nimalo lagana znanstvena građa, osim što je dobro argumentirana, izložena na vrlo jasan i pristupačan način. Tome doprinosi i rječnik pojmova koji se nalazi na kraju knjige.

U pogledu stila i jezika izlaganja djelo nema propusta tako da ja kao recenzent nemam zamjerki. Popis literature kako obvezatne, tako i dopunske, potiče studente na samostalno proučavanje naznačene problematike, znanstveniku pak koji bi posegao

za ovom knjigom, nudi uvid u dosadašnje spoznaje i dosege ukrajinistike u dijelu jezične povijesti.

Uočljivo je također nastojanje autorica u svakom trenutku povezati povijesno-jezične činjenice sa suvremenim jezičnim stanjem što doprinosi stanovitoj zanimljivosti rada, inače rijetkoj u djelima takve vrste.

Djelo kao sveučilišni udžbenik i istovremeno znanstvena knjiga nesumnjivo predstavlja vrijedan i značajan doprinos i to ne samo hrvatskoj znanosti već i slavistici općenito.

Znanstvena knjiga Oksane Timko Đitko i Julie Jusyp Jakymovič *Historijska gramatika ukrajinskog jezika, 1. dio* prvo je takve vrste u hrvatskoj ukrajinistici. Zamišljeno je i koncipirano prije svega kao sveučilišni udžbenik te u tom pogledu u potpunosti odgovara svojoj namjeni. Očigledna jaka strana ovoga znanstvenoga rada sastoji se u njegovoj značajnoj poredbenoj sastavnici jer se u knjizi sagledava razvoj ukrajinske fonetike i fonologije, nude se brojni primjeri iz drugih slavenskih jezika i niz indoeuropskih rekonstrukcija. Zahvaljujući toj činjenici djelo prelazi okvire visokoškolskog sveučilišnog udžbenika te se može koristiti i u znanstvene svrhe.

Djelo je izuzetno kvalitetno i prijeko potrebno u sveučilišnoj nastavi ukrajinskoga jezika. Rad je dobrodošao i u široj znanstvenoj sredini. Uzimajući u obzir sve navedeno sa zadovoljstvom preporučujem knjigu za sudjelovanje u natječaju za udžbenike i priručnike Užгородskog nacionalnog sveučilišta.

Prof. dr. sc. Natalija Vidmarović

**«КНИГА ДЛЯ НАУКОВИХ, ПЕДАГОГІЧНИХ,
СУСПІЛЬНИХ ПОТРЕБ...»**

Рецензія на підручник О.Тимко-Ѓитко, Ю.Юсип-Якимович

Історична граматика української мови, ч. 1.

Podatci o recenzentu

dr. sc. Dubravka Sesar, red. prof., broj u UZR: 42982
Odsjek za zapadnoslavenske jezike i književnosti
Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
10 000 Zagreb, Ivana Lučića 3
dsesar@ffzg.hr

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
Odsjek za istočnoslavenske jezike i
književnosti

Riječ je o sveučilišnom udžbeniku u kojemu je u 10 poglavlja detaljno obrađena unutarnja povijest ukrajinskoga jezika, a 1. dio rukopisa obuhvaća osnovnu jezičnu razinu – fonologiju, odnosno razvitak glasovnog sustava ukrajinskoga jezika od praslavenskoga, praukrajinskoga (6. - 11. st.) i ukrajinskoga jezika kijevske epohe (11. - 14. st.) do danas. U svakome se poglavlju detaljno opisuju glasovne promjene, kojima je posebno posvećeno deseto poglavlje. Budući daje udžbenik namijenjen hrvatskim ukrajinistima i pisan ukrajinskim jezikom, nakon 10. poglavlja slijedi ukrajinsko-hrvatski rječnik stručnoga nazivlja i osnovnih pojmova. Na kraju je navedena literatura kojom su se autorice služile te popis kratica koje se pojavljuju u tekstu. Obje su autorice ukrajinistice koje predaju ukrajinski jezik i historijsku gramatiku - Oksana Timko-Ѓitko na sveučilištu u Zagrebu, a Julia Jusyp-Jakymovič na sveučilištu u Užgorodu (Ukrajina).

Djelo je namijenjeno hrvatskim ukrajinistima, ponajprije studentima ukrajinistike, ali i komparativnim slavistima. Popis literature kojom su se autorice služile (60 naslova) pokazuje i nudi širok uvid ne samo u razvoj fonološkoga sustava ukrajinskoga jezika, nego i u cijeli poredbeno-povijesni kontekst.

Budući daje tema relevantna za studij i znanstveno proučavanje ukrajinskoga jezika te da u našoj slavističkoj literaturi ne postoji djelo takve vrste, za ovom historijskom gramatikom postoji potreba na ukrajinistici, a za nju je zainteresirana i šira slavistička znanstvena zajednica. Iako je napisan na ukrajinskom jeziku, ovo je djelo dobrodošlo slavističkim povjesničarima jezika. Djelo ima sve karakteristike modernoga sveučilišnoga udžbenika; koncepcijski se odlikuje suvremenim teorijskim pristupom, a obrada građe provedena je metodološki sustavno i dosljedno. U usporedbi s ukrajinskim izdanjima historijske gramatike za visoke škole ova je gramatika metodološki prilagođena hrvatskim studentima ukrajinistike i primjerena svim hrvatskim korisnicima koji se bave poviješću ukrajinskoga i drugih slavenskih jezika.

Djelo je u sadržajnom i jezičnom smislu besprijekorno. Po svojoj preglednosti, sustavnosti i usklađenosti sa suvremenim jezičnopovijesnim pristupom obrada građe u ovoj knjizi značajan je prilog hrvatskoj ukrajinistici i slavenskoj filologiji uopće. Za hrvatske korisnike posebno je značajan dodatak 1. dijelu ove historijske gramatike - ukrajinsko-hrvatski rječnik stručnoga nazivlja i osnovnih pojmova. Popis literature nudi širok uvid u razvoj fonološkoga sustava ukrajinskoga jezika u slavenskom poredbeno-povijesnom kontekstu.

Djelo - uz stručnu - ima i znanstvenu, ukrajinističku i komparativno-slavističku, vrijednost te predstavlja značajan doprinos hrvatskoj ukrajinistici i slavistici.

Historijska gramatika ukrajinskog jezika, 1. dio / Історична граматика української мови, ч. 1 Oksane Timko Ѓitko i Julie Jusyp Jakymovič, koncipirana je tako da ponajprije udovolji zahtjevima studija ukrajinistike na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, a istodobno je vrlo korisna literatura za komparativne slaviste koji se bave poredbenom slavenskom gramatikom i poviješću slavenskih jezika. Nadamo se da će 1. dijelu (fonologiji) u dogledno vrijeme biti dodan i 2. dio (morfologija) cjelovite historijske gramatike ukrajinskoga jezika.

Budući da ispunjava sve zahtjeve referentnoga, znanstveno relevantnoga, društveno korisnoga, kvalitetnoga i potrebnoga djela, knjigu preporučujem za sudjelovanje u natječaju za udžbenike i priručnike Užgorodskog nacionalnog sveučilišta.

Prof. dr. sc. Dubravka Sesar

ЗМІСТ

МОВОЗНАВСТВО

Биндас О.М. Синтаксично-стилістична особливість англомовних промов українських політиків	5
Бекасова Е.Н. К проблеме диагностирования генезиса русского литературного языка	11
Вегеш А.І. Семантичне навантаження літературно-художніх антропонімів у романі «Інтернат» Сергія Жадана	16
Виноградов А.А. Так существуют ли все-таки послелогии как отдельная часть речи в русском языке? (реплика)	21
Пахомова С.М. Міжмовна асиметрія словацьких та українських лінгвістичних термінів	24
Петрица Н.М. Ідентифікація осіб у старочеських хроніках XIV-XV століть	30
Устюгова Л.М. Функционально-стилистическая нагрузка одиночных страдательных причастий в художественной прозе А. Чехова 1895 – 1903 гг.	35
Шаповалова Г.В. Лексико-стилістичні та фразеологічні засоби інтелектуалізації журналістського мовлення	42
Юсип-Якимович Ю.В. Слов'янські мови крізь призму фонологічних універсалій та закономірностей: до проблеми синхронної типології	47

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

Бородина Л.П. Особенности сатиры Феликса Кривина в произведениях 90-х годов	52
Ігнатович О.С. Біблійні аспекти повісті Івана Чендея «Іван»	57
Тиховська О.М. Психологічне підґрунтя міфологічних уявлень про рушницю та полювання у народних віруваннях Закарпаття	63

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНИЙ КОНТЕКСТ

Бедзір Н.П. Профорієнтаційне виховання студента – майбутнього педагога	69
Белей Л.Л. Присутність національних меншин у соціальному просторі Закарпатської області від здобуття незалежності України і до сьогодні	73
Бідзіля Ю.М. Еволюція інформаційно-комунікаційного поля соціуму як чинник формування етносу	77

УКРАЇНСЬКА МОВА ЗА КОРДОНОМ

Вітаємо авторів-призерів Ю. Юсип-Якимович та О. Тимко-Дітко	84
Відмарович Н. «Підручник є високопрофесійним та потрібним...». Рецензія	85
Сесар Д. «Книга для наукових, педагогічних, суспільних потреб...». Рецензія	86

CONTENT

LINGUISTICS

Byndas O.M. The syntactic and stylistic peculiarities of the English speeches of Ukrainian politicians	5
Bekasova E.H. To the problem of the diagnostic signs of the Russian literary language genesis.....	11
Vehesh A.I. Semantic loading of the proper names of the literary heroes in the novel "Boarding school" by Serhij Zhadan	16
Vinogradov A.A. Are there really the postpositions as a separate part of speech in Russian? (a remark)	21
Pakhomova S.M. Interlanguage asymmetry of Slovak and Ukrainian linguistic terms	24
Petritsa N.M. Identification of a person in old Czech chronicles of 14-15th century.....	30
Shapovalova H.V. Lexico-stylistic and phraseological means of intellectualization of journalism linguistics.....	35
Ustyugova L.M. Functional and stylistic sense / content of single passive participles in prose A. Chekhov, 1895-1903.....	42
Yusyp-Yakymovych Y.V. Slavic languages in the light of phonological universals and regularity: the problem of synchronic typology	47

LITERARY STUDIES

Borodina L.P. Features of satire of F. Krivin in the works of the 90's.....	52
Ihnatovych O.S. The Biblical aspects of Ivan Chendei's story "Ivan"	56
Tykhovska O.M. Psychological backgrounds of mythological ideas of the gun and hunting in folk beliefs of Transcarpathia	62

SOCIAL AND PEDAGOGICAL CONTEXT

Bedzir N.P. Career-guidance education of a students-trainee teachers.....	68
Beley L.L. Presence of national minorities in the social space of Zakarpattia oblast from the gaining of independence of Ukraine till the present day	72
Bidzilya Y.M. The evolution of the information and communication field of society as a factor in the formation of an ethnic group	76

UKRAINIAN LANGUAGE ABROAD

We congratulate the authors-prizewinners Yu. Yusip-Yakimovich and O. Timko-Ditko	84
Vidmarovich N. Review	85
Sesar D. Review.....	86

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ У „НАУКОВОМУ ВІСНИКУ УЖГОРОДСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ. СЕРІЯ «ФІЛОЛОГІЯ»

Статті публікуються українською, англійською, російською, словацькою, чеською та іншими слов'янськими мовами. Електронний варіант статті виконується в редакторі Microsoft Word, причому файл має бути збережений в одному з форматів: *.rtf, *.doc, *.docx. Формат сторінки А4, шрифт Times New Roman, розмір шрифту -14. Розмір полів: ліве – 30 мм; праве – 15 мм; верхнє – 20 мм; нижнє – 20 мм; інтервал – 1,5.

Оформлення першої сторінки:

1. Перший рядок справа – **ім'я та прізвище** (прописними літерами, курсивом).
2. **Назва статті** через один інтервал нижче прізвища – наводиться прописними напівжирними літерами, без відступів та абзаців.
3. **УДК** напівжирними літерами – у наступному рядку після назви статті.
4. **Нижче – анотація українською мовою та ключові слова.** Анотація повинна бути виконана 12-м рт шрифту Times New Roman, у обсязі не менше шести і не більше дванадцяти рядків. Відстань між рядками – 1 комп'ютерний інтервал. В ній коротко викладається актуальність статті, мета, зміст і перспективи подальших досліджень українською мовою (вимоги реферативної бази даних Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського «Україніка наукова»). **Анотації та ключові слова російською та англійською мовами (можливо – німецькою, французькою)** розміщуються наприкінці публікації, після бібліографічного списку.
5. Перелік ключових слів (бажано від трьох до восьми, не виділяти жирним) розміщується після анотації.
6. Бібліографічний список починається у наступному рядку після статті під заголовком **Література** (на сторінці – зліва напівжирним шрифтом). Оформлення відповідно до вимог ВАК, приклади оформлення бібліографічного опису наведено в Бюлетені ВАК України, №3, 2008 (Форма 23, с. 9-13). **У тексті посилання на використані джерела літератури позначаються цифрами в квадратних дужках відповідно до нумерації в списку використаних джерел.**
7. Наприкінці, після анотацій російською та англійською (або німецькою, французькою) мовами необхідно вказати прізвище, ім'я, по батькові (у називному відмінку виділити жирним прямим), науковий ступінь, учене звання, посаду, місце роботи автора (без скорочень); якщо авторів декілька, відомості про кожного подаються окремими рядками.

Структура статті повинна включати такі необхідні елементи (на основі вимог Постанови Президії ВАК України від 15.01.2003 р. №7-05.1):

- **Постановка проблеми** у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями.
- **Аналіз останніх досліджень і публікацій**, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття.
- **Окреслення мети дослідження та формулювання завдань статті.**
- **Виклад основного матеріалу дослідження** з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів.
- **Висновки і перспективи подальших досліджень** у даному напрямку.
- **Перелік використаних джерел.**

ЗАГАЛЬНІ ВИМОГИ ДО ПУБЛІКАЦІЇ:

- **До статті аспіранта, здобувача наукового ступеня слід додати зовнішню рецензію наукового керівника.**
- Кількість співавторів повинна бути не більше 3-х.
- **Відповідальність** за зміст статті несе автор. Якщо автором є аспірант чи здобувач, відповідальність також несе науковий керівник.
- Обсяг статті – не менше 8 і не більше 16 сторінок.
- Будь-яка інформація чи твердження, які наводяться в статті, у т. ч. статистичний матеріал, повинні використовуватися з посиланням на джерело походження.
- Таблиці та рисунки необхідно розміщувати після першого згадування в тексті. Назви і номери таблиць проставляються зверху у лівому кутку напівжирним шрифтом, наприклад: **Таблиця 1. Динаміка ономастичних досліджень (1995-1999 роки).**
- Рисунки обов'язково мають бути згруповані та подані з таблицями у форматі А-4 окремим файлом, шрифт – 12.

Разом із статтею надсилається авторська довідка у наступній формі:

Прізвище, ім'я, по-батькові автора(ів)	
Назва статті	
Тематична рубрика статті	Виберіть із нижченаведеного переліку: мовознавство, літературознавство, історія та сучасний стан мови, історія та сучасний стан літератури, порівняльна лінгвістика, порівняльне літературознавство, словакістика, богемістика, фольклористика
Вчений ступінь, вчене звання*	
Місце роботи або навчання, посада*	
Контактний телефон і адреса електронної пошти*	
Домашня поштова адреса з індексом для відправки видання*	
Чи потрібен додатковий друкований примірник вісника (ТАК, кількість екземплярів / НІ)	

* у разі, якщо авторів статті більше 1, то інформація надається по кожному автору окремо.

ОПЛАТА

Оплата на 2019 – 2020 рр. складає **40 грн.** за сторінку формату А-4 + 1% (комісія банку) і включає отримання 1 примірника та поштові витрати.

Оплата проводиться на: № рахунку 29244825509100, МФО 305299, ОКПО 14360570, бенефіціар: Закарпатське РУ ПриватБанк, призначення платежу: “за друк статті (вказати ПІБ автора)”, Бедзір Наталії Прокопівні, або для поповнення у ПриватБанку на картку № 5168 7420 2477 2158

Статтю, рецензію та копію квитанції про оплату надсилати на e-mail:bedzir@i.ua

Конт. тел. (0312) 64-24-64.

+38(050) 977-93-68

ORDER OF PUBLICATION
FORMATTING REQUIREMENTS FOR PAPERS FOR “SCIENTIFIC BULLETIN
OF UZHGOROD UNIVERSITY. SERIES “PHILOLOGY”

Scientific papers are published in Ukrainian, Russian, Slovak, Czech and English languages. Electronic versions of papers are to be typed in Microsoft Word and the file is to be saved in one of the following format: *.rtf, *.doc, *.docx. Page format A4, font Times New Roman, font size 14. Margins: left – 30 mm, right – 15 mm, top – 20 mm, bottom – 20 mm; spacing – 1,5.

First page formatting:

1. First line on the right – **first name and last name** (in capital letters, italics)
2. **Title of the paper** is to be written below last name (line spacing 1), in capital bold letters, without spaces and paragraphs.
3. **UDC** in bold letters is to be written on the next line after the title of the paper.
4. **UDC is followed by the abstract (summary) in Ukrainian language and key words.** Abstract is to be written in Times New Roman font, font size – 12 pt. Abstract length is to be minimum 6 and maximum 12 lines. The distance between the lines is to be equal to 1 computer spacing. Abstract summarizes the relevance of the paper, its purpose, content and further research prospects in Ukrainian language (abstract requirements of Bibliographic Database "Ukrainika scientific" of Vernadsky National Library of Ukraine). **Abstracts in Russian and English (as well as in German and French) are placed at the end of the publication, after bibliography (references).**
5. Key words list (preferable from 3 to 8 words, not in bold) follows the abstract.
6. Bibliography (references to the literary sources) begins on the next line after the paper and is to be entitled “**Literature**” (on the left side of the page, in bold). The format of bibliographic list is to meet the requirements of Higher Attestation Commission, examples of formatting are given in Ukrainian Higher Attestation Commission Bulletin, #3, 2008 (Form 23, p.9-13). **References to the literary sources are to be marked with numbers in square brackets according to the numbering in the bibliographic list.**
7. At the end, after abstracts in Russian and English (as well as in German or French) it is necessary to write the author’s last name, first name and patronymic (nominative case of the full name is to be written in bold, not in italics), academic degree, academic rank, author’s position and place of employment (without abbreviations); if there are more than one author, information about each author is to be given on a separate line.

In compliance with the Resolution of the Higher Attestation Commission of Ukraine from 15.01.2003 #7-05.1, a scientific paper structure is supposed to include the following issues:

- **Setting of a problem** on the whole and its connection with important scientific or practical goals.
- **Analysis of recent studies and publications** in this area that serve as a basis for the author’s research; assignment of the parts of the general problem considered in the submitted paper that have not been dealt with.
- **Setting of the purpose of the research and formulation of the tasks.**
- **Presentation of research** with complete validation of obtained results.
- **Conclusions and prospects of further researches** in this area.
- **References list.**

GENERAL REQUIREMENTS FOR PUBLICATION:

- **External review of the research supervisor is to be added to the scientific paper of post-graduate student (obtaining academic degree)**
- The number of co-authors should not exceed 3 persons.
- The author is responsible for the paper contents. Supervisor is also responsible if the author is a post-graduate student or a person seeking an academic degree.
- A scientific paper may not be less than 8 pages length and may not exceed 16 pages.
- Any information or statements in the paper including tables are to be provided with references to the sources.
- Tables and illustration are to be placed after its first mentioning in the text. Titles and numbers of tables should be placed in the top level corner and written in bold, for example: **Table 1. Dynamics of onomastic researches.(1995-1999).**

Together with the scientific paper, it is necessary to send information about the author(s) in a following way:

Last name, first name, patronymic	
Title of the scientific paper	
Thematic heading of the scientific paper	Choose from the following: linguistics, literary science, history and current state of language, history and current state of literature, comparative linguistics, comparative literature, Slovak studies, Czech studies, folkloristics, journalism or social communications.
Academic degree, academic rank*	
Place of employment or place of study, position*	
Contact phone number, e-mail*	
Author's postal address with postal code for sending an edition	
Whether you need an additional scientific bulletin issue or not (Yes, the quantity of issues needed/No)	

*if there are more than 1 author, information is to be provided about each author separately.

PAYMENT

Payment makes up 40 UAH for each A4 format page + 1% (bank commission) and includes receipt of one issue and postal charges. The payment is to be made to the bank account #29244825509100, MFO (sort code) 305299, OKPO (RNNBO) 14360570, beneficiary: Transcarpathian RU PrivatBank, payment details: "for scientific paper publication (indicate author's full name)", to Bedzir Nataliya Prokopivna or for replenishment at PrivatBank office to card #5168 7420 2477 2158

Scientific paper, review and payment receipt copy are to be sent to e-mail: bedzir@i.ua

Contact phone number: +38(050) 977-93-68
(0312) 64-24-64

Збірник наукових праць

**НАУКОВИЙ ВІСНИК
УЖГОРОДСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ**

Серія: Філологія

ВИПУСК 2 (40)
2018

Відповідальна за випуск –
Н.П. Бедзір

За науковий рівень і мовне оформлення публікацій
відповідальність несуть автори

Коректура авторська

Верстання
С. Жуков

Підписано до друку: 10 грудня 2018 р.
Формат 60x84/8. Умовн. друк. арк. 10,92. Зам. № 3. Наклад 100 прим.
Видавництво УжНУ «Говерла».
88000, м. Ужгород, вул. Капітульна, 18. E-mail: hoverla@i.ua

*Свідоцтво про внесення до державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції –
Серія 3т № 32 від 31 травня 2006 року*